

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιβλέπων Καθηγητής:
Χρήστος Δετσαρίδης

ΤΑ ΠΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΚΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
Βασιλείου Γ. Κουφογιαννίδη
Α.Ε.Μ.: 411580/09

ΚΟΜΟΤΗΝΗ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2013

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
Βασιλείου Γ. Κουφογιαννίδη
Α.Ε.Μ.: 411580/09

ΤΑ ΠΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΚΗ

Επιβλέπων Καθηγητής:
Χρήστος Δετσαρίδης

Έτερα μέλη
Επιτροπής Αξιολόγησης:
Δημήτριος Ράικος
Αθανάσιος Τσιρωνάς

ΚΟΜΟΤΗΝΗ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2013

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	ix
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	xi
1. ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	
1.1. Εισαγωγή – Η έννοια του προνομίου	1
1.2. Η έννοια του κράτους δικαίου	2
1.3. Η αρχή της αναλογικότητας	4
1.4. Η γενική αρχή της ισότητας	7
1.5. Το δικαίωμα σε δικαστική προστασία και η αρχή της ισότητας των διαδικών	
1.5.1. Το δικαίωμα σε δικαστική προστασία	11
1.5.2. Η αρχή της ισότητας των διαδικών	16
1.6. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία – περιουσία	19
1.7. Διαφορές ιδιωτικού δικαίου και δημοσίου δικαίου – Πολιτική και διοικητική δίκη	
1.7.1. Διάκριση μεταξύ διαφορών ιδιωτικού δικαίου και δημοσίου δικαίου	22
1.7.2. Διάκριση μεταξύ πολιτικής και διοικητικής δίκης	24
2. ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	
2.1. Εισαγωγή	29
2.2. Δικονομικά προνόμια του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ.	
2.2.1. Αναστολή των δικονομικών προθεσμιών κατά την περίοδο των δικαστικών διακοπών	30
2.2.2. Πρόταση ενστάσεων και ένσταση παραγραφής αξιώσεων κατά του Δημοσίου – Αυτεπάγγελτη λήψη της υπ' όψη του δικαστηρίου	33
2.2.3. Κοινοποίηση, στην ακυρωτική δίκη, του εισαγωγικού δικογράφου και της πράξης ορισμού εισηγητή και δικασίμου στον ασκήσαντα το ένδικο βοήθημα ή μέσο	37

2.2.4. Αναγκαστική εκτέλεση κατά του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ.	40
2.3. Ουσιαστικά προνόμια του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ. που αντανακλώνται στο δικονομικό πεδίο	44
2.3.1. Παραγραφή των κατά του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ. αξιώσεων των υπαλλήλων αυτών	45
2.3.2. Τόκος υπερημερίας οφειλών του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ.	61
2.3.2.1. Το ύψος του τόκου υπερημερίας	61
2.3.2.2. Ζητήματα περί την έναρξη της τοκοφορίας	73
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	77
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ	81
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	87

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα μελέτη πραγματεύεται ένα μείζον θέμα τόσο για τον νομικό κόσμο, όσο και για την ίδια την ελληνική κοινωνία: ο έλληνας νομοθέτης έχει αποδώσει στο Δημόσιο (και στα νομικά πρόσωπα που εξομοιώνονται με αυτό) διάφορα ουσιαστικά, διαδικαστικά και δικονομικά *προνόμια* τα οποία, στις δίκες όπου είναι διάδικος, το καθιστούν σε ευνοϊκότερη θέση έναντι του ιδιώτη αντιδίκου του. Η έρευνα εστιάζει στα προνόμια που απολαμβάνει το Δημόσιο στη *διοικητική* δίκη, δηλαδή στο πλαίσιο εκδίκασης διαφοράς από υποκείμενη έννομη σχέση δημοσίου δικαίου, όπου το Δημόσιο (ή το προς αυτό εξομοιούμενο νομικό πρόσωπο) έχει θίξει τα συμφέροντα του ιδιώτη κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας (*imperium*), κατ' εξυπηρέτηση σκοπού δημοσίου συμφέροντος. Συγκεκριμένα ερευνάται, σε κάθε περίπτωση, η συμφωνία των προνομίων αυτών με την *αρχή του κράτους δικαίου*, ειδικότερες εκφάνσεις της οποίας είναι οι αρχές της *αναλογικότητας* (άρθρο 25 παρ. 1 εδ. δ' του Συντάγματος) και της *ισότητας* (άρθρο 4 παρ. 1 Σ), το δικαίωμα σε *δικαστική προστασία* (άρθρο 20 παρ. 1 Σ) και *δίκαιη δίκη* (άρθρο 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου), και η *προστασία της ιδιοκτησίας-περιουσίας* (άρθρα 17 Σ και 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ).

Κρίσιμο είναι να σημειωθεί πως τα υπό έρευνα θέματα ανήκουν στο χώρο του Δημοσίου Δικαίου, ειδικότεροι τομείς του οποίου είναι αφενός το Συνταγματικό Δίκαιο και αφετέρου το Διοικητικό Δίκαιο, ουσιαστικό και δικονομικό. Οποιαδήποτε ενθάδε αναφορά στο Ιδιωτικό Δίκαιο και την πολιτική δίκη, ως απόρροια διαφοράς από έννομη σχέση στην οποία το Δημόσιο έχει θίξει τα συμφέροντα του αντιδίκου του ενεργώντας σαν ιδιώτης (*fiscus*), είναι συνοπτική και ενδεικτική, μόνο προς το σκοπό της απόδοσης μιας περισσότερο ολοκληρωμένης εικόνας για το όλο αντικείμενο της μελέτης.

Στο πρώτο και γενικό μέρος της παρούσας μελέτης γίνεται κατ' αρχάς συνοπτική παρουσίαση κρίσιμων για την κατανόηση του θέματος βασικών εννοιών (*προνόμιο, κράτος δικαίου, αρχή της αναλογικότητας, αρχή της ισότητας, δικαίωμα δικαστικής προστασίας, ισότητα των διαδίκων, δικαίωμα στην ιδιοκτησία – περιουσία, διαφορά ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου, διαφορά πολιτικής και διοικητικής δίκης*).

Στο δεύτερο και ειδικό μέρος, παρουσιάζονται ένα-ένα τα σημαντικότερα προνόμια του Δημοσίου και των εξομοιούμενων προς αυτό νομικών προσώπων στη διοικητική δίκη, με αναφορά τόσο στη σχετική νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) όσο και στη νομική θεωρία. Σε κάθε περίπτωση ερευνάται η συμφωνία των προνομίων αυτών αφενός με το Σύνταγμα και αφετέρου με το διεθνές δίκαιο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ιδίως την ΕΣΔΑ.

Κουφογιαννίδης Γ. Βασίλειος

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΕ	Ανώνυμη Εταιρία
ΑΚ	Αστικός Κώδικας
ΑΠ	Άρειος Πάγος
αριθ.	αριθμός
Αρμ	Αρμενόπουλος [νομικό περιοδικό]
ΑρχΝ	Αρχείο Νομολογίας [νομικό περιοδικό]
ΒΔ ή β.δ.	Βασιλικό Διάταγμα
βλ.	βλέπε
Δ/νη	Δικαιοσύνη [νομικό περιοδικό]
ΔΕΕ	Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών [νομικό περιοδικό]
Δίκη	[το ομώνυμο νομικό περιοδικό]
Διδικ	Διοικητική Δίκη [νομικό περιοδικό]
ΔΦΝ	Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας [νομικό περιοδικό]
ΔΣΑΠΔ	Διεθνές Σύμφωνο (του ΟΗΕ) για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα
ΕΑ	Επιτροπή Αναστολών (του Συμβουλίου της Επικρατείας)
εδ.	εδάφιο
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΔΔΔΔ	Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου [νομικό περιοδικό]
ΕΔΚΑ	Επιθεώρηση Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΔΑ	Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΕΕμπΔ	Επιθεώρηση Εμπορικού Δικαίου [νομικό περιοδικό]
ΕΕΝ	Εφημερίς Ελλήνων Νομικών [νομικό περιοδικό]
ΕΕργΔ	Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου [νομικό περιοδικό]
ΕΛΔνη	Ελληνική Δικαιοσύνη [νομικό περιοδικό]
ΕΛΣυν	Ελεγκτικό Συνέδριο
επ.	επόμενες (ενν. σελίδες ή ενότητες)
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	Εφαρμογές Αστικού Δικαίου [νομικό περιοδικό]
Ε7	[νομικό περιοδικό]
ΘΠΔΔ	Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου [νομικό περιοδικό]

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ	Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών «ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ»
ΚΔ ή κ.δ.	Κανονιστικό Διάταγμα
ΚΔΔ	Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας
ΚΝΔΔ	Κώδικας των Νόμων περί Δικών του Δημοσίου
ΚΠολΔ	Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
ΜΠρ	Μονομελές Πρωτοδικείο
Ν. ή ν.	Νόμος
ΝΔ ή ν.δ.	Νομοθετικό Διάταγμα
ΝοΒ	Νομικό Βήμα [νομικό περιοδικό]
ΝομΕπ	Νομική Επιθεώρηση [νομικό περιοδικό]
NOMOS	Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών “NOMOS”
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΣΕ	Οργανισμός Σιδηροδρόμων Ελλάδας
ΟΤΑ	Οργανισμός/-οί Τοπικής Αυτοδιοίκησης
Ολ.	Ολομέλεια
όπ.π.	όπως παραπάνω
παρ. ή §	παράγραφος
ΠειρΝομ	Πειραϊκή Νομολογία [νομικό περιοδικό]
περ.	περίπτωση
ΠΔ ή π.δ.	Προεδρικό Διάταγμα
ΠΠ	Πρόσθετο Πρωτόκολλο (στην ΕΣΔΑ)
ΠΠΠ	Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο (στην ΕΣΔΑ)
πρβλ.	παράβαλε
Σ	Σύνταγμα (της Ελλάδας)
σελ. ή σ.	σελίδα
σημ.	σημείωση (του γράφοντος)
ΣΛΕΕ	Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
ΤοΣ	Το Σύνταγμα [νομικό περιοδικό]
υποσημ.	υποσημείωση
ΧΘΔΕΕ	Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΧρΙΔ	Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου [νομικό περιοδικό]
7μ.	επταμελής σύνθεση

1. ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1.1. Εισαγωγή – Η έννοια του προνομίου

Σε λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας¹ απαντάται ο εξής ορισμός για τη λέξη **προνόμιο**: «**1.** το δικαίωμα, το ειδικό δίκαιο που επιφυλάσσεται σε άτομα ή σε ομάδες κατ' εξαίρεση και αποκλειστικότητα [π.χ.: *Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας έχει το προνόμιο της απονομής χάριτος. Τα προνόμια της Εκκλησίας / του Πατριαρχείου*]. **2.** το επιπλέον ή αποκλειστικό δικαίωμα, το (φυσικό ή κοινωνικό) πλεονέκτημα, η ιδιαίτερα ευνοϊκή θέση που έχει κάποιος ή κάποιοι σε σχέση με άλλους [π.χ.: *μοναδικό / αποκλειστικό προνόμιο. Παλαιότερα οι ανώτατες σπουδές ήταν προνόμιο των πλουσίων. Η ενασχόληση με την τέχνη δεν είναι προνόμιο μόνο των καλλιτεχνών. Ο Σουλτάνος Μωάμεθ Β' παραχώρησε προνόμια στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης*²].». Εξάλλου, μια απλή έρευνα σε διαδικτυακή μηχανή αναζήτησης με τη χρήση της λέξης «προνόμιο», είναι αρκετή για να διαπιστώσουμε ότι στην καθημερινότητα της κοινωνίας απαντάται συχνά και η (εμφατική) ρήση ότι *η Χ έννοια, κατάσταση ή θεσμός* (π.χ. η εργασία, η παιδεία, η υγεία, η δικαστική προστασία κλπ) *δεν είναι προνόμιο, αλλά δικαίωμα*.

Κατόπιν του ανωτέρω γενικού ορισμού, είναι ευχερώς διαπιστώσιμο πως το προνόμιο ως έννοια υποδηλώνει εξαίρεση από έναν κανόνα. Έναν κανόνα που ισχύει για τους πολλούς, όχι όμως για όσους (λίγους) απολαμβάνουν του προνομίου. Άλλωστε, οποιαδήποτε εξαίρεση νοείται μόνο σε σχέση με τον οικείο κανόνα. Σημειωτέον ότι η αναφορά στην έννοια του *προνομίου* δεν πρέπει να συγχέεται με την *παράβαση* του κανόνα. Το πρώτο είναι κατ' αρχήν προβλεπόμενο και θεμιτό, πλην όμως είναι ερευνητέο σε κάθε περίπτωση κατά πόσον είναι δικαιολογημένο σε ένα *κράτος δικαίου*. Αντιθέτως, η δεύτερη είναι κατ' αρχήν τόσο μη προβλεπόμενη όσο και αθέμιτη και μόνο σε όλως εξαιρετικές περιπτώσεις θα μπορούσε να κριθεί δικαιολογημένη.

---

1. *Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη)*, Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, έκδοση 1998.

Πηγή: http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/index.html .

2. Βλ. και σε *Βικιλεξικό* (<http://el.wiktionary.org/wiki/προνόμιο>).

Ο περί ου ο λόγος κανόνας, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, δεν είναι άλλος από την *ισότητα* και δη την *ισονομία* (άρθρο 4 παρ. 1 Σ), η οποία αποτελεί απαραίτητο συστατικό στοιχείο του *δικαιώματος σε δικαστική προστασία* (άρθρο 20 παρ. 1 Σ) και *δίκαιη δίκη* (άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ), υπό την ειδικότερη μορφή της *ισότητας των διαδίκων* (άρθρο 110 παρ. 1 ΚΠολΔ, για την πολιτική δίκη αλλά και τη διοικητική δίκη ακύρωσης κατ' ανάλογη εφαρμογή, και άρθρο 40 ΚΔΔ για την διοικητική δίκη ουσίας), που είναι άλλως γνωστή ως «*ισότητα των όπλων*». Όλα τα ανωτέρω υπάγονται στη γενικότερη θεμελιώδη αρχή του *κράτους δικαίου*, για την οποία θα γίνει λόγος αμέσως παρακάτω.

1.2. Η έννοια του κράτους δικαίου

Σύμφωνα με την αντίληψη που επικρατεί στη θεωρία του Συνταγματικού Δικαίου, *κράτος δικαίου* είναι, πριν απ' όλα και πάνω απ' όλα, η κανονιστικά περιορισμένη και θεσμικά αντισταθμισμένη κρατική εξουσία, η εξουσία που γνωρίζει και συναντά φραγμούς στην άσκησή της, με πρώτο και καλύτερο «φραγμό» την αναγνώριση ατομικών δικαιωμάτων και την εγκαθίδρυση μηχανισμών ή διαδικασιών, πολιτικού ή δικαστικού χαρακτήρα, για την εγγύησή τους.³ είναι το κράτος εκείνο στο οποίο η κρατική εξουσία περιορίζεται με κανόνες δικαίου σε όλες τις εκφάνσεις και λειτουργίες της. Ο περιορισμός αυτός είναι, για την ακρίβεια, αυτοπεριορισμός, εφόσον οι κανόνες δικαίου με τους οποίους οργανώνεται και περιορίζεται η κρατική εξουσία θεσπίζονται από την ίδια, καταρχήν μεν με τη μορφή του τυπικού Συντάγματος, στη συνέχεια δε με τη μορφή της κοινής νομοθεσίας, που τίθεται με όποιο τρόπο ορίζει το Σύνταγμα και συνάδει προς αυτό.⁴

Το άρθρο 1 παρ. 1 του ισχύοντος ελληνικού Συντάγματος εξαγγέλλει πανηγυρικά τον τύπο του πολιτεύματος, που εγκαθιδρύεται ως «Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία». Στον ρητό αυτό χαρακτηρισμό του πολιτεύματος δεν

---

3. *Μανιτάκης Αντώνιος*, «Κράτος Δικαίου & Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας», τόμος Ι, 1994, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, σελ. 60.

4. *Βενιζέλος Ευάγγελος*, «Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου», αναθεωρημένη έκδοση, 2008, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 414. Για τα ατομικά δικαιώματα ως συστατικά στοιχεία του κράτους δικαίου, βλ. *Δαγτόγλου Πρόδρομο*, «Ατομικά Δικαιώματα», τρίτη αναθεωρημένη έκδοση, 2010, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 10-11.

περιλαμβάνεται η *αρχή του κράτους δικαίου*. Η τελευταία, συναγόταν εύκολα από ένα εκτεταμένο πλέγμα συνταγματικών διατάξεων, που βρίσκονται τόσο στο οργανωτικό μέρος όσο και στο κεφάλαιο των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, η αρχή του κράτους δικαίου μνημονεύεται πλέον ρητά στο άρθρο 25 παρ. 1 Σ και μάλιστα υπό την ειδικότερη μορφή της ως αρχή του *κοινωνικού* κράτους δικαίου (εδ. α΄).

Στη δέσμη των συνταγματικών διατάξεων που εξειδικεύουν και τεκμηριώνουν την αρχή του κράτους δικαίου περιλαμβάνονται μεταξύ άλλων:

α) η κατοχύρωση ενός σχετικά πλήρους καταλόγου ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων (άρθρα 4-25, μεταξύ των οποίων η κατ' άρθρο 4 παρ. 1 αρχή της ισότητας), καθώς και δικαιωμάτων ομαδικής δράσης·

β) η κατοχύρωση της αρχής της διάκρισης των (τριών) λειτουργιών της κρατικής εξουσίας (άρθρο 26)·

γ) ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος (άρθρο 110)·

δ) ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων (άρθρα 93 παρ. 4 και 100)·

ε) ο δικαστικός έλεγχος της νομιμότητας των διοικητικών πράξεων και, ιδίως, η συνταγματική κατοχύρωση της αίτησης ακύρωσης ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας (άρθρα 94 και 95)·

στ) η κατοχύρωση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας (άρθρο 20 παρ. 1) και οι εγγυήσεις της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας των δικαστών, με εξ αυτών προεξέχουσα την ισοβιότητά τους (άρθρα 87-92)·

ζ) η μονιμότητα και οι λοιπές συναφείς θεσμικές εγγυήσεις των δημοσίων υπαλλήλων (άρθρο 103)·

η) ο θεσμός των ανεξάρτητων αρχών (άρθρα 101Α, 9Α, 15 παρ. 2, 19 παρ. 2, 103 παρ. 7 και 9).

Όλα αυτά συνδέονται με τον δημοκρατικό και αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα του πολιτεύματος⁵ τα στοιχεία δε που συνθέτουν την αρχή του κράτους δικαίου εντάσσονται μάλιστα και στον σκληρό πυρήνα των μη υποκείμενων σε αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος (άρθρο 110 παρ. 1), όπου αφενός μεν μνημονεύονται γενικά όλες οι διατάξεις που προσδιορίζουν τη μορφή και τη βάση του πολιτεύματος ως προεδρευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, αφετέρου δε

---

5. Βενιζέλος Ε., «Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου», όπ.π., σελ. 412.

απαριθμούνται ειδικά η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών (της κρατικής εξουσίας) και οι διατάξεις των άρθρων 2 παρ/φος 1, 4 παρ/φοι 1, 4 και 7, 5 παρ/φοι 1 και 3 και 13 παρ. 1, μνημονεύονται δηλαδή με τον ένα ή τον άλλο τρόπο όλα τα βασικά συστατικά στοιχεία του κανονιστικού περιεχομένου της αρχής του κράτους δικαίου.⁶

Η αρχή του κράτους δικαίου συνθέτει και διευρύνει την εγγυητική λειτουργία του Συντάγματος, γιατί λειτουργεί ως *κριτήριο για την ερμηνεία* όλων των επιμέρους θεσμικών εγγυήσεων. Αυτό επιτυγχάνεται με τρεις κατά βάση κανόνες ερμηνείας όλου αυτού του πλέγματος των διατάξεων:

α) Ο πρώτος κανόνας συνίσταται στην *άμεση και ευθεία εφαρμογή των συνταγματικών διατάξεων*, ανεξάρτητα από τις τυχόν παραλείψεις ή αδράνειες ή παλινωδίες του κοινού νομοθέτη και της κανονιστικής διοίκησης.

β) Ο δεύτερος κανόνας αποδίδεται με την κλασική αρχή *in dubio pro libertate* (εν αμφιβολία υπέρ της ελευθερίας). Σε περίπτωση, συνεπώς, ερμηνευτικής αμφιβολίας, η επιλογή πρέπει να είναι η προστασία και όχι ο περιορισμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των συνταγματικών ελευθεριών. Η αρχή αυτή προσανατολίζει όλο το σύστημα των συνταγματικών διατάξεων στη διαφύλαξη και επέκταση των δικαιωμάτων.

γ) Ο τρίτος κανόνας προσλαμβάνει τη μορφή της *αρχής της αναλογικότητας*, η οποία διέπει όλους τους περιορισμούς των συνταγματικών δικαιωμάτων, είτε αυτοί προβλέπονται σε περιοριστική ρήτρα στο ίδιο το κείμενο του Συντάγματος, είτε επιβάλλονται από το νομοθέτη, ο οποίος κάνει χρήση σχετικής επιφύλαξης (στο Σύνταγμα) υπέρ του νόμου.⁷

1.3. Η αρχή της αναλογικότητας

Η αρχή της αναλογικότητας, αναπτύχθηκε πρώτα στο γερμανικό δίκαιο, ενώ από το 1970 υιοθετήθηκε από το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (νυν Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης) ως αρχή του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου (νυν δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης) με ιδιαίτερη σημασία κατά την εφαρμογή των

---

6. Βενιζέλος Ε., «Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου», ό.π., σελ. 413.

7. Βενιζέλος Ε., «Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου», ό.π., σελ. 415-416.

ατομικών δικαιωμάτων.⁸ Την αρχή της αναλογικότητας διακηρύσσει πλέον ρητά η Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΕΕ)⁹ και ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔΕΕ)¹⁰. Την αρχή της αναλογικότητας εφαρμόζει και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ)¹¹. Μέσω της διεθνούς αυτής νομολογίας η αρχή της αναλογικότητας εισέδυσσε και στο δίκαιο των άλλων κρατών μελών.¹²

Στην ελληνική έννομη τάξη η αρχή της αναλογικότητας για πρώτη φορά αναγνωρίστηκε ρητά από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας τη δεκαετία του 1980¹³, ενώ μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 μνημονεύεται πλέον ρητά στο άρθρο 25 παρ. 1 εδ. δ΄ Σ ως *οριζόντιος κανόνας ερμηνείας όλου του πλέγματος των συνταγματικών δικαιωμάτων και ελευθεριών*¹⁴.

---

8. Βλ. ήδη ΔΕΚ 11/70, Internationale Handelsgesellschaft, Συλλ. 1970, σελ. 1125 ή <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61970CJ0011:EL:PDF>, και την πλούσια μεταγενέστερη νομολογία. Σημείωση: Όλες οι αποφάσεις του ΔΕΚ (μετέπειτα ΔΕΕ) είναι προσβάσιμες στο διαδίκτυο, στον ιστότοπο <http://curia.europa.eu/juris/recherche.jsf?language=el>.

9. Βλ. **άρθρο 5 παρ. 4 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση** (ΣΕΕ), Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, της 30.03.2010, C 83/18: «*Σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας, το περιεχόμενο και η μορφή της δράσης της Ένωσης δεν υπερβαίνουν τα απαιτούμενα για την επίτευξη των στόχων των Συνθηκών. Τα θεσμικά όργανα της Ένωσης εφαρμόζουν την αρχή της αναλογικότητας σύμφωνα με το Πρωτόκολλο σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας*».

10. Βλ. **άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης**, Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, της 30.03.2010, C 83/402: «*Κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη πρέπει να προβλέπεται από το νόμο και να σέβεται το βασικό περιεχόμενο των εν λόγω δικαιωμάτων και ελευθεριών. Τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται μόνον εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά σε στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων*».

11. Χαρακτηριστική (και πάγια) στη νομολογία του ΕΔΔΑ είναι η φράση «(...) *a reasonable relationship between the means and the aim sought to be realised*» (= μία εύλογη σχέση μεταξύ των μέσων και του επιδιωκόμενου σκοπού) ή «*a fair balance between the general and individual interests at stake*» (= μία δίκαιη ισορροπία μεταξύ των γενικότερων και των ατομικών συμφερόντων που διακυβεύονται). Βλ. σχετικά στην επίσημη ιστοσελίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης το κείμενο με τίτλο «The Margin of Appreciation», κεφάλαιο 1, υποενότητα 4, με τίτλο «Proportionality». [http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/lisbonnetwork/themis/ECHR/Paper2_en.asp]

12. *Δαγτόγλου Πρόδρομος*, «Ατομικά Δικαιώματα», τρίτη αναθεωρημένη έκδοση, 2010, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 217-218.

13. Βλ. *ΣτΕ 2112/1984* (ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ = ΤοΣ 1985/63): «(...) *οι εκ μέρους του νομοθέτου και της διοικήσεως επιβαλλόμενοι περιορισμοί εις την άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων πρέπει να είναι μόνον οι αναγκαίοι και να συνάπτονται προς τον υπό του νόμου επιδιωκόμενον σκοπόν*».

14. *Βενιζέλος Ε.*, «Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου», όπ.π., σελ. 416.

Τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, συχνά υφίστανται περιορισμούς στην άσκησή τους, οι οποίοι, πέραν των περιπτώσεων που ρητά προβλέπονται από το ίδιο το Σύνταγμα¹⁵, κατά κανόνα, αποτελούν αναπόφευκτη συνέπεια είτε του περιεχομένου του κάθε δικαιώματος και του πεδίου άσκησής του, είτε της επιδίωξης από τις διοικητικές αρχές, σε συγκεκριμένες περιστάσεις και συνθήκες, τινός σκοπού δημοσίου συμφέροντος. Στην τελευταία περίπτωση, η — κατ' αρχάς νομολογιακή και από το έτος 2001 ρητά κατοχυρωμένη στο Σύνταγμα — αρχή της αναλογικότητας λειτουργεί ως το κατεξοχήν «εργαλείο» ελέγχου των περιορισμών των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων.

Η αρχή της αναλογικότητας συνεπάγεται τη διενέργεια, από τον εφαρμοστή του δικαίου, ελέγχου των περιορισμών των δικαιωμάτων σε τρία διαδοχικά στάδια ελέγχου. Στο πρώτο στάδιο, ελέγχεται η *καταλληλότητα* ή *προσφορότητα* των (περιοριστικών) μέσων για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, δηλαδή η συνάφεια μέσων και σκοπού. Αν αποδειχθεί ότι ο περιορισμός του δικαιώματος είναι άσχετος με τον επιδιωκόμενο σκοπό, τότε το νομοθετικό μέτρο ή η διοικητική πράξη που το επιβάλλει κρίνεται ότι αντίκειται στο Σύνταγμα. Στο δεύτερο στάδιο, ελέγχεται η *αναγκαιότητα* του περιορισμού, δηλαδή εάν δεν υπάρχει άλλο μέσο, εξίσου αποτελεσματικό, το οποίο δεν θα περιόριζε ή θα περιόριζε λιγότερο αισθητά το σχετικό συνταγματικό δικαίωμα. Στο τρίτο και τελικό στάδιο, ερευνάται η υπό στενή έννοια (*stricto sensu*) αναλογικότητα, ήτοι η *στάθμιση κόστους-οφέλους*. Αν διαπιστωθεί ότι τα οφέλη από τον περιορισμό του δικαιώματος είναι λιγότερα από τη βλάβη που προκαλείται στο δικαίωμα, τότε ο περιορισμός κρίνεται ως αντισυνταγματικός.¹⁶ Σημειωτέον ότι ο δικαστής δεν ελέγχει τη σκοπιμότητα των νομοθετικών επιλογών ούτε είναι αρμόδιος να υποδεικνύει ποιο είναι κάθε φορά το προσφορότερο μέσο ή ο καταλληλότερος περιορισμός συγκεκριμένου συνταγματικού

---

15. **Άρθρο 48 παρ. 1 Σ** (περί νόμου για την κατάσταση πολιορκίας): «Σε περίπτωση πολέμου, επιστράτευσης εξαιτίας εξωτερικών κινδύνων ή άμεσης απειλής της εθνικής ασφάλειας, καθώς και αν εκδηλωθεί ένοπλο κίνημα για την ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος, η Βουλή, με απόφασή της, που λαμβάνεται ύστερα από πρόταση της Κυβέρνησης, θέτει σε εφαρμογή, σε ολόκληρη την Επικράτεια ή σε τμήμα της, το νόμο για την κατάσταση πολιορκίας, συνιστά εξαιρετικά δικαστήρια και αναστέλλει την ισχύ του συνόλου ή μέρους των διατάξεων των άρθρων 5 παράγραφος 4, 6, 8, 9, 11, 12 παράγραφοι 1 έως και 4, 14, 19, 22 παράγραφος 3, 23, 96 παράγραφος 4 και 97. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δημοσιεύει την απόφαση της Βουλής. Με την απόφαση της Βουλής ορίζεται η διάρκεια ισχύος των επιβαλλόμενων μέτρων, η οποία δεν μπορεί να υπερβεί τις δεκαπέντε ημέρες».

16. Βλ. ενδεικτικά σε Χρυσόγωνα Κωνσταντίνο, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», 3η αναθεωρημένη έκδοση, 2006, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 90-95.

δικαιώματος, διότι τούτο συνιστά πολιτική επιλογή η οποία ανήκει κατά το Σύνταγμα (άρθρο 26 παρ. 1 περί της αρχής της διάκρισης των λειτουργιών της κρατικής εξουσίας) στον δημοκρατικά νομιμοποιημένο κοινοβουλευτικό νομοθέτη¹⁷ ή στην κατά νομοθετική εξουσιοδότηση κανονιστικώς δρώσα Διοίκηση¹⁸. Ο δικαστής οφείλει μόνο να ελέγχει μήπως ο περιορισμός που επέλεξε ο νομοθέτης, είναι ακατάλληλος, μη αναγκαίος ή δυσανάλογος προς τον επιδιωκόμενο σκοπό.¹⁹

1.4. Η γενική αρχή της ισότητας

Όσο απλή και ευνόητη φαντάζει η ισότητα ως γενική έννοια, δηλαδή κοινώς νοούμενη από τον χωρίς ιδιαίτερη νομική κατάρτιση μέσο άνθρωπο, τόσο πολύπλοκη είναι η ανάλυσή της ως νομικής έννοιας (καθώς επιβάλλεται από την παρούσα μελέτη), διότι συνεπάγεται την έγερση μειζόνων, εκ των οποίων ουκ άνευ, ερωτημάτων όπως: πού εφαρμόζεται η ισότητα, ποιο είναι το περιεχόμενό της, ποιοι είναι οι φορείς και ποιοι οι αποδέκτες αυτής. Όπως ήδη αναφέρθηκε, τόσο η έννοια της ισότητας, όσο και το δικαίωμα δικαστικής προστασίας, για το οποίο θα γίνει επίσης λόγος παρακάτω, είναι ειδικότερες εκφάνσεις της αρχής του κράτους δικαίου.

Η αρχή της ισότητας κατοχυρώνεται ρητά στο Σύνταγμα της Ελλάδας ως *ισότητα των Ελλήνων «ενώπιον του νόμου»*, στο άρθρο 4 παρ. 1. Η διατύπωση της διάταξης θα μπορούσε να δημιουργήσει την εσφαλμένη εντύπωση ότι πρόκειται για ισότητα κατά την εφαρμογή του νόμου, δηλαδή στην πραγματικότητα για ισότητα ενώπιον των διοικητικών και δικαστικών αρχών, και όχι για ισότητα της ίδιας της νομοθετικής ρύθμισης. Ωστόσο η νομολογία των ελληνικών ανωτάτων δικαστηρίων έχει παγίως δεχθεί ότι η αρχή της ισότητας δεσμεύει και τον ίδιο το νομοθέτη και ότι η μη συμμόρφωση του τελευταίου ελέγχεται δικαστικά. Πρόκειται επομένως όχι μόνο για ισότητα των πολιτών απέναντι στο νόμο, αλλά και ισότητα του νόμου (ήτοι του

---

17. **Άρθρο 26 παρ. 1 Σ:** «Η νομοθετική λειτουργία ασκείται από τη Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας».

18. **Άρθρο 43 παρ. 2 Σ:** «Υστερα από πρόταση του αρμόδιου Υπουργού επιτρέπεται η έκδοση κανονιστικών διαταγμάτων, με ειδική εξουσιοδότηση νόμου και μέσα στα όριά της. Εξουσιοδότηση για έκδοση κανονιστικών πράξεων από άλλα όργανα της διοίκησης επιτρέπεται προκειμένου να ρυθμιστούν ειδικότερα θέματα ή θέματα με τοπικό ενδιαφέρον ή με χαρακτήρα τεχνικό ή λεπτομερειακό».

19. Χρυσόγονος Κ., «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», όπ.π., σελ. 94.

περιεχομένου της νομοθετικής ρύθμισης) απέναντι στους πολίτες²⁰. Είναι εξάλλου πρόδηλο ότι ως «νόμος» νοείται εδώ όχι μόνον ο τυπικός, δηλαδή νομοθετική πράξη που εκδίδεται από τη Βουλή, αλλά και ο ουσιαστικός, δηλαδή και κάθε κανονιστική πράξη της Διοίκησης.²¹

Η υπέρ των Ελλήνων επιφύλαξη των δικαιωμάτων που απορρέουν από την εν λόγω Συνταγματική διάταξη, σημαίνει κατ' αρχήν πως επιτρέπονται διακρίσεις στη μεταχείριση των αλλοδαπών από τον νομοθέτη, υπό την προϋπόθεση, όμως, ότι αυτές δεν προσκρούουν στις απαγορεύσεις των άρθρων 14 ΕΣΔΑ²² και 26 ΔΣΑΠΔ²³ ή στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (άρθρο 18 εδ. 1 της ΣΛΕΕ²⁴ και άρθρα 20 και 21 του ΧΘΔΕΕ²⁵). Σημειωτέον ότι στην έννοια των «Ελλήνων» περιλαμβάνονται πάντως και τα ημεδαπά ιδιωτικά νομικά πρόσωπα²⁶.

Καταρχήν, το Δημόσιο και τα ν.π.δ.δ. και εν γένει όσα νομικά πρόσωπα εξομοιώνονται με το πρώτο, ως ασκούντα δημόσια εξουσία ή παρέχοντα υπηρεσία χάριν σκοπού δημοσίου συμφέροντος, δε νοούνται ως *φορείς* των δικαιωμάτων που

---

20. Βλ. *Μανιτάκη Α.*, «Η συνταγματική αρχή της ισότητας και η έννοια του γενικού συμφέροντος», ΤοΣ, 1978, σελ. 439-440.

21. *Χρυσόγονος Κ.*, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», ό.π., σελ. 119.

22. **Άρθρο 14 ΕΣΔΑ** (ΝΔ 53/1974, ΦΕΚ Α' 256/20.09.1974): «*Η χρήση των αναγνωριζόμενων εν τη παρούση Συμβάσει δικαιωμάτων και ελευθεριών δέον να εξασφαλισθή ασχέτως διακρίσεως φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσης, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής εις εθνικήν μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως*».

23. **Άρθρο 26 ΔΣΑΠΔ** (Ν. 2462/1997, ΦΕΚ Α' 25/26.02.1997): «*Όλα τα πρόσωπα είναι ίσα ενώπιον του νόμου και έχουν δικαίωμα, χωρίς καμία διάκριση, σε ίση προστασία του νόμου. Ως προς αυτό το ζήτημα, ο νόμος πρέπει να απαγορεύει κάθε διάκριση και να εγγυάται σε όλα τα πρόσωπα ίση και αποτελεσματική προστασία έναντι κάθε διάκρισης, ιδίως λόγω φυλής, χρώματος, γένους, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προέλευσης, περιουσίας, γέννησης ή άλλης κατάστασης*».

24. **Άρθρο 18 εδ. 1 ΣΛΕΕ** (Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 30.03.2010, C83/56): «*Εντός του πεδίου εφαρμογής των Συνθηκών και με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεών τους, απαγορεύεται κάθε διάκριση λόγω ιθαγενείας*».

25. **Άρθρο 20 ΧΘΔΕΕ**, Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 30.03.2010, C83/395: «*Όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι έναντι του νόμου*». **Άρθρο 21**: «*1. Απαγορεύεται κάθε διάκριση ιδίως λόγω φύλου, φυλής, χρώματος, εθνοτικής καταγωγής ή κοινωνικής προέλευσης, γενετικών χαρακτηριστικών, γλώσσας, θρησκείας ή πεποιθήσεων, πολιτικών φρονημάτων ή κάθε άλλης γνώμης, ιδιότητας μέλους εθνικής μειονότητας, περιουσίας, γέννησης, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού. 2. Εντός του πεδίου εφαρμογής των Συνθηκών και με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεών τους, απαγορεύεται κάθε διάκριση λόγω ιθαγενείας*».

26. *Χρυσόγονος Κ.*, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», ό.π., σελ. 128, όπου ο συγγραφέας συνεχίζει ως εξής: «*(...) δεν θα είχε καμία λογική οι συνενωμένοι για συλλογική δράση να τεθούν σε ήσσονα μοίρα από όσους θέλουν να δράσουν ατομικά*».

απορρέουν από την αρχή της ισότητας. Αντιθέτως, τα ανωτέρω πρόσωπα είναι *αποδέκτες* των επιταγών της αρχής της ισότητας, αφού πρόκειται για ισότητα των Ελλήνων ενώπιον του νόμου και όχι ενώπιον των άλλων Ελλήνων²⁷. Άλλωστε, η επέκταση της ισχύος των εν λόγω επιταγών έναντι ιδιωτών θα αντέβαινε στην *αρχή της ιδιωτικής αυτονομίας* που διέπει τις έννομες σχέσεις ιδιωτικού δικαίου, με την επιφύλαξη της εφαρμογής της κατ' άρθρο 25 παρ. 1 εδ. γ' Σ *αρχής της τριτενέργειας*²⁸.

Συνεπώς, σύμφωνα με τις προηγούμενες παραδοχές, ενόψει της ιδιάζουσας θέσης και οργάνωσής τους ή και της διευκόλυνσης ορισμένων βασικής σημασίας σκοπών που επιδιώκουν, το Δημόσιο και τα δημόσια νομικά πρόσωπα μπορούν να υπαχθούν σε διαφορετικό νομοθετικό καθεστώς. Εάν πρόκειται για *ουσιαστικού δικαίου* ρυθμίσεις, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι δεν τίθεται καν θέμα ισότητας ιδιωτών προς τους φορείς άσκησης δημόσιας εξουσίας, αφού, όπως ήδη σημειώθηκε, οι τελευταίοι είναι *αποδέκτες* των επιταγών του άρθρου 4 παρ. 1 Σ και όχι *φορείς* των δικαιωμάτων που απορρέουν από αυτό. Πράγματι, γίνεται δεκτό τόσο στη θεωρία όσο και στη νομολογία των δικαστηρίων ότι η αρχή της ισότητας δεν είναι ανεπίδεκτη περιορισμών, στο πεδίο τουλάχιστον του ουσιαστικού δικαίου, ενώ τελικά κάμπτεται κατ' αποτέλεσμα, εφ' όσον και στην έκταση που οι επιβαλλόμενοι από τον κοινό νομοθέτη περιορισμοί εξυπηρετούν «γενικότερο δημόσιο συμφέρον»²⁹. Όπως, όμως, θα εκτεθεί αναλυτικά στην πορεία της παρούσας μελέτης, διαφοροποιείται η κατάσταση όταν πρόκειται για ρυθμίσεις αμιγώς *οικονομικές* ή ουσιαστικές που *αντανακλώνται στο δικονομικό πεδίο*, αφού εκεί τίθεται θέμα εφαρμογής (και) του άρθρου 20 παρ. 1 Σ, η δε ευνοϊκή μεταχείριση του ενός διαδίκου σημαίνει αυτόματα δυσμενή μεταχείριση και υποβάθμιση της δικαστικής προστασίας του άλλου. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση, δηλαδή ακόμη και αν πρόκειται για ρυθμίσεις *ουσιαστικού δικαίου*, η ευνοϊκότερη μεταχείριση του Δημοσίου (και των εξομοιούμενων με αυτό νομικών προσώπων) δεν συνάδει προς το άρθρο 4 παρ. 1 Σ, όταν αυτό δεν ασκεί κυριαρχική εξουσία (*imperium*) αλλά ενεργεί ως

---

27. Βλ. σε *Χρυσόγονο Κ.*, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», όπ.π., σελ. 130, με παραπομπή (υπ' αριθ. 47) στην ΕφΑθ 9517/1990, ΕλλΔνη 1993, σελ. 187, η οποία δέχεται την έμμεση, διά του άρθρου 288 ΑΚ, τριτενέργεια του άρθρου 4 παρ. 1 Σ.

28. Επ' αυτού βλ. αναλυτικά σε *Χρυσόγονο Κ.*, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», όπ.π., σελ. 130 επ..

29. *Αργυρός Αντώνιος*, «Τα “προνόμια” του Δημοσίου και το “Δίκαιο της ανάγκης” στο κράτος δικαίου», ΝοΒ 2012, Τόμος 60, σελ. 2802.

συναλλασσόμενος ιδιώτης (*fiscus*) και συνεπώς δεν συντρέχουν αντικειμενικοί λόγοι προνομιακής μεταχείρισής του³⁰.

Στο σημείο αυτό αξίζει να τονισθεί το εξής, που είναι πολύ σημαντικό για την κατά το δυνατόν πληρέστερη κατανόηση της (συνταγματικής) έννοιας της ισότητας: Πέραν της γενικής αρχής της ισότητας (άρθρο 4 παρ. 1 Σ), άλλες διατάξεις του Συντάγματος κατοχυρώνουν (άμεσα ή έμμεσα) ειδικές εκφάνσεις της αρχής της ισότητας³¹. Αλλά και κάθε συνταγματική διάταξη που διακηρύσσει ατομικό δικαίωμα, το κατοχυρώνει για όλους τους Έλληνες ή ακόμη και όλους τους ανθρώπους — χρησιμοποιώντας τις λέξεις «καθένας» (π.χ. άρθρο 5 παρ. 1 Σ), «όλοι» (π.χ. άρθρο 5 παρ. 2 Σ), «κανένας» (π.χ. άρθρο 6 παρ. 1) ή απόλυτη διατύπωση (π.χ. άρθρο 5 παρ. 3 εδ. α' Σ) — εφαρμόζοντας κάθε φορά σε ένα ειδικό πεδίο την αρχή της ισότητας. *Οι ειδικές αυτές διακηρύξεις της αρχής της ισότητας προηγούνται στην εφαρμογή από τη από τη γενική αρχή της ισότητας και μάλιστα με αποκλειστικό τρόπο.* Όπου π.χ. πρόκειται για την ισότητα των φύλων, εφαρμοστέες είναι οι διατάξεις των άρθρων 4 παρ. 2 και 116 παρ. 2 Σ και όχι (ούτε παράλληλα) η διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1 Σ. Η νομολογία, όμως, συχνά παραπέμπει συγχρόνως στην ειδική και στη γενική διάταξη. Υποστηρίζεται ότι η τακτική αυτή δεν είναι μόνο θεωρητικά αδόκιμη, αλλά μπορεί να οδηγήσει και σε ερμηνευτική σύγχυση. Για παράδειγμα, το γενικό δικαίωμα της ισότητας επιφυλάσσεται μόνο στους Έλληνες πολίτες, ενώ το δικαίωμα ίσης αμοιβής για εργασία ίσης αξίας είναι ανεξάρτητο από την ιθαγένεια και αναπτύσσει μάλιστα άμεση τριτενέργεια, την οποία δεν αναπτύσσει η γενική αρχή της ισότητας.³² Συνεπώς, ανάλογη οφείλει να είναι η ερμηνευτική προσέγγιση στην ισότητα των διαδίκων, ως ειδικής μορφής ισότητας, η οποία μάλιστα αποτελεί

---

30. Χρυσόγονος Κ., «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», όπ.π., σελ. 128.

31. Οι εν λόγω ειδικότερες εκφάνσεις της αρχής της ισότητας είναι: η ισότητα των φύλων (άρθρα 4 παρ. 2 και 116 παρ. 2 Σ), η ισότητα πρόσβασης στις δημόσιες λειτουργίες (άρθρο 4 παρ. 4 Σ), η ισότητα συνεισφοράς των Ελλήνων στα δημόσια βάρη «ανάλογα με τις δυνάμεις» τους (άρθρο 4 παρ. 5 Σ, άλλως γνωστή ως φορολογική ισότητα), η ισότητα συμβολής στην άμυνα της πατρίδας (άρθρο 4 παρ. 6 Σ, άλλως γνωστή ως στρατολογική ισότητα), η κοινωνική ισότητα (άρθρο 4 παρ. 7 Σ, που απαγορεύει την απονομή και αναγνώριση τίτλων ευγενείας στους Έλληνες πολίτες), η ισότητα αμοιβής για εργασία ίσης αξίας (άρθρο 22 παρ. 1 εδ. β' Σ) και η πολιτική ή δημοκρατική ισότητα, που εκφράζεται στην καθολικότητα της ψήφου (άρθρο 51 παρ. 3 Σ), στην επί ίσοις όροις ραδιοτηλεοπτική μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων (άρθρο 15 παρ. 2 Σ), αλλά και στην ίση για όλους τους Έλληνες κατοχύρωση όλων των πολιτικά σημαντικών ατομικών δικαιωμάτων, ιδίως των δικαιωμάτων της συνάθροισης (άρθρο 11 Σ), της συνένωσης (άρθρο 12 Σ) και της συμμετοχής σε πολιτικά κόμματα (άρθρο 29 Σ).

32. Δαγτόγλου Πρόδρομος, «Ατομικά Δικαιώματα», τρίτη αναθεωρημένη έκδοση, 2010, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 1214-1215.

συστατικό στοιχείο τόσο του δικαιώματος δικαστικής προστασίας (άρθρο 20 παρ. 1 Σ) όσο και του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη (άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ).

Στο πλαίσιο της εισαγωγής στην έννοια της ισότητας για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης, θα αρκεστούμε στις ανωτέρω συνοπτικές παρατηρήσεις, οι οποίες βεβαίως αποτελούν παράλληλα προϊόν της ανάλυσης που θα γίνει στο δεύτερο και ειδικό μέρος ενθάδε.

1.5. Το δικαίωμα σε δικαστική προστασία και η αρχή της ισότητας των διαδίκων

1.5.1. Το δικαίωμα σε δικαστική προστασία

Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας κατοχυρώνεται ρητά στο άρθρο 20 παρ. 1 του ισχύοντος Συντάγματος της Ελλάδας³³. Αντίστοιχες ρυθμίσεις, και μάλιστα με αναλυτικότερη διατύπωση, απαντώνται στην ΕΣΔΑ (άρθρα 6 και 13)³⁴, στο ΔΣΑΠΔ (άρθρο 14)³⁵, αλλά και στον ΧΘΔΕΕ (άρθρο 47)³⁶.

---

33. **Άρθρο 20 παρ. 1 Σ** (όπως σήμερα ισχύει, βλ. ΦΕΚ Α' 120/27.06.2008): «Καθένας έχει δικαίωμα στην παροχή έννομης προστασίας από τα δικαστήρια και μπορεί να αναπτύξει σ' αυτά τις απόψεις του για τα δικαιώματα ή συμφέροντά του, όπως νόμος ορίζει».

34. **Άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ** (ΝΔ 53/1974, ΦΕΚ Α' 256/20.09.1974), **Δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης**: «Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή δίκαιως, δημοσία και εντός λογικής προθεσμίας υπό ανεξαρτήτου και αμερολήπτου δικαστηρίου, νομίμως λειτουργούντος, το οποίον θα αποφασίση είτε επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως, είτε επί του βασίμου πάσης εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσεως. Η απόφασις δέον να εκδοθή δημοσία η είσοδος όμως εις την αίθουσαν των συνεδριάσεων δύναται να απαγορευθή εις τον τύπον και το κοινόν καθ' όλην η μέρος της διαρκείας της δίκης προς το συμφέρον της ηθικής, της δημοσίας τάξεως, ή της εθνικής ασφαλείας εν δημοκρατική κοινωνία, όταν τούτο ενδείκνυται υπό των συμφερόντων των ανηλίκων ή της ιδιωτικής ζωής των διαδίκων, ή εν των κρινομένων υπό του Δικαστηρίου ως απολύτως αναγκαίων μέτρων, όταν υπό ειδικάς συνθήκας η δημοσιότητα θα ηδύνατο να παραβλάβη τα συμφέροντα της δικαιοσύνης». **Άρθρο 13, Δικαίωμα πραγματικής προσφυγής**: «Παν πρόσωπον του οποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη παρούση Συμβάσει δικαιώματα και ελευθερίαι παρεβιάσθησαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και αν η παραβίασις διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτέλεσει των δημοσίων καθηκόντων του».

35. **Άρθρο 14 παρ. 1 ΔΣΑΠΔ** (Ν. 2462/1997, ΦΕΚ Α' 25/26.02.1997): «Όλοι είναι ίσοι ενώπιον των δικαστηρίων. Κάθε πρόσωπο έχει το δικαίωμα η υπόθεσίς του να δικαστεί δίκαια και δημόσια από αρμόδιο, ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει συσταθεί με νόμο, το οποίο θα αποφασίσει για το βάσιμο κάθε κατηγορίας σχετικά με ποινικό αδίκημα, η οποία έχει απαγγελθεί εναντίον του, καθώς και για αμφισβητήσεις δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικού χαρακτήρα. Η διεξαγωγή δίκης κεκλεισμένων των θυρών μπορεί να αποφασισθεί για το σύνολο ή μέρος της, είτε για την προστασία των χρηστών ηθών, της δημοσίας τάξης ή της εθνικής ασφαλείας σε μια δημοκρατική κοινωνία είτε όταν αυτό απαιτεί η προστασία της ιδιωτικής ζωής των διαδίκων είτε ακόμη στο μέτρο που το δικαστήριο κρίνει ότι κάτι τέτοιο είναι

Έχουν υποστηριχθεί διάφορες απόψεις σχετικά με τη νομική φύση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας: καταρχάς, ότι πρόκειται για δικαίωμα ατομικό — γεννά αγωγήμη αξίωση έναντι της πολιτείας να μην εμποδίζει την άσκησή του — αλλά και κοινωνικό — δημιουργεί την (μη αγωγήμη) υποχρέωση της πολιτείας να ιδρύσει ποσοτικώς και ποιοτικώς επαρκή κρατικά³⁷ δικαστήρια εντός της επικράτειας, που να παρέχουν τις υπηρεσίες τους στον κόσμο. Κατ' άλλη άποψη, το δικαίωμα δικαστικής προστασίας είναι και πολιτικό δικαίωμα, αφού η άσκησή του καταλήγει στην άσκηση κρατικής εξουσίας με τη μορφή της έκδοσης δικαστικής απόφασης, η οποία μάλιστα εκτελείται στο όνομα του ελληνικού λαού. Επίσης, η παροχή δικαστικής προστασίας εύλογα θεωρείται ότι αποτελεί και θεσμική εγγύηση για την οργάνωση και λειτουργία της δικαιοσύνης ή/και συνταγματική αρχή, που διέπει και καθοδηγεί την ορθή και αποτελεσματική απονομή της δικαιοσύνης. Εν προκειμένω, η ορθότερη από αυτές τις απόψεις ίσως δεν είναι άλλη από εκείνη που τις συνδυάζει, οπότε, υπ' αυτή την προσέγγιση, το εν λόγω δικαίωμα θα μπορούσε κάλλιστα να χαρακτηριστεί ως πολυμορφικό.³⁸

απολύτως απαραίτητο δεδομένου ότι, λόγω ειδικών συνθηκών της υπόθεσης η δημοσιότητα θα ζημίωνε την ορθή απονομή της δικαιοσύνης. Ωστόσο, οποιαδήποτε απόφαση που εκδίδεται σε ποινική υπόθεση ή αστική διαφορά, δημοσιοποιείται, εκτός εάν το συμφέρον των ανηλίκων απαιτεί το αντίθετο ή εάν η δίκη αφορά διαφορές συζύγων ή γονική μέριμνα ή επιτροπεία ανηλίκων».

36. **Άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ** (Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 30.03.2010, C83/401), **Δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου**: «Κάθε πρόσωπο του οποίου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της Ένωσης, έχει δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου, τηρουμένων των προϋποθέσεων που προβλέπονται στο παρόν άρθρο. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή του δίκαια, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως. Κάθε πρόσωπο έχει τη δυνατότητα να συμβουλευέται δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του. Σε όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, παρέχεται δικαστική αρωγή, εφόσον η αρωγή αυτή είναι αναγκαία για να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη».

37. Βλ. Δαγτόγλου Π., «Ατομικά Δικαιώματα», όπ.π., σελ. 1447: «Δικαστήρια κατά την έννοια του Συντάγματος είναι μόνο τα κρατικά». Βλ. και Χρυσόγονο Κ., «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», όπ.π., σελ. 424: «Τα δικαστήρια στα οποία εγγνάται την πρόσβαση το άρθρο 20 παρ. 1 Συντ. είναι τα ελληνικά κρατικά δικαστήρια, συγκροτούμενα από δικαστικούς λειτουργούς που απολαμβάνουν των εγγυήσεων των άρθρων 87 επ. Συντ., εκτός από τις ειδικά προβλεπόμενες στο ίδιο το Σύνταγμα (άρθρα 96 παρ. 2 και 5, 97, 99 και 100 παρ. 2) εξαιρέσεις (...). Συνεπώς μη κρατικά δικαιοδοτικά όργανα, όπως τα εκκλησιαστικά “δικαστήρια”, οι διαιτητές στην εκούσια διαιτησία (...) ή διεθνή δικαστήρια, δεν υπάγονται εδώ».

38. Βλ. Χρυσόγονο Κ., «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», όπ.π., σελ. 424 και τις εκεί βιβλιογραφικές παραπομπές στις ειδικότερες απόψεις για τη φύση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας.

Σημειωτέον ότι, το δικαίωμα δικαστικής προστασίας δεν προδικάζει την ευνοϊκή υπέρ του προσφεύγοντος απόφαση του αρμοδίου δικαστηρίου, παρά απλώς εγγυάται την ελεύθερη πρόσβαση σε αυτό. Συναφώς, όπως έχει ερμηνευθεί η περί του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, η έννοια του όρου «δικαίως» δεν αναφέρεται στην ορθότητα της αποφάσεως, αλλά στην έγκαιρη, ουσιαστική και αδιάβλητη υπό δικονομικές εγγυήσεις διεξαγωγή της δίκης. Εξάλλου, δεδομένου ότι η δικαστική προστασία κατοχυρώνεται απευθείας στο Σύνταγμα, η εφαρμογή της δεν εξαρτάται από την έκδοση νόμου· ισχύει, όμως, μέσα στα διαδικαστικά πλαίσια που χαράζουν οι εκάστοτε ισχύοντες δικονομικοί νόμοι (βλ. τη φράση «όπως νόμος ορίζει», στο τέλος του άρθρου 20 παρ. 1 Σ). *Οι νόμοι αυτοί δεν μπορούν να περιορίζουν, αλλά οφείλουν απλώς να προσδιορίζουν τον τρόπο άσκησης του δικαιώματος παροχής δικαστικής προστασίας.*³⁹

Η δικαστική προστασία εκπληρώνει το σκοπό της όταν είναι *πλήρης και αποτελεσματική*. Ιδίως όσον αφορά τη διοικητική δίκη, όπου αντίδικος είναι το Δημόσιο ή τα νομικά πρόσωπα που εξομοιώνονται με αυτό, πλήρης είναι η δικαστική προστασία, *πρώτον*, όταν δεν υπάρχει διαφορά για την οποία αποκλείεται η δικαστική προστασία⁴⁰ και, *δεύτερον*, όταν δεν περιορίζεται απλώς στον έλεγχο της τυπικής νομιμότητας της διοικητικής ενέργειας, αλλά περιλαμβάνει τον έλεγχο είτε της τήρησης των άκρων ορίων της διακριτικής ευχέρειας της διοίκησης (επί ακυρωτικών διαφορών) είτε ακόμη και της ουσιαστικής κρίσης της διοίκησης (επί διοικητικών διαφορών ουσίας).⁴¹

---

39. Βλ. *Δαγτόγλου Π.*, «Ατομικά Δικαιώματα», όπ.π., σελ. 1433 και τη σχετική, υπ' αριθ. 6, υποσημείωση εκεί.

40. Υποστηρίζεται (βλ. *Δαγτόγλου Π.*, «Ατομικά Δικαιώματα», όπ.π., σελ. 1438 και 1445) ότι ο νομοθετικός αποκλεισμός των λεγόμενων «κυβερνητικών πράξεων» από τον ακυρωτικό έλεγχο του Συμβουλίου της Επικρατείας (άρθρο 45 παρ. 5 ΠΔ 18/1989) δεν συμβιβάζεται με το Σύνταγμα. Κατ' άλλη γνώμη, όμως (βλ. *Σπηλιωτόπουλο Επαμεινώνδα*, «Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου», Τόμος 2, 13η έκδοση (Δεκέμβριος 2010), Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 72-73, παρ. 450, υποσημ. 16), το απαράδεκτο της αίτησης ακύρωσης κατά των «κυβερνητικών πράξεων» δεν αποκλείει τελείως τη δικαστική προστασία, αφού είναι δυνατή η αγωγή αποζημίωσης για ζημία που προξενήθηκε από τέτοια πράξη, οπότε παρεμπιπτόντως εξετάζεται και η νομιμότητα της πράξης. Για τον αποκλεισμό των «κυβερνητικών πράξεων» από τη δυνατότητα δικαστικής προσβολής τους με αίτηση ακύρωσης, βλ. και *Χρυσόγονο Κ.*, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», όπ.π., σελ. 430-431.

41. Βλ. *Δαγτόγλου Π.*, «Ατομικά Δικαιώματα», όπ.π., σελ. 1439.

Για να μη στερείται νοήματος στην πράξη, η δικαστική προστασία πρέπει να είναι αποτελεσματική⁴², δηλαδή να παρέχεται σε χρόνο και κατά τρόπο που πράγματι εξασφαλίζουν την απονομή της δικαιοσύνης. Αυτό σημαίνει, πρώτον, παροχή της δικαστικής προστασίας σε εύλογο χρόνο⁴³. Υπερβολική βραδύτητα αποτελεί συχνά και από κάθε άποψη άρνηση απονομής δικαιοσύνης. Αποτελεσματική είναι, δεύτερον, η παροχή δικαστικής προστασίας, όταν δεν περιορίζεται στην εκδίκαση της ουσίας της υπόθεσης, αλλά αποτρέπει την επέλευση ανεπανόρθωτης ζημίας στον ασκούντα το ένδικο βοήθημα. Για το λόγο αυτό κρίνεται αναγκαίος ο θεσμός της *προσωρινής δικαστικής προστασίας*⁴⁴, τόσο διά της (εκ του νόμου αυτοδίκαιης ή κατ' αίτηση του αιτούντος τη δικαστική προστασία) αναστολής εκτέλεσης της προσβαλλόμενης διοικητικής πράξης, όσον αφορά τη διοικητική δίκη, όσο και διά της δυνατότητας λήψης ασφαλιστικών μέτρων. Τέλος, η αποτελεσματικότητα της δικαστικής προστασίας συμπληρώνεται με το θεσμό της *αναγκαστικής εκτέλεσης των δικαστικών αποφάσεων κατά του ηττηθέντος διαδίκου*, χωρίς την οποία οι τελευταίες θα παρέμεναν απλώς αναγνωριστικού χαρακτήρα και χωρίς πρακτικό αντίκρισμα για τον νικήσαντα διάδικο.⁴⁵ Συνεπώς, όπως έχει κριθεί και από τη νομολογία⁴⁶, η προϊσχύσασα απαγόρευση της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του ελληνικού Δημοσίου προς ικανοποίηση χρηματικών απαιτήσεων⁴⁷ ήταν απάδουσα προς το

---

42. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι το αυθεντικό κείμενο τόσο της ΕΣΔΑ (άρθρο 13) όσο και του ΧΘΔΕΕ (άρθρο 47) χρησιμοποιεί τον όρο «effective remedy», ενώ το ελληνικό κείμενο παραδόξως κάνει λόγο για «πραγματική προσφυγή», αντί του ακριβούς όρου «αποτελεσματική προσφυγή» (βλ. *Δαγτόγλου Π.*, «Ατομικά Δικαιώματα», ό.π., σελ. 1439, υποσημ. 24).

43. Πρβλ. άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ: «(...) εντός λογικής προθεσμίας (...)»· άρθρο 47 εδ. α' ΧΘΔΕΕ: «(...) εντός εύλογης προθεσμίας (...)».

44. Βλ. και σε *Χρυσόγιο Κ.*, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», ό.π., σελ. 437, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι: «(...) η δικαστική προστασία θα καταντούσε σε πολλές περιπτώσεις φενάκη, εάν δεν περιλάμβανε και το δικαίωμα να ζητηθεί προσωρινή προστασία έως την έκδοση απόφασης επί του κυρίου ενδίκου βοηθήματος, αφού στο μεσοδιάστημα θα μπορούσαν να δημιουργηθούν τετελεσμένα γεγονότα, που δεν θα ήταν δυνατό ν' ανατραπούν στη συνέχεια για πραγματικούς λόγους».

45. Βλ. *Δαγτόγλου Π.*, «Ατομικά Δικαιώματα», ό.π., σελ. 1439-1441.

46. Βλ. σχετικώς *ΑΠ Ολ. 21/2001* (ΝΟΜΟΣ = Δίκη 2002/20 = ΕΔΚΑ 2002/122).

47. **Άρθρο 8 εδ. α' και β' Ν. 2097/1952** (ΦΕΚ Α' 113): «Κατά του Δημοσίου δεν συγχωρείται εκτέλεσις δικαστικών αποφάσεων (Πολιτικών ή Ποινικών Δικαστηρίων ή Συμβουλίου Επικρατείας ή Ελεγκτικού Συνεδρίου) επιδικαζουσών χρηματικής οφειλᾶς ή δικαστικὴν δαπάνην εἰς βάρος αὐτοῦ και εν γένει παντός εκτελεστικοῦ δικαιογράφου αναγνωριστικῶν τοιούτων οφειλῶν. Επί των ως ἄνω οφειλῶν του Δημοσίου δεν συγχωρείται επίδοσις επιταγῆς προς πληρωμὴν τούτων, πάσα δε τοιαύτη γενομένη και μη πληρωθεῖσα μέχρι της ἰσχύος του παρόντος ἢ τυχόν γενησομένη ουδόλως υποχρεοῖ το Δημόσιον (...)». Η απαγόρευση είχε επεκταθεί και προς όφελος των δήμων και κοινοτήτων με το Ν.Δ. 31/1968 (Α' 281).

δικαίωμα δικαστικής προστασίας, εν όψει του άρθρου 20 παρ. 1 Σ, του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ και, κυρίως, των άρθρων 2 παρ. 3⁴⁸ και 14 παρ. 1 εδ. α' του ΔΣΑΠΔ. Το ίδιο ισχύει και για την απαγόρευση κήρυξης προσωρινής εκτέλεσης κατά του Δημοσίου, των ΟΤΑ και των λοιπών ΝΠΔΔ⁴⁹. Η συνταγματική αναθεώρηση του 2001 προβλέπει ρητά στο άρθρο 94 παρ. 4 εδ γ' ότι: «Οι δικαστικές αποφάσεις εκτελούνται αναγκαστικά και κατά του Δημοσίου, των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, όπως νόμος ορίζει». Ακολούθως, εκδόθηκε ο εκτελεστικός νόμος 3068/2002,⁵⁰ ο οποίος προβλέπει γενική ρύθμιση για τη διαδικασία και το αντικείμενο⁵¹ της αναγκαστικής εκτέλεσης κάθε δικαστικής απόφασης σε βάρος του Δημοσίου και των νομικών προσώπων που εξομοιώνονται προς αυτό.⁵² Για τα σχετικά αναφερόμενα ζητήματα θα γίνει ειδικότερη αναφορά στο δεύτερο μέρος της παρούσας.

---

48. **Άρθρο 2 παρ. 3 ΔΣΑΠΔ:** «Τα Συμβαλλόμενα Κράτη στο παρόν Σύμφωνο αναλαμβάνουν την υποχρέωση: α) να εγγυώνται ότι κάθε άτομο, του οποίου τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που αναγνωρίζονται στο παρόν Σύμφωνο παραβιασθούν, θα έχει στη διάθεσή του μία πρόσφορη προσφυγή, ακόμη και εάν η παραβίαση θα έχει διαπραχθεί από πρόσωπα που ενεργούν υπό την επίσημη κρατική ιδιότητά τους, β) να εγγυώνται ότι η αρμόδια δικαστική, διοικητική, νομοθετική ή οποιαδήποτε άλλη αρμόδια αρχή σύμφωνα με τη νομοθεσία του Κράτους θα αποφαινεται πράγματι σχετικά με τα δικαιώματα του προσφεύγοντος και να προσθήσουν τη δυνατότητα δικαστικής προσφυγής, γ) να εγγυώνται την εκτέλεση, από τις αρμόδιες αρχές, κάθε απόφασης που θα έχει κάνει δεκτή τη σχετική προσφυγή».

49. **Άρθρο 909 περ. 1 ΚΠολΔ** (Π.Δ. 503/1985, άρθρο μόνο – ΦΕΚ Α' 182): «Προσωρινή εκτέλεση δεν μπορεί να διαταχθεί 1) κατά του δημοσίου, των δήμων και των κοινοτήτων (...)».

50. **Άρθρο 1 Ν. 3068/2002** (ΦΕΚ Α' 274/14-11-2002), όπως τροποποιήθηκε και ισχύει σήμερα: «Το Δημόσιο, οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης και τα λοιπά νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου έχουν υποχρέωση να συμμορφώνονται χωρίς καθυστέρηση προς τις δικαστικές αποφάσεις και να προβαίνουν σε όλες τις ενέργειες που επιβάλλονται για την εκπλήρωση της υποχρέωσης αυτής και για την εκτέλεση των αποφάσεων. Δικαστικές αποφάσεις κατά την έννοια του προηγούμενου εδαφίου είναι όλες οι αποφάσεις των διοικητικών, πολιτικών, ποινικών και ειδικών δικαστηρίων που παράγουν υποχρέωση συμμόρφωσης ή είναι εκτελεστές κατά τις οικείες δικονομικές διατάξεις και τους όρους που κάθε απόφαση τάσσει. Δεν είναι δικαστικές αποφάσεις κατά την έννοια του παρόντος και δεν εκτελούνται οι εκτελεστοί τίτλοι που αναφέρονται στις περιπτώσεις των εδαφίων γ'-ζ' της παρ. 2 του άρθρου 904 Κ.Πολ.Δ. πλην των κηρυχθεισών εκτελεστών αλλοδαπών δικαστικών αποφάσεων. Οι διατάξεις του παρόντος άρθρου ισχύουν και για τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου του ευρύτερου δημόσιου τομέα, τα οποία ανήκουν εξ ολοκλήρου στο Δημόσιο».

51. Ειδικά για το αντικείμενο της αναγκαστικής εκτέλεσης βλ. ενδεικτικά *Χρυσόγωνα Κωνσταντίνο*, «Η νομοθετική ρύθμιση της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Δημοσίου με τον ν. 3068/2002», Δίκη, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2004 (διαθέσιμο και στο διαδίκτυο, στον υπερσύνδεσμο <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=18969>) και *Κασιμάτη Ι. Γεώργιο*, «Τα συνταγματικά όρια της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του ελληνικού Δημοσίου – Μια κριτική θεώρηση της μεταβολής», Δίκη, Οκτώβριος 2003 (διαθέσιμο και στο διαδίκτυο, στον υπερσύνδεσμο <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=17232>).

52. Βλ. *Δαγτόγλου Π.*, «Ατομικά Δικαιώματα», όπ.π., σελ. 1441-1442.

1.5.2. Η αρχή της ισότητας των διαδίκων

Η *ισότητα των διαδίκων* (ή *ισότητα των όπλων των διαδίκων*) σημαίνει την ίση μεταχείρισή τους τόσο από τον νόμο, όσο και από τον δικαστή. Η *ισότητα των διαδίκων ενώπιον του νόμου* σημαίνει την απονομή των ίδιων δικαιωμάτων και την επιβολή των ίδιων υποχρεώσεων σε όλους τους διαδίκους, ανεξάρτητα από την ιδιότητά τους και το ρόλο που διαδραματίζουν στη δίκη. Η *ισότητα των διαδίκων ενώπιον του δικαστηρίου* σημαίνει την ίση μεταχείρισή τους από τον δικαστή. Αυτή προκύπτει όχι μόνο από το ίδιο το άρθρο 20 παρ. 1 Σ αλλά, ειδικά για τη διοικητική δίκη, από το άρθρο 110 ΚΠολΔ⁵³, για τις ακυρωτικές διαφορές⁵⁴ (κατ' ανάλογη εφαρμογή, δυνάμει του άρθρου 40 π.δ. 18/1989), και από τα άρθρα 40 και 41 ΚΔΔ^{55, 56}, για τις διαφορές ουσίας. Οι διατάξεις αυτές αναμφισβήτητα επιβάλλουν την

---

53. **Άρθρο 110 ΚΠολΔ:** «1. Οι διάδικοι έχουν τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις και είναι ίσοι ενώπιον του δικαστηρίου. 2. Οι διάδικοι έχουν δικαίωμα να παρίστανται σε όλες τις συζητήσεις της υπόθεσης, ακόμη και όταν γίνονται κεκλεισμένων των θυρών και πρέπει για το σκοπό αυτό να καλούνται σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου. 3. Οι διάδικοι έχουν υποχρέωση να εμφανίζονται αυτοπροσώπως στο δικαστήριο, όταν τους καλεί για το σκοπό αυτό».

54. Οι διοικητικές διαφορές διακρίνονται σε *ακυρωτικές* και σε *διαφορές ουσίας* ή *πλήρους δικαιοδοσίας*. Τα κύρια κριτήρια της εν λόγω διάκρισης είναι: i) η εξουσία του δικαστηρίου για την κρίση της διαφοράς που του υποβάλλεται, δηλαδή η έκταση του ελέγχου των στοιχείων της διαφοράς στον οποίο δύναται ή υποχρεούται το δικαστήριο να προβεί και ii) οι συνέπειες της δικαστικής απόφασης (βλ. χαρακτηριστικώς τη ΣτΕ Ολ. 3193/2000, ΝΟΜΟΣ, σκέψη 3). Συναφή κριτήρια είναι το αίτημα του ενδίκου βοηθήματος και οι λόγοι θεμελιώσεώς του που μπορούν να προβληθούν. Ειδικότερα, η διαφορά είναι *ακυρωτική*, όταν το δικαστήριο κατά την άσκηση της δικαιοδοσίας του i) ελέγχει και διαπιστώνει τη νομιμότητα ή παρανομία της προσβαλλόμενης διοικητικής πράξης ή παράλειψης, δηλαδή εξετάζει αν η πράξη ή η παράλειψη είναι σύμφωνη με τους κανόνες δικαίου που διέπουν την ένδικη υπόθεση, χωρίς όμως να προβαίνει στην εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών τα οποία αποτελούν τις προϋποθέσεις εφαρμογής των κανόνων αυτών — εκτός αν η εκτίμηση αυτή αφορά τον έλεγχο των άκρων ορίων της διακριτικής ευχέρειας της διοίκησης — και ii) απλώς και μόνον ακυρώνει, δηλαδή εξαφανίζει την πράξη ή, σε περίπτωση παράλειψης, καταδικάζει τη διοίκηση σε έκδοση εκτελεστής διοικητικής πράξης. Αντιθέτως, η διαφορά είναι *ουσίας* — και συνεπώς η απονεμόμενη αρμοδιότητα του δικαστηρίου είναι *πλήρους δικαιοδοσίας* — «... όταν το αίτημα ενώπιον του δικαστηρίου μπορεί να είναι, σύμφωνα με το νόμο, είτε η καταψήφιση σε χρηματική ή άλλη παροχή είτε η αναγνώριση ή αποκατάσταση δικαιωμάτων ή καταστάσεων δημοσίου δικαίου και το δικαστήριο έχει την εξουσία να διαμορφώσει το ουσιαστικό περιεχόμενο του δικαιώματος ή της νομικής καταστάσεως μετά από ουσιαστική εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών της υποθέσεως» [ΣτΕ Ολ. 3193/2000, όπ.π.: πρβλ. ΑΕΔ 85/1991 (ΔΔικ 1992/523 = ΕΔΚΑ 1992/229), 1/1991 (ΔιΔικ 1991/1065 = Δίκη 1991/628 = ΔΦΝ 1991/1292 = ΕΔΚΑ 1991/486), ΣτΕ Ολ. 3919/2010 (ΘΠΔΔ 2011/40), ΣτΕ Ολ. 1315/92 (Αρμ 1992/398 = ΔιΔικ 1993/78), Ολ. 1095/87, (ΔιΔικ 1989/37). Βλ. σχετικά Σπηλιωτόπουλο Ε., «Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου», Τόμος 2, όπ.π., παρ. 411-413, σελ. 30-33.

55. **Άρθρο 40 ΚΔΔ** (Ν. 2717/1999, άρθρο πρώτο – ΦΕΚ Α' 97) – *Ισότητα των διαδίκων:* «Οι διάδικοι είναι ίσοι ενώπιον των δικαστηρίων και έχουν τα ίδια δικονομικά δικαιώματα και τις ίδιες δικονομικές υποχρεώσεις».

απονομή στους διαδίκους, των ίδιων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, ανεξάρτητα από την ιδιότητά τους ως ιδιωτών (φυσικά ή νομικά πρόσωπα) ή ως φορέων δημόσιας εξουσίας (Δημόσιο ή ν.π.δ.δ.) ή τη θέση τους στη δίκη ως επιτιθεμένων ή αμυνομένων⁵⁷

Η ίση μεταχείριση σημαίνει, μεταξύ άλλων, πρωτίστως την τήρηση της αρχής της εκατέρωθεν ακρόασης.⁵⁸ Η εκατέρωθεν ακρόαση, η οποία εξασφαλίζεται κυρίως με την ακριβή και επί ίσοις όροις τήρηση της προδικασίας που ορίζουν οι δικονομικοί κανόνες, προϋποθέτει το δικαίωμα γνώσης των απόψεων και στοιχείων του αντιδίκου, ώστε να υπάρξει ευχέρεια αντίκρουσής τους, όπως επιβάλλεται άλλωστε και από το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ⁵⁹. Στο ίδιο πλαίσιο εξυπακούεται και το δικαίωμα κάθε διαδίκου να κληθεί στη συνεδρίαση του δικαστηρίου για την εκδίκαση της υπόθεσής του και μάλιστα να του δοθεί εύλογος χρόνος για να προετοιμασθεί. Συνεπώς, προβληματίζει από άποψη συνταγματικότητας η κατ' άρθρο 21 π.δ. 18/1989 πρόβλεψη κλήσης στην ακυρωτική δίκη μόνο των καθ' ων η αίτηση ακύρωσης και όχι του αιτούντος⁶⁰ (εκτενέστερη αναφορά στο ζήτημα αυτό γίνεται στο ειδικό μέρος της παρούσας).

Το ΕΔΔΑ⁶¹ υπενθύμισε στην υπόθεση Πλατάκου κατά Ελλάδος⁶², ότι η αρχή της ισότητας των όπλων αποτελεί ένα στοιχείο της ευρύτερης έννοιας της

---

56. **Άρθρο 41 ΚΔΔ** – Δικαίωμα παράστασης και ακρόασης: «Το δικαστήριο οφείλει να καλεί τους διαδίκους, ώστε αυτοί να παρίστανται και να ακούγονται κατά τη διενέργεια των διαδικαστικών πράξεων».

57. *Αργυρός Αντώνιος*, «Η επίδραση της ΕΣΔΑ στις αξιώσεις των εργαζομένων και στα δικονομικά προνόμια του Δημοσίου», <http://www.scribd.com/doc/70930112/ANTΩΝΗΣ-Π-ΑΡΓΥΡΟΣ-Η-ΕΠΙΔΡΑΣΗ-ΤΗΣ-ΕΣΔΑ-ΣΤΙΣ-ΑΞΙΩΣΕΙΣ-ΤΩΝ-ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ-ΚΑΙ-ΤΑ-ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΑ-ΠΡΟΝΟΜΙΑ-ΤΟΥ-ΔΗΜΟΣΙΟΥ>, σελ. 3.

58. Βλ. *Δαγτόγλου Π.*, «Ατομικά Δικαιώματα», όπ.π., σελ. 1332.

59. Το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ αναφέρεται ρητά μόνο σε αστικές και ποινικές δίκες. Ωστόσο το ΕΔΔΑ, με την πάγια νομολογία του, έχει διευρύνει σημαντικά το πεδίο εφαρμογής του άρθρου αυτού, δεχόμενο, μεταξύ άλλων, ότι ως αστικές νοούνται όλες οι δίκες που έχουν αντικείμενο ή επιπτώσεις επί αστικών γενικά δικαιωμάτων. Έτσι, θεωρεί ως αστικές και τις ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων, του Ελεγκτικού Συνεδρίου ή των Πειθαρχικών Συμβουλίων, αλλά και τις διαφορές από επιβολή ασφαλιστικών εισφορών, αρκεί το αντικείμενο ή οι συνέπειές τους να είναι περιουσιακές ή να επάγονται κυρώσεις επί αστικών δικαιωμάτων. Βλ. σχετικά σε *Αργυρό Α.*, «Η επίδραση της ΕΣΔΑ...», όπ.π., σελ. 4 = ΕΕργΔ 2009, σελ. 1133.

60. *Χρυσόγονος Κ.*, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», όπ.π., σελ. 426, *Κουκούτσης Γεώργιος*, «Συμβούλιο της Επικρατείας – Ερμηνεία του ΠΔ 18/1989», 2010, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 81

61. Η αναφορά ενθάδε στη νομολογία του ΕΔΔΑ σε σχέση με τη διοικητική δίκη, παρά τον καταρχήν κανόνα ότι η ΕΣΔΑ εφαρμόζεται στις αστικές και ποινικές διαφορές, γίνεται με δεδομένη τη νομολογιακή διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής της Σύμβασης, ιδίως του άρθρου 6 παρ. 1 αυτής, με

δίκαιης δίκης και συνεπάγεται την υποχρέωση να προσφέρεται σε κάθε διάδικο η εύλογη δυνατότητα να προβάλλει τα επιχειρήματά του υπό συνθήκες που δεν τον θέτουν ουσιωδώς σε μειονεκτική θέση έναντι του αντιδίκου του (σκέψη 47)⁶³.

Εν τούτοις, γίνεται δεκτό τόσο στη θεωρία όσο και στη νομολογία, ότι η αρχή της ισότητας δεν είναι ανεπίδεκτη περιορισμών, ενώ τελικά κάμπτεται κατ' αποτέλεσμα, εφόσον και στην έκταση που οι επιβαλλόμενοι από τον κοινό νομοθέτη περιορισμοί εξυπηρετούν γενικότερο δημόσιο συμφέρον. Το Ελληνικό Δημόσιο, με μια σειρά νομοθετικών μέτρων, απολαμβάνει έναν αριθμό προνομίων που αποκλίνουν από την αρχή της δικονομικής ισότητας, λόγος των οποίων αποτελεί το δημόσιο συμφέρον. Τα προνόμια αυτά είναι ανεκτά στο βαθμό που εξετάζονται υπό το πνεύμα της ΕΣΔΑ, της αρχής του κράτους δικαίου και της αρχής της αναλογικότητας. Η αρχή της δικονομικής ισότητας παραβιάζεται όταν υπάρχει δυσμενής διάκριση ενός εκ των διαδίκων. Η εν λόγω διάκριση είναι δυσμενής όταν δεν μπορεί να δικαιολογηθεί αντικειμενικά. Ένα παράδειγμα από τη νομολογία: θεωρήθηκε επιτρεπτή η απαλλαγή του Δημοσίου από την καταβολή παραβόλου για παροχή ενδίκου βοηθήματος, καθώς το παράβολο θα περιερχόταν και πάλι στο Δημόσιο Ταμείο⁶⁴. Στην προκειμένη, δηλαδή, περίπτωση η διάκριση εις βάρος του ιδιώτη μπορούσε να δικαιολογηθεί αντικειμενικά, καθώς θα ήταν άνευ ουσίας το Δημόσιο να πλήρωνε παράβολο στο ίδιο του το Ταμείο.⁶⁵ Ωστόσο, παρά την αναμφισβήτητη ταυτότητα καταβάλλοντος το παράβολο και αποδέκτη αυτού υπό την

αποτέλεσμα να καταλαμβάνει πλέον μια ευρεία γκάμα διοικητικών διαφορών, είτε επειδή το αντικείμενο ή οι συνέπειές τους είναι περιουσιακές ή επάγονται κυρώσεις επί αστικών δικαιωμάτων, είτε επειδή τους αποδίδεται λειτουργικά και κατ' αποτέλεσμα ποινικός χαρακτήρας. Περισσότερες πληροφορίες για το θέμα αυτό βλ. ενδεικτικά σε *Μπακόπουλο Ιωάννη*, «Ο εύλογος χρόνος διάρκειας των δικών κατά την ΕΣΔΑ – Πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης», www.nsk.gov.gr/webnsk/pdf.jsp?fileid=30467676.

62. *ΕΔΔΑ*, απόφαση της 11.01.2001, *Πλατάκου κατά Ελλάδος* (αριθ. προσφυγής 38460/97), σε ελληνική μετάφραση από τον επίσημο ιστότοπο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους <http://www.nsk.gov.gr/webnsk/pdf.jsp?fileid=1330534>. Βλ. το αυθεντικό αγγλικό κείμενο της απόφασης στον υπερσύνδεσμο <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59125>.

63. “47. The Court reiterates that the principle of equality of arms is part of the wider concept of a fair hearing. It implies that each party must be afforded a reasonable opportunity to present his case under conditions that do not place him at a substantial disadvantage *vis-à-vis* his opponent (see *Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*, judgment of 27 October 1993, Series A no. 274, p. 19, § 33)”.

64. *ΣτΕ* 3653/1981 (NoB 1982/589 = ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ).

65. *Θούα Χρυσάνθη*, «Η ισότητα των διαδίκων στη διοικητική δίκη», ΝομΕπ 2011, Τεύχος 38, σελ. 23 επ. = http://nbonline.gr/actions/lemma/index_1.php?item_id=4816139 [συνδρομητικό περιεχόμενο].

ως άνω έννοια, υποστηρίξιμη είναι και η άποψη ότι το Δημόσιο και τα δημόσια νομικά πρόσωπα, ως διάδικοι, θα μπορούσαν να καταβάλλουν παράβολο, υπό την έννοια της αξιοποίησης του αντιστοιχούντος σε αυτό χρηματικού ποσού υπέρ του προϋπολογισμού του Υπουργείου Δικαιοσύνης.

1.6. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία – περιουσία

Κατά το άρθρο 17 του Συντάγματος⁶⁶ «η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασία του κράτους». Σε διεθνές επίπεδο η ιδιοκτησία κατοχυρώνεται, μεταξύ άλλων, στο άρθρο 17 του ΧΘΔΕΕ⁶⁷ και στο άρθρο 1 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου (ΠΠΠ) της ΕΣΔΑ⁶⁸. Κατά την πάγια, ως πρόσφατα, νομολογία⁶⁹ των ελληνικών δικαστηρίων η συνταγματική προστασία της ιδιοκτησίας περιορίζεται στα εμπράγματα και δεν καλύπτει ενοχικά δικαιώματα. Πρόσφατα, όμως, πρώτα ο Άρειος

---

66. **Άρθρο 17 Σ:** «1. Η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασία του Κράτους, τα δικαιώματα όμως που απορρέουν από αυτή δεν μπορούν να ασκούνται σε βάρος του γενικού συμφέροντος. 2. Κανένας δεν στερείται την ιδιοκτησία του, παρά μόνο για δημόσια ωφέλεια που έχει αποδειχθεί με τον προσήκοντα τρόπο, όταν και όπως ο νόμος ορίζει, και πάντοτε αφού προηγηθεί πλήρης αποζημίωση... 3. ...».

67. **Άρθρο 17 ΧΘΔΕΕ**, (Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 30.03.2010, C83/401), **Δικαίωμα ιδιοκτησίας:** «1. Κάθε πρόσωπο δικαιούται να είναι κύριος των νομίμως κτηθέντων αγαθών του, να τα χρησιμοποιεί, να τα διαθέτει και να τα κληροδοτεί. Κανείς δεν μπορεί να στερείται την ιδιοκτησία του, παρά μόνον για λόγους δημόσιας ωφέλειας, στις περιπτώσεις και υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στο νόμο και έναντι δίκαιης και έγκαιρης αποζημίωσης για την απώλειά της. Η χρήση των αγαθών μπορεί να υπόκειται σε περιορισμούς από το νόμο, εφόσον αυτό είναι αναγκαίο προς το γενικό συμφέρον. 2. Η διανοητική ιδιοκτησία προστατεύεται».

68. **Άρθρο 1 ΠΠΠ ΕΣΔΑ** (ΝΔ 53/1974, ΦΕΚ Α' 256/20.09.1974), **Προστασία της ιδιοκτησίας:** «Παν φυσικόν ή νομικόν πρόσωπον δικαιούται σεβασμού της περιουσίας του. Ουδείς δύναται να στερηθή της ιδιοκτησίας αυτού ειμή δια λόγους δημοσίας ωφελείας και υπό τους προβλεπομένους, υπό του νόμου και των γενικών αρχών του διεθνούς δικαίου όρους. Αι προαναφερόμεναι διατάξεις δεν θίγουνσι το δικαίωμα παντός Κράτους όπως θέσει εν ισχύϊ Νόμους ους ήθελε κρίνει αναγκαίον προς ρύθμισιν της χρήσεως αγαθών συμφώνως προς το δημόσιον συμφέρον ή προς εξασφάλισιν της καταβολής φόρων ή άλλων εισφορών ή προστίμων».

69. Βλ. ενδεικτικά ΣτΕ Ολ. 1094/1987, Αρμ 1987/335 = ΔΔ/νη 1989/628 = ΝοΒ 1987/979 = ΝΟΜΟΣ (13η σκέψη): «... το άρθρο 17 ... προστατεύει μόνο την ιδιοκτησία και όχι και τα δικαιώματα από τη μετοχή που συνδέονται με τη διοίκηση της εταιρίας και γενικώς τα ενοχικά δικαιώματα από τη μετοχή. Επομένως, οι λόγοι ακυρώσεως που προβάλλουν ότι η παρ. 8 του άρθ. 8 του ν. 1386 αντίκειται στο άρθ. 5 παρ. παρ. 1 και 3 στο άρθρο 17 του Συντάγματος, γιατί η αύξηση του κεφαλαίου που προβλέπεται με τη διάταξη αυτή του νόμου μπορεί να συνεπάγεται μετατόπιση της πλειοψηφίας στη θέση της μειοψηφίας και αλλοίωση της εσωτερικής αξίας της μετοχής, πρέπει να απορριφθούν ως αβάσιμοι. [ΜΕΙΟΨΗΦΙΑ:] Κατά τη γνώμη όμως ενός μέλους του Δικαστηρίου με αποφασιστική ψήφο, το άρθρο 17 του Συντάγματος δεν προστατεύει μόνο την ιδιοκτησία αλλά γενικώς την περιουσία και επομένως το επίδικο μέτρο αντίκειται στο άρθρο τούτο του Συντάγματος, εφόσον προσβάλλει ενοχικά δικαιώματα από τη μετοχή».

Πάγος^{70, 71} και κατόπιν το Συμβούλιο της Επικρατείας⁷², χωρίς να μεταβάλουν τη νομολογία τους επί του άρθρου 17 του Συντάγματος, δέχθηκαν ότι τα ενοχικά

---

70. Βλ. ΑΠ Ολ. 40/1998 (NOMOS = Αρμ 1999/412 = Δίκη 1999/230 = ΕΔΚΑ 1999/138, ΕΕμπΔ 1999/28 = ΕΕργΔ 1999/694 = ΝοΒ 1999/752 = ΤοΣ 1999/103), σκέψη 3: «... με το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, για την προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (ΕΣΔΑ), που κυρώθηκε (μαζί με τη Σύμβαση) με το Ν.Δ. 53/1974 και έχει, σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος, αυξημένη έναντι των κοινών νόμων ισχύ, ορίζεται, ότι "Παν φυσικόν ή νομικόν πρόσωπον δικαιούται σεβασμού της περιουσίας του. Ουδείς δύναται να στερηθή της ιδιοκτησίας αυτού ειμή δια λόγους δημοσίας ωφελείας και υπό τους προβλεπομένους υπό του νόμου και των γενικών αρχών του διεθνούς δικαίου όρους. Αι προαναφερόμεναι διατάξεις δεν θίγουν το δικαίωμα παντός Κράτους όπως θέση εν ισχύ νόμους ους ήθελε κρίνει αναγκαίον προς ρύθμισιν της χρήσεως αγαθών συμφώνως προς το δημόσιον συμφέρον ή προς εξασφάλισιν της καταβολής φόρων ή άλλων εισφορών ή προστίμων". Με τη διάταξη αυτή κατοχυρώνεται ο σεβασμός της περιουσίας του προσώπου, το οποίο μπορεί να τη στερηθεί μόνο για λόγους δημόσιας ωφέλειας. Στην έννοια της περιουσίας περιλαμβάνονται όχι μόνο τα εμπράγματα δικαιώματα, αλλά και όλα τα δικαιώματα "περιουσιακής φύσεως" και τα κεκτημένα "οικονομικά συμφέροντα". Καλύπτονται έτσι τα ενοχικά περιουσιακά δικαιώματα και ειδικότερα απαιτήσεις, είτε αναγνωρισμένες με δικαστική ή διαιτητική απόφαση, είτε απλώς γεννημένες κατά το εθνικό δίκαιο, εφόσον υπάρχει νόμιμη προσδοκία, με βάση το ισχύον, έως την προσφυγή στο δικαστήριο, δίκαιο, ότι μπορούν να ικανοποιηθούν δικαστικά. (πάγια νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου : *Pressos Compania Naviera S.A. κ.ά. κατά Βελγίου*, (A332): (1995) παράγρ. 28 επ., *Pine Valley Development κατά Ιρλανδίας* (A222) (1992) παράγρ. 51 κ.α.». Βλ. ενδεικτικά και την ΑΠ 1400/2000, NOMOS, η οποία συνεχίζει την ως άνω σκέψη ως εξής: «Σύμφωνα, λοιπόν, με τη ρύθμιση της ως άνω διεθνούς συνθήκης ο κοινός νομοθέτης δεν έχει τη δυνατότητα να αποσβέσει περιουσιακά ενοχικά δικαιώματα, αν δεν συντρέχουν αποχρώντες προς τούτο λόγοι δημόσιου συμφέροντος ή ωφέλειας, η συνδρομή των οποίων υπόκειται στον έλεγχο των δικαστηρίων, αφού διαφορετικά ή έναντι του κοινού νομοθέτη προστασία των περιουσιακών αυτών δικαιωμάτων θα έμενε χωρίς πρακτικό αποτέλεσμα». Βλ. και Μέλφο Ι. Θαλή, «Η προστασία των ενοχικών δικαιωμάτων κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Σχόλιο με αφορμή την Ολ. ΑΠ 40/1998», ΤοΣ 2001 / Τεύχος 1, <http://tosyntagma.ant-sakkoulas.gr/nomologia/item.php?id=198>, ο οποίος αναφέρει τα εξής: «Η Α.Π. 40/1998 αποτελεί τη δεύτερη απόφαση ανώτατου δικαστηρίου, μετά την 2274/1997 απόφαση της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου, η οποία έκρινε ότι νομοθετικές διατάξεις με το περιεχόμενο που προαναφέρθηκε έρχονται σε αντίθεση όχι μόνο προς το άρθρο 20 παρ. 1 Συντ. και το άρθρο 6 παρ. 1 ΕυρΣΔΑ, αλλά και προς το άρθρο 1 πρΠρωτΕυρΣΔΑ. Η βασικότερη όμως ίσως εισφορά της Α.Π. 40/1998 έγκειται στη θέση που διατύπωσε το δικαστήριο, σύμφωνα με την οποία στο πεδίο προστασίας του άρθρου 1 πρΠρωτΕυρΣΔΑ υπάρχουν όχι μόνο οι απαιτήσεις που είναι αναγνωρισμένες με δικαστική απόφαση, αλλά και αυτές οι οποίες είναι "απλώς γεννημένες, εφόσον υπάρχει νόμιμη προσδοκία, με βάση το ισχύον, έως την προσφυγή στο δικαστήριο, δίκαιο, ότι μπορούν να ικανοποιηθούν δικαστικά"».

71. Βλ. και τη μεταγενέστερη ΑΠ 43/2002 (NOMOS = ΕΕργΔ 2003/1310 = Δίκη 2002/699), καθώς και Παπακωνσταντίνου Ν. Απόστολο, «Η προστασία των περιουσιακών ενοχικών δικαιωμάτων σε υπερνομοθετικό επίπεδο: μεταξύ νομικής δογματικής και σύγχρονων αναγκών (Παρατηρήσεις με αφορμή την Α.Π. 43/2002)», ΤοΣ 2002 / Τεύχος 3, <http://tosyntagma.ant-sakkoulas.gr/nomologia/item.php?id=627>, κατά τον οποίο η σχολιαζόμενη απόφαση «... δεν συνιστά απόκλιση ή παρέκκλιση από την "παραδοσιακή" αντίληψη. Αντίθετα, μάλιστα, σε ορισμένες περιπτώσεις την επιβεβαιώνει ρητά. Χαρακτηριστική είναι η σχετική κρίση που περιλαμβάνεται στη σχολιαζόμενη απόφαση, σύμφωνα με την οποία στην προστατευόμενη από το άρθρο 1 ΠΠΠ της ΕΣΔΑ περιουσίας "περιλαμβάνονται όχι μόνο τα από το άρθρο 17 του Συντάγματος προστατευόμενα εμπράγματα δικαιώματα, αλλά και όλα τα περιουσιακής φύσεως δικαιώματα και τα νομίμως κεκτημένα οικονομικά συμφέροντα". Η εν πολλοίς "περιττή" αυτή αντιπαραβολή του πεδίου εφαρμογής των άρθρων 1 ΠΠΠ της ΕΣΔΑ και 17 Συντ., συνιστά ουσιαστικά "εκδήλωση πίστης" του ανώτατου πολιτικού δικαστηρίου της Χώρας στην ανωτέρω "παραδοσιακή αντίληψη"».

72. ΣτΕ 7μ. 3428/2006 (NOMOS = Αρμ 2007/105), όπου (σκέψη 8) επαναλαμβάνεται το ως άνω σκεπτικό της ΑΠ Ολ. 40/1998.

δικαιώματα προστατεύονται από το άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ, η οποία ως κυρωμένη με νόμο διεθνής σύμβαση αποτελεί, κατά το άρθρο 28 παρ. 1 εδ. α' Σ, αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύει κάθε αντίθετης διάταξης νόμου.

Πάντως, διεθνώς επικρατεί και ήδη έχει διαδοθεί και στη χώρα μας η ευρεία έννοια της ιδιοκτησίας, που περιλαμβάνει και τα ενοχικά δικαιώματα⁷³. Πράγματι, ο περιορισμός της συνταγματικής προστασίας της ιδιοκτησίας στα εμπράγματα δικαιώματα δεν ανταποκρίνεται στις σύγχρονες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες. Η αποκλειστική προστασία εμπράγματων δικαιωμάτων αντανακλά στη δομή και τις οικονομικές αξίες μιας προβιομηχανικής κοινωνίας, όπου η ακίνητη περιουσία ήταν η πιο πολύτιμη. Ο αποκλεισμός των ενοχικών δικαιωμάτων από τη συνταγματική κατοχύρωση της ιδιοκτησίας σημαίνει ότι τα δικαιώματα αυτά, που μπορούν να ανέρχονται σε τεράστια ποσά ή να αποτελούν τις καταθέσεις μιας ολόκληρης ζωής φτωχών ανθρώπων (που δεν επαρκούν για την αγορά ακινήτων) δεν προστατεύονται από το Σύνταγμα, κατά την κρατούσα νομολογία επί της έννοιας του άρθρου 17 Σ, ώστε η ιδιοποίηση ή εκμηδένισή τους από το κράτος να μπορεί να γίνει χωρίς αποζημίωση. Είναι ευνόητο ότι η άποψη αυτή δεν συντελεί ούτε στην οικονομική σταθερότητα και ανάπτυξη του τόπου, ούτε στην εμπέδωση σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ κράτους και πολιτών, ούτε ανταποκρίνεται στη σύγχρονη αντίληψη της δικαιοσύνης⁷⁴.

Κατά την ορθότερη, λοιπόν, και διεθνώς πια αποδεκτή γνώμη, στην έννοια της ιδιοκτησίας του άρθρου 17 του Συντάγματος — και εν πάση περιπτώσει του άρθρου 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ — ανήκουν όλα τα περιουσιακά δικαιώματα, εμπράγματα ή ενοχικά. Επομένως, στην έννοια της ιδιοκτησίας ανήκουν όλα τα οικονομικώς αποτιμητά δικαιώματα⁷⁵, εφόσον αυτά είναι γεγενημένα και δικαστικώς επιδιώξιμα⁷⁶.

---

73. Βλ. *Δαγτόγλου Π.*, «Ατομικά Δικαιώματα», όπ.π., σελ. 1043, παρ. 1199 και σχετική υποσημείωση (48) με περαιτέρω βιβλιογραφικές παραπομπές.

74. *Δαγτόγλου Π.*, «Ατομικά Δικαιώματα», όπ.π., σελ. 1044.

75. *Δαγτόγλου Π.*, «Ατομικά Δικαιώματα», όπ.π., σελ. 1046-1047.

76. Βλ. χαρακτηριστικά τη σκέψη 34 της *ΣτΕ Ολ. 668/2012 (NOMOS)*, όπου αναφέρεται μεταξύ άλλων: «...Στην έννοια της περιουσίας, η οποία έχει αυτόνομο περιεχόμενο, ανεξάρτητο από την τυπική κατάταξη των επιμέρους περιουσιακών δικαιωμάτων στο εσωτερικό δίκαιο, περιλαμβάνονται όχι μόνον τα εμπράγματα δικαιώματα, αλλά και όλα τα δικαιώματα «περιουσιακής φύσεως», καθώς και τα κεκτημένα «οικονομικά συμφέροντα». Καλύπτονται, κατ' αυτόν τον τρόπο, και τα ενοχικής φύσεως

Η ενθάδε αναφορά στην προστασία της ιδιοκτησίας σχετίζεται με το προνομιακό υπέρ του Δημοσίου και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου επιτόκιο υπερημερίας, ύψους 6%, έναντι του εκάστοτε ισχύοντος (συνήθως υψηλότερου) για τους ιδιώτες αντίστοιχου επιτοκίου, ζήτημα στο οποίο θα γίνει ειδική αναφορά στο δεύτερο μέρος της παρούσας.

1.7. Διάκριση μεταξύ διαφορών ιδιωτικού δικαίου και δημοσίου δικαίου – Διάκριση μεταξύ πολιτικής και διοικητικής δίκης

1.7.1. Διάκριση μεταξύ διαφορών ιδιωτικού δικαίου και δημοσίου δικαίου

Είναι αλήθεια ότι το Σύνταγμα δεν περιέχει ορισμό των διοικητικών διαφορών — ευλόγως, αφού δεν είναι αποστολή των κανόνων του δικαίου να δίδουν ορισμούς των νομικών εννοιών. Ωστόσο, από τις ρυθμίσεις του Συντάγματος, αφενός προκύπτει αβίαστα τόσο η έννοια της *διαφοράς* όσο και το μέτρο της αντιδιαστολής της *διοικητικής* από την *ιδιωτική* διαφορά, ενώ, αφετέρου, επιβάλλεται πάντως να υπάγεται η εκδίκαση των διοικητικών διαφορών ουσίας στα υφιστάμενα τακτικά διοικητικά δικαστήρια, ενώ των ιδιωτικών στα πολιτικά⁷⁷.

Από το άρθρο 20 παρ. 1 Σ προκύπτει η έννοια της *διαφοράς*: είναι η δικαστική διάγνωση που εκκρεμεί, αναφορικά με τα φερόμενα ως βλαπτόμενα δικαιώματα ή έννομα συμφέροντα του προσώπου που, στο πλαίσιο του διαθετικού συστήματος, ζητεί ένδικη προστασία. Είναι κοινός τόπος ότι αυτά τα δικαιώματα ή

περιουσιακά δικαιώματα και, ειδικότερα, απαιτήσεις που απορρέουν από έννομες σχέσεις του δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, είτε αναγνωρισμένες με δικαστική ή διαιτητική απόφαση, είτε απλώς γεννημένες κατά το εθνικό δίκαιο, εφόσον υπάρχει νόμιμη προσδοκία, με βάση το ισχύον, έως την προσφυγή στο δικαστήριο, δίκαιο, ότι μπορούν να ικανοποιηθούν δικαστικώς, εφόσον, δηλαδή, υφίσταται σχετικώς μια επαρκής νομική βάση στο εσωτερικό δίκαιο του συμβαλλομένου κράτους, προϋπόθεση που συντρέχει, ιδίως, όταν η απαίτηση θεμελιώνεται σε νομοθετική ή κανονιστική διάταξη ή σε παγιωμένη νομολογία των δικαιοδοτικών οργάνων του συμβαλλομένου κράτους. ...».

77. **Άρθρο 94 Σ:** «1. Στο Συμβούλιο της Επικρατείας και τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια υπάγονται οι διοικητικές διαφορές, όπως νόμος ορίζει, με την επιφύλαξη των αρμοδιοτήτων του Ελεγκτικού Συνεδρίου. 2. Στα πολιτικά δικαστήρια υπάγονται οι ιδιωτικές διαφορές, καθώς και υποθέσεις εκούσιας δικαιοδοσίας, όπως νόμος ορίζει. 3. Σε ειδικές περιπτώσεις και προκειμένου να επιτυγχάνεται η ενιαία εφαρμογή της αυτής νομοθεσίας μπορεί να ανατεθεί με νόμο η εκδίκαση κατηγοριών ιδιωτικών διαφορών στα διοικητικά δικαστήρια ή κατηγοριών διοικητικών διαφορών ουσίας στα πολιτικά δικαστήρια. 4. ... ».

(έννομα) συμφέροντα, για τα οποία το άρθρο 20 § 1 Σ κατοχυρώνει τις δημόσιες αξιώσεις δικαστικής ακρόασης και προστασίας, γεννώνται, αλλοιώνονται, ενδεχομένως μεταβιβάζονται και καταργούνται στο πλαίσιο των ειδικότερων νομοθετικών ρυθμίσεων, έτσι ώστε στο πλαίσιο της διάκρισης των κανόνων του δικαίου σε κανόνες ιδιωτικού και δημόσιου (κυρίως διοικητικού) δικαίου, να αντιστοιχούν δικαιώματα (και έννομα συμφέροντα) ιδιωτικού και δημόσιου δικαίου. Συνακόλουθα και διαφορές ιδιωτικού δικαίου και δημόσιου (διοικητικού) δικαίου. Η διάκριση λοιπόν των *διαφορών* σε ιδιωτικές (ή ιδιωτικού δικαίου) και σε διοικητικές (ή διοικητικού δικαίου) αντιστοιχεί στη ρύθμιση των δικαιωμάτων ή έννομων συμφερόντων, στα οποία αφορά το εκάστοτε αντικείμενο της δίκης, από κανόνες του ιδιωτικού ή του δημόσιου (διοικητικού) δικαίου.

Ήδη από το 1981 ο *Π. Λαγτόγλου* τονίζει ότι «θεμελιώδες κριτήριο επομένως της διακρίσεως της διοικητικής από την ιδιωτική διαφορά είναι κατά τα ανωτέρω η εφαρμογή των κανόνων του διοικητικού και γενικότερα του δημοσίου δικαίου, εν αντιθέσει προς τους κανόνες του ιδιωτικού δικαίου [...]. Ο χαρακτηρισμός μιας διαφοράς ως διοικητικής ή ιδιωτικής γίνεται βάσει του εφαρμοστέου ουσιαστικού δικαίου». Κι ακόμη, ότι «οι ιδιωτικές διαφορές αφορούν, κατά κανόνα, αμφισβητήσεις σχετικά με δικαιώματα και υποχρεώσεις, δηλαδή έννομες σχέσεις ή καταστάσεις του ιδιωτικού δικαίου. Οι διοικητικές διαφορές μπορούν και αυτές να έχουν αντίστοιχο περιεχόμενο, να αφορούν δηλαδή δικαιώματα και υποχρεώσεις, δηλαδή έννομες σχέσεις και καταστάσεις του δημοσίου δικαίου, συμπεριλαμβανομένων των εννόμων σχέσεων που θεμελιώνονται από παράνομες ενέργειες διοικητικών οργάνων ή από διοικητικές συμβάσεις. Επιπλέον, όμως, και κυρίως οι διοικητικές διαφορές αφορούν και τη νομιμότητα της συμπεριφοράς της διοικήσεως», με την έννοια ότι «μια διοικητική διαφορά μπορεί να αφορά και τη νομιμότητα της συμπεριφοράς της διοικήσεως, ανεξάρτητα από την αντιστοιχία υποχρεώσεως της διοικήσεως και δικαιώματος του ιδιώτη».

Οι διοικητικές διαφορές, λοιπόν, ως διαφορές που αναφέρονται σε έννομες σχέσεις (δικαιώματα και υποχρεώσεις) του διοικητικού, και γενικότερα του δημοσίου δικαίου, συνδέονται σε μεγάλη έκταση με τη νομιμότητα των διοικητικών πράξεων — νομικών ή υλικών — ή παραλείψεων που διέπλυσαν αυτές τις έννομες σχέσεις. Αλλά δεν παύει να είναι διοικητική και εκείνη η διαφορά, που αναφέρεται στην ισχύ ή μη εννόμων σχέσεων (δικαιωμάτων και υποχρεώσεων) του δημοσίου δικαίου, ανεξάρτητα από τη νομιμότητα διοικητικών πράξεων, όταν δηλαδή η επίδικη έννομη

σχέση του δημόσιου δικαίου δεν πηγάζει από διοικητική πράξη, αλλά απ' ευθείας από το νόμο. Σημειωτέον ότι διοικητική διαφορά μπορεί να προκαλέσει, όχι κάθε πράξη που φέρει τα εξωτερικά γνωρίσματα μονομερούς διοικητικής πράξης, από την οποία παράγονται έννομα αποτελέσματα, αλλά μόνον εκείνη, με την οποία, στο πλαίσιο των διατάξεων που διέπουν τη δημόσια διοικητική δράση, επιδιώκεται η ικανοποίηση σκοπού άμεσου δημόσιου συμφέροντος. Οι λοιπές μονομερείς διοικητικές πράξεις, που στερούνται αυτό το λειτουργικό στοιχείο και κινούνται μέσα στον κύκλο σχέσεων, που διέπονται από το ιδιωτικό δίκαιο, δημιουργούν διαφορές, οι οποίες εμπίπτουν στην κατά το άρθρο 94 § 3 του Συντάγματος γενική δικαιοδοσία των πολιτικών δικαστηρίων.⁷⁸

Έτσι γίνεται φανερό ότι η διάκριση ανάμεσα στις ιδιωτικές και στις διοικητικές διαφορές αποδίδει σε δικονομικό επίπεδο την αντίστοιχη σε ουσιαστικό επίπεδο διάκριση των έννομων σχέσεων, σε σχέσεις (δικαιώματα και υποχρεώσεις) του ιδιωτικού ή του δημόσιου δικαίου. Και είναι βέβαια αλήθεια ότι για το μέτρο αντιδιαστολής του δημόσιου από το ιδιωτικό δίκαιο έχουν αναπτυχθεί πολλές θεωρίες, όμως ο επιστημονικός διάλογος έχει ήδη κατασταλάξει σε κάποιον κοινής αποδοχής πυρήνα. Δηλαδή, πρώτον, ότι στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου η ιδιωτική βούληση δεν έχει εξουσία να συνιστά δεσμευτικές υποχρεώσεις δίχως τη συγκατάθεση του υποχρεωμένου και, δεύτερον, ότι συνακόλουθα κατ' αντιδιαστολή το δημόσιο δίκαιο ρυθμίζει την άσκηση της δημόσιας εξουσίας από το κράτος ή από κάποιον άλλο φορέα δημόσιας εξουσίας· εξουσίας, που είναι μονομερώς κυριαρχική πάνω στη βούληση των διοικουμένων.⁷⁹

1.7.2. Διάκριση μεταξύ πολιτικής και διοικητικής δίκης

Συναφής με τη διάκριση μεταξύ ιδιωτικών και διοικητικών διαφορών είναι και εκείνη μεταξύ πολιτικής και διοικητικής δίκης. Η διαφοροποίησή τους, η οποία

---

78. Για την έννοια της διαφοράς και την ειδικότερη έννοια της διοικητικής διαφοράς βλ. και Σηλιωτόπουλο Επαμεινώνδα, «Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου», Τόμος 2, ό.π., παρ. 409-410, σελ. 28-29, Κυριακόπουλο Ηλία, «Ελληνικόν Διοικητικόν Δίκαιον», Τόμος Γ' – Ειδικόν Μέρος, έκδοσις τετάρτη, 1962, σελ. 12-16.

79. Μπέης Κωνσταντίνος, «Μέτρο διάκρισης των διοικητικών διαφορών από τις ιδιωτικές», <http://kostasbeys.gr/articles.php?s=4&mid=1096&mnu=1&id=9007>.

δεν είναι απόλυτη, έγκειται στους σκοπούς που επιτελεί έκαστη, την ιδιότητα των διαδίκων, τον προσδιορισμό του αντικειμένου της δικαστικής προστασίας, το σύστημα διεξαγωγής της δίκης και την πρωτοβουλία για την πρόοδό της. Ειδικότερα:

Καταρχήν, βάσει του άρθρου 20 παρ. 1 του Συντάγματος, σκοπός τόσο της πολιτικής όσο και της διοικητικής δίκης είναι η έννομη προστασία των δικαιωμάτων των ιδιωτών. Εκ πρώτης όψεως, λοιπόν, ο σκοπός είναι κοινός. Τούτο, όμως, δεν είναι ακριβές, διότι στη μεν πολιτική δίκη⁸⁰ τα θιγόμενα δικαιώματα και έννομα συμφέροντα είναι ιδιωτικά, ενώ στη διοικητική δίκη ανάγονται στο δημόσιο δίκαιο. Παράλληλα, η διοικητική δίκη έχει έναν ακόμη σκοπό, έστω και δευτερεύοντα, που δεν είναι άλλος από τον έλεγχο της νομιμότητας της διοικητικής δράσης. Ωστόσο, χωρίς αμφιβολία, η πολιτική και διοικητική δίκη εξυπηρετούν εξίσου και το σκοπό της ενίσχυσης της ασφάλειας του δικαίου, η οποία επιτυγχάνεται με την αυθεντική διάγνωση της εκάστοτε επίδικης νομικής και πραγματικής κατάστασης, και την επίλυση της σχετικής νομικής αμφισβήτησης.⁸¹

Όσον αφορά την *ιδιότητα των διαδίκων*, στην πολιτική δίκη — σε υποθέσεις αμφισβητούμενης και όχι εκούσιας δικαιοδοσίας — έρχονται αντιμέτωποι μεταξύ τους ιδιώτες. Οι τελευταίοι είναι καταρχήν φυσικά πρόσωπα ή νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου. Πολύ συχνά, αντίδικος ιδιώτη σε πολιτική δίκη είναι ακόμη και νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου ή και το ίδιο το Κράτος, όταν η φύση της διαφοράς ανάγεται στο ιδιωτικό δίκαιο, δηλαδή δεν ενέχει άσκηση από αυτά δημόσιας εξουσίας (ενεργεί, δηλαδή, ως *fiscus*). Στη διοικητική δίκη, αντίθετα, ένας από τους διαδίκους, κατά κανόνα ο καθού το ένδικο βοήθημα, είναι οπωσδήποτε το Κράτος ή δημόσιο νομικό πρόσωπο, ένεκα πράξης ή υλικής ενέργειας ή παράλειψης που καταλογίζεται αυτό, στο πλαίσιο της υπ' αυτού άσκησης δημόσιας εξουσίας (*imperium*).⁸²

Εξάλλου, και στα δύο είδη δίκης, ιδίως δε στην πολιτική, ισχύει το σύστημα της *ελεύθερης διάθεσης του αντικειμένου της δίκης* (στον αντίποδα του συστήματος

---

80. Για τους σκοπούς της πολιτικής δίκης, βλ. αναλυτικά *Μπέη Κωνσταντίνο*, «Πολιτική Δικονομία – Μαθήματα Πολιτικής Δικονομίας – Θεμελιακές έννοιες – 3. Με ποιο τρόπο; – 3.1. Η δίκη», <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=3&mid=1096&mnu=1&id=21207> .

81. *Σκουρής Βασίλειος*, «Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο Ι», 1996, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, παρ. 10-14, σελ. 32-35.

82. Βλ. *Σπηλιωτόπουλο Ε.*, «Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου – Τόμος 2», ό.π., παρ. 410, υποσημ. 46, σελ. 30.

της *αυτεπάγγελτης διάγνωσης*). Κατά το σύστημα αυτό, το αντικείμενο της δικαστικής προστασίας προσδιορίζεται αποκλειστικά από τον ενδιαφερόμενο διάδικο, με την υποβολή σχετικής αίτησης. Αυτό σημαίνει ότι το δικαστήριο δεν μπορεί να εκδώσει απόφαση, δίχως αίτηση, ή για ένα δικαίωμα διαφορετικό από εκείνο, για το οποίο υποβλήθηκε η αίτηση του διαδίκου, ή για ένα δικαίωμα πρόσθετο, πέρα από εκείνο που προσδιορίστηκε από τον ενδιαφερόμενο διάδικο.⁸³ Στο πλαίσιο του εν λόγω συστήματος είναι δυνατή, μεταξύ άλλων, η παραίτηση του ασκήσαντος το ένδικο βοήθημα ή μέσο από την ανοιγείσα δίκη. Στη διοικητική δίκη το σύστημα της ελεύθερης διάθεσης του αντικειμένου κάμπτεται, στο βαθμό που το δικαστήριο προβαίνει σε αυτεπάγγελη εξέταση ζητημάτων, επειδή η υποχρέωση αυτή είτε ορίζεται ρητά από τις δικονομικές διατάξεις (βλ. ιδίως τα άρθρα 79 παρ. 1 και 97 ΚΔΔ) είτε ερείδεται στη νομολογία⁸⁴ (του Συμβουλίου της Επικρατείας).

Ως προς το σύστημα διεξαγωγής της δίκης⁸⁵, η μεν πολιτική διέπεται από το *συζητητικό σύστημα*, η δε διοικητική από το *ανακριτικό*. Ειδικότερα, στο πλαίσιο του συζητητικού συστήματος, η επίκληση και η απόδειξη των κρίσιμων πραγματικών γεγονότων, πάνω στα οποία θα στηριχτεί η δικαστική διάγνωση, γίνεται από τους διαδίκους. Το δικαστήριο δεν έχει εξουσία να στηριχτεί σε αιτιολογία που δεν έχουν επικαλεστεί οι διάδικοι, και μάλιστα με τη διαδικασία που ορίζει η δικονομία. Αντιθέτως, στο πλαίσιο του ανακριτικού συστήματος το δικαστήριο αναζητεί αυτεπάγγελα τα κρίσιμα πραγματικά και αποδεικτικά στοιχεία, στα οποία θα στηρίξει την απόφασή του. Με το ανακριτικό σύστημα η δικαστική ομολογία ή η

---

83. Μπέης Κ., «Πολιτική Δικονομία – Μαθήματα Πολιτικής Δικονομίας ...», όπ.π., ενότητα 3.3.1.1..

84. Βλ. σε *Κουκούτση Γεώργιο*, «Συμβούλιο της Επικρατείας ...», όπ.π., σελ. 398, παρ. 12 (και τις εκεί παραπομπές σε νομολογία και βιβλιογραφία), όπου αναφέρονται ως αυτεπαγγέλτως εξεταστέοι λόγοι, σύμφωνα με τη σχετική νομολογία, οι εξής: i) Το ζήτημα της συμφωνίας διάταξης νόμου με το Σύνταγμα, κατά τη διάταξη του άρθρου 93 παρ. 4 αυτού, η οποία επιβάλλει στους δικαστές να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα. ii) Ο λόγος που ανάγεται στην ισχύ του εφαρμοσθέντος κανόνα δικαίου. iii) Ο λόγος που αναφέρεται στη νόμιμη υπόσταση του εφαρμοσθέντος κανόνα δικαίου. iv) Ο λόγος απώλειας του νομίμου ερείσματος της διοικητικής πράξης. v) Η παράβαση δεδικασμένου. vi) Ο λόγος που επιβάλλεται στους δικαστές από τη διάταξη του άρθρου 87 παρ. 2 Σ να ερευνούν αυτεπαγγέλτως αν η διοίκηση συμμορφώνεται σε μια ρητή επιταγή ή ενεργεί αντίθετα σε μια ρητή απαγόρευση του νόμου. vii) Το ζήτημα της συμφωνίας κανόνα δικαίου με το κοινοτικό δίκαιο (νυν «δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης») και το διεθνές δίκαιο.

85. Οι σχετικές πληροφορίες αντλήθηκαν από: Μπέη Κ., «Πολιτική Δικονομία – Μαθήματα Πολιτικής Δικονομίας ...», όπ.π., ενότητα 3.3.2., και *Ράικο Δημήτριο*, «Συστήματα οργανώσεως της εκτελεστικής διαδικασίας – Η επίδραση της φυσιολογίας της διοικητικής δίκης στην οργάνωση της εκτελεστικής διαδικασίας», Δίκη, Νοέμβριος 2003, Μελέτες και Παρατηρήσεις στη Νομολογία, ενότητα II, σημείο Α', <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=17268> ή http://nbonline.gr/actions/lemma/index_1.php?item_id=4676414.

ερημοδικία του καθ' ου το ένδικο βοήθημα ή μέσο, καθώς και η παράλειψή του να απαντήσει σε αυτό, δε δεσμεύουν το δικαστήριο, αλλά εκτιμώνται ελεύθερα.

Τέλος, όσον αφορά την πρωτοβουλία για την πρόοδο της δίκης, στη μεν πολιτική ισχύει το σύστημα της *πρωτοβουλίας των διαδίκων* (άρθρο 108 ΚΠολΔ⁸⁶), ενώ στη διοικητική ισχύει το σύστημα της *πρωτοβουλίας του δικαστηρίου* (βλ. άρθρα 21 και 22 π.δ. 18/1989⁸⁷ και 33 ΚΔΔ⁸⁸, για τη διοικητική δίκη ακύρωσης και ουσίας αντίστοιχα).

---

86. **Άρθρο 108 ΚΠολΔ:** «Οι διαδικαστικές πράξεις ενεργούνται με πρωτοβουλία και επιμέλεια των διαδίκων, εκτός αν ο νόμος ορίζει διαφορετικά».

87. **Π.Δ. 18/1989** (ΦΕΚ Α' 8), **Άρθρο 21:** «1. Με εντολή του Προέδρου κοινοποιούνται, σύμφωνα με όσα ορίζονται στις επόμενες παραγράφους, αντίγραφο του δικογράφου του ενδίκου μέσου με μνεία της χρονολογίας κατάθεσης και αντίγραφο της πράξης που προβλέπεται στο προηγούμενο άρθρο. Η κοινοποίηση γίνεται με επιμέλεια της Γραμματείας είκοσι τουλάχιστον ημέρες πριν από τη δικάσιμο. Ο Πρόεδρος έχει δικαίωμα να κάνει σύντμηση της προθεσμίας σε περίπτωση κατεπείγοντος. 2. ...».

Άρθρο 22: «"1. Ο εισηγητής φροντίζει για τη συγκέντρωση κάθε στοιχείου χρήσιμου για τη διερεύνηση της υπόθεσης και συντάσσει συνοπτική έκθεση, η οποία διαλαμβάνει το ιστορικό της διαφοράς, τα στοιχεία που βεβαιώνονται από τα έγγραφα και τα ζητήματα που ανακύπτουν. Η έκθεση επισυνάπτεται στο φάκελο το αργότερο τρεις ημέρες πριν από τη συζήτηση για να λάβουν γνώση οι διάδικοι. ... 2. Ο εισηγητής μπορεί να ζητεί από τους διαδίκους να προσκομίσουν στοιχεία που λείπουν ή είναι οπωσδήποτε χρήσιμα. 3. Οι αρχές προς τις οποίες απευθύνεται ο εισηγητής για τη συγκέντρωση στοιχείων και πληροφοριών χρήσιμων για τη διερεύνηση της υπόθεσης, έχουν την υποχρέωση να αποστέλλουν τα στοιχεία και πληροφορίες που τους ζητεί. 4. Ο εισηγητής, πέντε ημέρες πριν από τη δικάσιμο που έχει οριστεί με την οικεία πράξη του Προέδρου, οφείλει να δηλώσει στη Γραμματεία του οικείου σχηματισμού, αν η υπόθεση είναι ώριμη για συζήτηση. Η παράλειψη της δήλωσης αυτής επάγεται το απαράδεκτο της συζήτησης της υπόθεσης και την αυτεπάγγελτη αναβολή της σε μεταγενέστερη δικάσιμο». **Σημείωση:** Ανωτέρω επισημαίνονται, με υπογράμμιση του γράφοντος, τα σημεία εκείνα στα οποία εκδηλώνεται η πρωτοβουλία του δικαστηρίου για την πρόοδο της δίκης.

88. **Άρθρο 33 ΚΔΔ:** «Το δικαστήριο μεριμνά για την πρόοδο της δίκης. Προς το σκοπό αυτόν διατάζει τη διενέργεια οποιασδήποτε απαραίτητης διαδικαστικής πράξης και λαμβάνει όλα τα κατά την κρίση του πρόσφορα μέτρα για τη διακρίβωση της αλήθειας και την ταχύτερη έκδοση της απόφασης.

2. ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

2.1. Εισαγωγή

Μέσα στα πλαίσια των εκάστοτε κρατουσών κοινωνικοπολιτικών και οικονομικών συνθηκών, όπως αυτές διαμορφώθηκαν από τη δημιουργία του Νεοελληνικού Κράτους, αλλά και την ύπαρξη πραγματικών και ενίοτε επιτακτικών ζητημάτων, επί μακρόν το Κράτος νομοθετούσε θέτοντας το Ελληνικό Δημόσιο εκτός των δικονομικών πλαισίων που ισχύουν για όλους τους λοιπούς διαδίκους⁸⁹. Η σχετική νομοθεσία είναι μάλιστα διάσπαρτη σε πληθώρα νομοθετικών κειμένων — με κυριότερο το κωδικοποιημένο διάταγμα (κ.δ.) της 26.6/10.7.1944 «Περί Κώδικος των Νόμων περί Δικών του Δημοσίου» (ΚΝΔΔ) — ώστε η αναφορά στο σύνολο των δικονομικών προνομίων του Δημοσίου και των νομικών προσώπων που εξομοιώνονται με αυτό («δημόσια νομικά πρόσωπα», κατά τον εύστοχο όρο του Ε. Σπηλιωτόπουλου⁹⁰) είναι πρακτικώς αδύνατη⁹¹. Ένεκα της παραδοχής αυτής, στο

---

89. Βλ. Νίκα Νικόλαο, «Η αρχή της ισότητας των όπλων και τα διαδικαστικά προνόμια του Δημοσίου στην πολιτική δίκη», πρακτικά του δημοσίου επιστημονικού διαλόγου που διοργάνωσε η «Κίνηση Πολιτών για μια Ανοικτή Κοινωνία», με τίτλο «Τα Προνόμια του Δημοσίου στο Κράτος Δικαίου», Εθνική Σχολή Δικαστών, Θεσσαλονίκη 20 Οκτωβρίου 2003, σελ. 15 επ., <http://www.kinisipoliton.gr/UserFiles/File/justice/justice2.pdf>, όπου ο εισηγητής σε μια αποστροφή του (σελ. 20-21) αναφέρει χαρακτηριστικά: «Τα Οθωμανικής εμπνεύσεως και λογικής κάθε είδους και μορφής προνόμια, που αναγνωρίστηκαν υπέρ του Δημοσίου στο επίπεδο του ουσιαστικού δικαίου δεν προστάτευαν φαίνεται επαρκώς τον γραφειοκρατικό γι' αυτό και δυσκίνητο οργανισμό του. Έπρεπε να συνοδεύονται από δικονομικά πλεονεκτήματα. Έτσι, βασικώς με το νομοθέτημα «περί κώδικος των νόμων περί δικών του Δημοσίου», αλλά και με άλλα ειδικά νομοθετήματα ή εμβόλιμες ρυθμίσεις σε άσχετα διατάγματα, η ελληνική πολιτεία φρόντισε να εξοπλίσει με ευνοϊκές δικονομικές ρυθμίσεις όχι μόνον τον εαυτό της αλλά και κάθε λογής δημόσιους οργανισμούς, ν.π.δ.δ., ενίοτε μάλιστα και ν.π.ι.δ. στις δίκες τους με τους ιδιώτες, διασφαλίζοντας από κάθε πλευρά τη βαθιά και αδιατάρακτη μακαριότητα της. ...».

90. Σπηλιωτόπουλος Επαμεινώνδας, «Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου», Τόμος 1, 13η έκδοση (Νοέμβριος 2010), Νομική Βιβλιοθήκη, παρ. 18, σελ. 14. Ο όρος «δημόσια νομικά πρόσωπα» είναι ευρύτερος του όρου «νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου». Περιλαμβάνει και εκείνα τα **νομικά πρόσωπα που ασκούν παραγωγική ή επιχειρηματική δραστηριότητα και τα οποία διέπονται, καταρχήν, από τους κανόνες του ιδιωτικού δικαίου**. Όπως, όμως, έχει κριθεί στη νομολογία, η επέκταση των προνομίων του Δημοσίου σε τέτοια νομικά πρόσωπα δεν είναι αφ' εαυτής σύμφωνη με την αρχή της δικονομικής ισότητας: «Η επέκταση των διατάξεων περί διευκόλυνσης και στον αναιρεσίβλητο ΟΣΕ, ήτοι του άρθρου 90 § 3 ν. 2362/1995, όπως και η προηγούμενη του άρθρου 91 § 3 ν.δ. 321/1969 περί Δημοσίου Λογιστικού, αντίκειται στις διατάξεις του Συντάγματος, της ΕΣΔΑ και του ΔΣΑΠΔ, χωρίς αυτό να δικαιολογείται από λόγους γενικότερου κοινωνικού ή δημοσίου συμφέροντος. Δεν συνιστά τέτοιο λόγο το γεγονός ότι το ελληνικό Δημόσιο κατέχει το σύνολο των μετοχών του ΟΣΕ ΑΕ. Η κατοχυρωμένη στο Σύνταγμα ισότητα έναντι του νόμου συμπεριλαμβάνει την ισότητα των διαδίκων, που σημαίνει απονομή των ιδίων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων σε όλους τους διαδίκους, ανεξάρτητα από την ιδιότητά τους. Το προαναφερόμενο προνόμιο δεν είναι νομικά λογικό να εφαρμόζεται υπέρ μιας ανώνυμης εταιρείας, όπως είναι πλέον ο ΟΣΕ, ο οποίος κατά τον κανονισμό εκμεταλλεύσεως αυτού αναπτύσσει και επιχειρηματικές

πλαίσιο της παρούσας μελέτης θα γίνει αναφορά σε εκείνα τα προνόμια που έχουν απασχολήσει έντονα τόσο τη θεωρία όσο και τη νομολογία, είτε αυτά είναι αμιγώς δικονομικά είτε είναι ουσιαστικά αλλά αντανακλώνται στο δικονομικό πεδίο.

2.2. Δικονομικά προνόμια του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ.

2.2.1. Αναστολή των δικονομικών προθεσμιών κατά την περίοδο των δικαστικών διακοπών⁹²

Το άρθρο 11 του διατάγματος της 26.6/10.7.1944 «Περί Κώδικος των νόμων περί δικών του Δημοσίου» όριζε ότι σε δίκες όπου είναι διάδικο το Δημόσιο δεν τρέχει καμία προθεσμία σε βάρος του κατά τη διάρκεια των δικαστικών διακοπών, δηλαδή από 1ης Ιουλίου έως 16 Σεπτεμβρίου. Το προνόμιο επεκτάθηκε και σε άλλα ν.π.δ.δ. με το άρθρο 28 του ν. 2579/1998 (ΦΕΚ Α' 31), ενώ ισχύει σε όλες τις πολιτικές δίκες και στην συνέχεια επεκτάθηκε στο ΣτΕ και το ΕλΣυν και τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια με το άρθρο 22 του ν. 1869/1989.

Η πάγια νομολογία των Δικαστηρίων είχε καθιερώσει το προνόμιο υπέρ του Δημοσίου⁹³. Ρωγμή στην ανωτέρω πάγια νομολογία επέφερε, όμως, η υπ' αριθ. 2606/2001 απόφαση του ΣτΕ (Τμήμα Ε')⁹⁴, παραπεμπτική προς την Ολομέλεια

δραστηριότητες» [περίληψη των αποφάσεων ΑΠ 11/2008 Ολ. (ΝΟΜΟΣ = Δίκη 2008/1103) και 1006/2008 (ΝΟΜΟΣ = Δίκη 2008/1106), όπως αυτή εκτίθεται στο Τεύχος Νοεμβρίου 2008 του περιοδικού «Δίκη», με παρατηρήσεις της Ευαγγελίας Μπαλογιάννη, <http://kostasbeys.gr/articles.php?s=4&mid=1479&mnu=3&id=25122> (σημ.: η επισήμανση με έντονους χαρακτήρες, στο κείμενο που παρετέθη προηγουμένως, είναι του γράφοντος)]. Υπέρ του όρου «δημόσια νομικά πρόσωπα» τάσσεται και ο Σοϊλεντάκης Π. Νικόλαος, «Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας στη διοικητική δικονομία», Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1993, σελ. 79-80, υποσημ. 10.

91. *Αργυρός Α.*, «Η επίδραση της ΕΣΔΑ...», όπ.π., σελ. 3.

92. Κύρια πηγή: *Αργυρός Α.*, «Τα “προνόμια” του Δημοσίου...», όπ.π., σελ. 2813-2815.

93. *ΣτΕ 3433/1998 Ολ.* (ΝΟΜΟΣ = Αρμ 1998/1406, ΝοΒ 1999/508), *3434/1998 Ολ.* (ΔΔικ 1999/57 = ΝοΒ 1999/842 = ΝΟΜΟΣ), *792/1990 Ολ.* (ΔΔικ 1990/563 = ΝΟΜΟΣ), *1386/1994 Ολ.* (ΕΔΚΑ 1994/591 = ΤοΣ 1994/699 = ΝΟΜΟΣ), *62/1995* (ΔΦΝ 1997/74 = ΔιΔικ), *4743/1997* (ΝΟΜΟΣ), *2156/1998 Ολ.* (Δ/νη 1998/1058 = ΔιΔικ 1999/1431 = ΝοΒ 1999/505 = ΤοΣ 1999/1160), *3031/1998* (ΝΟΜΟΣ), *849/1999* (ΔιΔικ 2001/25 = ΝΟΜΟΣ), *41/2000* (ΝΟΜΟΣ), *2171/2000* (Αρμ 2001/132 = ΔΦΝ 2001/1555 = ΕΔΚΑ 2001/518) και *2150/2001* (ΝΟΜΟΣ = ΔιΔικ 2002/1204).

94. ΝΟΜΟΣ.

αυτού. Με την απόφαση αυτή κρίθηκε ότι οι νομοθετικές ρυθμίσεις που θεσπίζουν το ανωτέρω προνόμιο υπέρ του Δημοσίου είναι *«ανίσχυρες ως αντικείμενες στην αρχή της δικονομικής ισότητας των διαδίκων»*.

Λίγους μήνες πριν, το δικαστήριο του Στρασβούργου, με την απόφασή του επί της **υπόθεσης Πλατάκου**⁹⁵ — την οποία μνημονεύει η ανωτέρω απόφαση του ΣτΕ (βλ. σκέψη 7) — έδωσε τέλος στην παραβίαση της αρχής της ισότητας των όπλων. Εν συντομία το ιστορικό αυτής της υπόθεσης έχει ως εξής: Η Πλατάκου είχε στην κυριότητά της ένα οικοπέδο με ένα νεοκλασικό κτίσμα στη Σπάρτη. Το Δημόσιο προχώρησε σε αναγκαστική απαλλοτρίωση αυτού, προκειμένου να στεγάσει το μουσείο Σπάρτης. Το δικαστήριο όρισε πολύ μικρή προσωρινή τιμή μονάδος και στη συνέχεια η Πλατάκου προσέφυγε ενώπιον του Εφετείου ζητώντας οριστικό προσδιορισμό. Από λάθος, όμως, του δικαστικού επιμελητή η αίτησή της κοινοποιήθηκε εκπρόθεσμα στους αντίδικους με αποτέλεσμα να απορριφθεί ως απαράδεκτη. Αντίστοιχα απορρίφθηκε και η αίτηση του Δημοσίου για οριστικό προσδιορισμό, αλλά για το Δημόσιο αναγνωρίστηκε ότι η προθεσμία είχε ανασταλεί κατά τις δικαστικές διακοπές. Στη συνέχεια τόσο ο Άρειος Πάγος, όσο και το Εφετείο απέρριψαν για τυπικούς λόγους την αίτηση επαναφοράς των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση. Ακολούθως η Πλατάκου προσέφυγε στο ΕΔΔΑ, το οποίο, αφού εξέτασε και τους λοιπούς ισχυρισμούς της, τη δικαίωσε με την εν λόγω απόφασή του.

Τελικά, με την 2808/2002 απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ⁹⁶ κρίθηκε ότι: *«...η αρχή της ισότητας των διαδίκων, που συνιστά ειδική εκδήλωση της αρχής της ισότητας, επιβάλλει την ίση μεταχείριση αυτών από τους προσδιορίζοντες τους όρους ασκήσεως του δικαιώματος παροχής δικαστικής προστασίας δικονομικούς νόμους. Επομένως, διατάξεις δικονομικών νόμων με τις οποίες αναγνωρίζεται υπέρ ενός διαδίκου ευνοϊκή μεταχείριση όσον αφορά το ανωτέρω δικαίωμα, με αποτέλεσμα να τίθεται αυτός σε θέση πλεονεκτικότερη εκείνης άλλου διαδίκου, είναι ανίσχυρες...»* (σκέψη 4). Με τις σκέψεις αυτές το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο έκρινε ότι η διαφοροποίηση των προθεσμιών για την άσκηση ενδίκων μέσων σε βάρος ιδιωτών έναντι του Δημοσίου αντίκειται στην αρχή της δικονομικής ισότητας. Ομοίως έκρινε

---

95. Τα πληροφοριακά στοιχεία της απόφασης εκτίθενται σε σχετική υποσημείωση στην ενότητα 1.5.2. της παρούσας.

96. NOMOS. Η απόφαση αυτή εκδόθηκε κατόπιν παραπομπής από την ανωτέρω ΣτΕ 2606/2001.

και ο Άρειος Πάγος, με την 12/2002 απόφαση της Ολομέλειάς του, σε υπόθεση που αφορούσε καθορισμό οριστικής αποζημίωσης επί αναγκαστικής απαλλοτριώσεως⁹⁷.

Το Δημόσιο μετά ταύτα αντικατέστησε την επίδικη διάταξη με το άρθρο 12 Ν. 3514/2006 (ΦΕΚ Α' 266/6.12.2006), ως εξής: «Σε όλες τις δίκες του Δημοσίου, κατά τη διάρκεια των δικαστικών διακοπών, ουδεμία απολύτως τρέχει προθεσμία, είτε εις βάρος του Δημοσίου, είτε εις βάρος των άλλων διαδίκων, ούτε για την υπό τούτων ως τρίτων άσκηση δηλώσεων ούτε για την έγερση αγωγών, παρεμβάσεων και προσεπικλήσεων ούτε τέλος για την άσκηση οποιουδήποτε ενδίκου μέσου ή εξέταση μαρτύρων. Κάθε προθεσμία, η οποία έχει αρχίσει προ των διακοπών, καθώς και η εξέταση των μαρτύρων αναστέλλονται κατά τη διάρκεια των διακοπών». Σημειωτέον ότι ακόμη και το — προστεθέν με το άρθρο 25 του Ν. 3610/2007 (ΦΕΚ Α' 258) — τρίτο εδάφιο⁹⁸ του εν λόγω άρθρου 11 του ως άνω Κώδικα, το οποίο αφορά τις φορολογικές και τελωνειακές διαφορές, δεν διαφοροποιεί την κατάσταση ως προς την ίση δικονομική μεταχείριση του Δημοσίου και των δημοσίων νομικών προσώπων, αφενός, και των ιδιωτών, αφετέρου, διότι το διάστημα από την 1η έως την 31η Αυγούστου, ως οριζόμενη περίοδος αναστολής της άσκησης ενδίκων βοηθημάτων και μέσων, ισχύει για αμφότερες τις ανωτέρω αντίδικες πλευρές.

---

97. ΑΠ ΟΛ. 12/2002 (ΝΟΜΟΣ = ΝοΒ 2003/659), σκέψη ΙΙ: «Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 19 παρ. 2 εδ. β' και παρ. 3 εδ. α' του ν.δ. 797/1971 "Περί αναγκαστικών απαλλοτριώσεων" η προθεσμία για την άσκηση αίτησης οριστικού προσδιορισμού της αποζημίωσης είναι έξι (6) μηνών από τη δημοσίευση της απόφασης του μονομελούς πρωτοδικείου που προέβη στον καθορισμό της προσωρινής αποζημίωσης, αν η απόφαση αυτή δεν κοινοποιήθηκε. Αν παρέλθει άπρακτη η προθεσμία αυτή, σύμφωνα με την παρ. 6 του ίδιου άρθρου, οριστικοποιείται, ως προς το διάδικο που αμέλησε, η αποζημίωση που έχει οριστεί προσωρινώς. Αναστολή της προθεσμίας αυτής κατά τη διάρκεια των δικαστικών διακοπών δεν προβλέπεται ως προς τους καθ' ων η απαλλοτρίωση ιδιώτες, τρέχει δε η προθεσμία αυτή και κατά την περίοδο από 1ης έως 31ης Αυγούστου, αφού δεν περιλαμβάνεται στο άρθρο 147 παρ. 7 του ΚΠολΔ. Αντίθετα κατά το άρθρο 11 του κ.δ. της 26.6/10.7.1944 "περί κώδικος των νόμων περί δικών του Δημοσίου", η οποία διατηρήθηκε σε ισχύ και μετά την εισαγωγή του ΚΠολΔ, σε όλες τις δίκες του Δημοσίου ουδεμία απολύτως προθεσμία τρέχει σε βάρος του κατά τη διάρκεια των δικαστικών διακοπών, ήτοι από 1 Ιουλίου έως 16 Σεπτεμβρίου κάθε έτους (άρθρο 11 παρ. 2 Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων), οι δε αρξάμενες προθεσμίες αναστέλλονται. **Η καθιερούμενη με τη διάταξη αυτή του άρθρου 11 του διατάγματος της 26.6/10.7.1944, αναστολή, μόνον υπέρ του Δημοσίου, θεσπίζει αδικαιολογήτως άνιση και προνομιακή δικονομική μεταχείριση του Δημοσίου σε σχέση προς τους ιδιώτες διαδίκους, άρα αντιβαίνει στο άρθρο 4 παρ. 1 του ισχύοντος Συντάγματος και στο άρθρο 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η οποία έχει κυρωθεί με το ν.δ. 53/1974 και έχει υπερνομοθετική ισχύ (άρθρο 28 § 1 του Συντ.). Προς άρση της ανισότητας αυτής επιβάλλεται να επεκταθεί η ως άνω αναστολή και υπέρ των ιδιωτών διαδίκων οι οποίοι, επομένως, όταν αντιδικούν προς το Δημόσιο δικαιούνται επίσης κατά τη διάρκεια των δικαστικών διακοπών όμοια αναστολή προθεσμιών (βλ. απόφαση ΕΔΔΑ: Πλατάκου κατά Ελλάδας της 11ης Ιανουαρίου 2001)» [οι εμφατικές επισημάνσεις με έντονους χαρακτήρες είναι του γράφοντος].**

98. «Εξαιρετικά, προκειμένου περί φορολογικών και τελωνειακών διαφορών στις Προθεσμίες για την άσκηση προσφυγής ή ενδίκων μέσων ή άλλων ενδίκων βοηθημάτων οριζομένων από τον Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας δεν υπολογίζεται το χρονικό διάστημα από πρώτης (1ης) έως τριακοστής πρώτης (31ης) του μηνός Αυγούστου».

Η αρχή της ισότητας των όπλων, που θεμελιώνεται στη διάταξη του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, καθώς και τη συναφή νομολογία του ΕΔΔΑ, οδήγησε τον Έλληνα Δικαστή στην αναγνώριση της ίσης δικονομικής μεταχείρισης των ιδιωτών διαδικών και του Δημοσίου στο πεδίο των δικονομικών προθεσμιών, η οποία απορρέει άλλωστε από τον ερμηνευτικό συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 4 και 20 § 1 Σ. Για την ταυτότητα του νομικού λόγου, θα μπορούσε να θεωρήσει κανείς, ότι η αρχή της ίσης δικονομικής μεταχείρισης των διαδικών (Δημοσίου και ιδιωτών), καταλαμβάνει, όχι μόνο τις δικονομικές προθεσμίες, αλλά και σειρά άλλων σχετικών ζητημάτων, όπως εκτίθεται κατωτέρω.

2.2.2. Πρόταση ενστάσεων και ένσταση παραγραφής αξιώσεων κατά του Δημοσίου – Αυτεπάγγελτη λήψη της υπ' όψη του δικαστηρίου⁹⁹

Η προβολή της ένστασης της παραγραφής, γενικώς (άρθρο 277 ΑΚ¹⁰⁰), ως ένσταση «συνειδήσεως», απόκειται στη βούληση ενός εκάστου (ιδιώτη) οφειλέτη και στις υποκειμενικές εκάστοτε σταθμίσεις αυτού. Η στηριζόμενη, όμως, στο άρθρο 90 του Κώδικα Δημοσίου Λογιστικού (Ν. 2362/1995 – «Περί Δημοσίου Λογιστικού, ελέγχου των δαπανών του κράτους και άλλες διατάξεις» – ΦΕΚ Α' 247) ένσταση παραγραφής των κατά του Δημοσίου αξιώσεων ορίζεται, στο άρθρο 94 εδ. δ' του ίδιου νόμου, ότι λαμβάνεται υπόψη **αυτεπαγγέλτως** από τα δικαστήρια, πρωτοβάθμια ή δευτεροβάθμια¹⁰¹. Όσον αφορά τα ν.π.δ.δ., ομοίου περιεχομένου είναι η αντίστοιχη

99. Κύρια πηγή: *Αργυρός Α.*, «Τα “προνόμια” του Δημοσίου...», ό.π., σελ. 2812-2813.

100. **Άρθρο 277 ΑΚ** (Π.Δ. 456/1984, άρθρο μόνο – ΦΕΚ Α' 164) – Πρόταση παραγραφής : «*Το δικαστήριο δεν λαμβάνει αυτεπαγγέλτως υπόψη την παραγραφή που δεν έχει προταθεί*».

101. Βλ. ΣτΕ 5357/2012 (το κείμενό της διατίθεται, προς το παρόν, μόνο από τη βάση δεδομένων του Συμβουλίου της Επικρατείας), σκέψη 5: «... ενόψει του ότι η υπόθεση δεν χρειάζεται διευκρίνιση κατά το πραγματικό, το Δικαστήριο την κρατεί και, δικάζοντας την έφεση του αναιρεσιβλήτου/ εκκαλούντος, εξετάζει αυτεπαγγέλτως, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 79 παρ. 1, 80 και 97 παρ. 1 του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας, που κυρώθηκε με το άρθρο πρώτο του ν. 2717/1999 (Α' 97) και 94 εδ. δ' του ν. 2362/1995, το ζήτημα της παραγραφής των επιδικών αξιώσεων, για το οποίο δεν εξέφερε κρίση το πρωτοβάθμιο δικαστήριο (πρβλ. ΣτΕ 3751, 2350/2012, 2152/2010 7μ., 4024/2010), και απορρίπτει την έφεση, διότι, εφόσον οι απαιτήσεις του αναιρεσιβλήτου / εκκαλούντος είχαν, κατά τα ανωτέρω γενόμενα δεκτά, υποκύψει στη διετή παραγραφή κατά το χρόνο ασκήσεως της αγωγής, ορθώς ει και επί άλλη αιτιολογία απορρίφθηκε η αγωγή αυτού από το πρωτοβάθμιο Δικαστήριο». ΠΡΟΣΟΧΗ: Δεν επιτρέπεται, άνευ προβολής ρητού λόγου στο δικόγραφο της έφεσης (εισαγωγικό ή προσθέτων λόγων), η αυτεπάγγελτη έρευνα, από το δευτεροβάθμιο δικαστήριο, αυτεπαγγέλτως εξεταστέου ζητήματος το οποίο όμως πράγματι ερευνήσε το πρωτοβάθμιο δικαστήριο [βλ. ΣτΕ 2758/2012 (ΝΟΜΟΣ), σκέψη 5].

ρύθμιση του άρθρου 52 εδ. γ' του ν.δ. 496/1974 («Περί Λογιστικού των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου» – ΦΕΚ Α' 204). Σύμφωνα δε με τη σχετική νομολογία¹⁰², ο εν λόγω αυτεπάγγελτος έλεγχος τελεί υπό την απαραίτητη προϋπόθεση ότι από τα στοιχεία του φακέλου προκύπτουν τα πραγματικά περιστατικά, τα οποία είναι κρίσιμα για τον προσδιορισμό του χρόνου έναρξης της παραγραφής, την πρόοδο και τη συμπλήρωση του χρόνου αυτής. Αντιθέτως, οι αντίδικοι του Δημοσίου ιδιώτες οφείλουν να προτείνουν οι ίδιοι την ένσταση παραγραφής των εναντίων τους αξιώσεων του Δημοσίου.

Χαρακτηριστική της εν λόγω τάσης της νομολογίας των ελληνικών (πολιτικών¹⁰³ ιδίως) δικαστηρίων είναι η απόφαση του Εφετείου Αθηνών 1877/2011¹⁰⁴, με την οποία κρίθηκε ότι: «*Η αυτεπάγγελτη λήψη υπόψη της υπέρ ν.π.δ.δ. παραγραφής, η οποία κατά το άρθρο 49 του ν.δ. 496/1974 αρχίζει από το τέλος του οικονομικού έτους κατά το οποίο γεννήθηκε η αξίωση και είναι δυνατή η δικαστική αυτής επιδίωξη, δεν αντίκειται στις διατάξεις των άρθρων 20 του Συντάγματος, 6 § 1 της ΕΣΔΑ και 110 § 1 του ΚΠολΔ, που εξασφαλίζουν σε κάθε πρόσωπο τις από αυτές απορρέουσες ως άνω εγγυήσεις. Η διασφαλιζόμενη από τις διατάξεις αυτές δικαστική προστασία δεν έχει σχέση με την αυτεπάγγελτη εξέταση και λήψη υπόψη της παραγραφής από τα δικαστήρια, αφού η αυτεπάγγελτη αυτή ενέργεια του δικαστηρίου δεν στερεί τους αντιδίκους του ν.π.δ.δ. από τη δυνατότητα να προβάλουν καθ' υποφοράν, ενόψει του (εκ του νόμου) γνωστού σε αυτούς αυτεπαγγέλτου της λήψης υπόψη της παραγραφής, όλες τις αντενστάσεις που τους παρέχει το ουσιαστικό και δικονομικό δίκαιο για την απόκρουση της παραγραφής, ενώ η προαναφερθείσα περίπτωση δεν μπορεί να νοηθεί ως έλλειψη αμεροληψίας του δικαστηρίου και επομένως, ως παράβαση της αρχής της δίκαιης δίκης. Η ανωτέρω διάταξη του άρθρου 52 εδ. γ' του ν.δ. 496/1974 δεν είναι αντίθετη ούτε με τις διατάξεις του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, οι οποίες επιβάλλουν τον σεβασμό της περιουσίας του προσώπου, αφού οι διατάξεις αυτές αναφέρονται στην κατάργηση*

---

102. Βλ. ενδεικτικά ΣτΕ 3751/2012 (NOMOS), 4024/2010 (NOMOS), 2436/2007 (NOMOS = ΔΦΝ 2008/558), 2418/2005 (NOMOS = ΔΦΝ 2006/1561).

103. Από την έρευνα στη εθνική νομολογία προκύπτει το συμπέρασμα ότι το προκείμενο ζήτημα, εάν δηλαδή συνάδει με το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ η αυτεπάγγελτη έρευνα της τυχόν παραγραφής αξίωσης κατά του δημοσίου ή ν.π.δ.δ., έχει απασχολήσει περισσότερο την πολιτική παρά τη διοικητική δικαιοσύνη.

104. ΕφΑθ 1877/2011 (Δ/νη 2011/1452).

περιουσιακών (και ενοχικών) δικαιωμάτων (ενδεχομένως και δια της επιβολής αναδρομικής παραγραφής αυτών), αλλά όχι στο ζήτημα της αυτεπάγγελτης ή μη λήψης υπόψη της παραγραφής από το δικαστήριο. Και τούτο διότι, «περιουσία», κατά την ως άνω διάταξη, αποτελεί το σύνολο των δεκτικών οικονομικής αποτίμησης εννόμων σχέσεων του προσώπου, τέτοια δε δεκτική αποτίμησης έννομη σχέση του δανειστή του ν.π.δ.δ., δεν αποτελεί, λογικώς, το — κατ' ένσταση μόνο — προβλητό της παραγραφής της απαίτησής του. Άλλωστε, από τη διάταξη της § 2 του άρθρου 1 του ως άνω Πρωτοκόλλου, που ορίζει ότι: «Αι προαναφερόμενοι διατάξεις δεν θίγουν το δικαίωμα παντός Κράτους όπως θέση εν ισχύ Νόμους, ους ήθελε κρίνει αναγκαίον προς ρύθμισιν της χρήσεως αγαθών συμφώνως προς το δημόσιον συμφέρον ή προς εξασφάλισιν της καταβολής φόρων ή άλλων εισφορών ή προστίμων», προκύπτει ότι και αυτό, όχι μόνο δεν απαγορεύει, αλλά αντίθετα ευθέως αναγνωρίζει το δικαίωμα κάθε κράτους να θεσπίζει νόμους, αν το κρίνει αναγκαίο, για τη διασφάλιση του δημόσιου συμφέροντος, στην έννοια του οποίου εμπίπτει και η προστασία της περιουσίας των ν.π.δ.δ., κατά τα προεκτιθέμενα (ΟΛΑΠ 31/2007, ΟΛΑΠ 38/2005, ΟΛΑΠ 22/2005, ΑΠ 187/2009). Όταν δε οι διάδικοι απρακτούν, η παραγραφή αυτή μπορεί να συμπληρωθεί και εν επιδικία¹⁰⁵, εφόσον μεταξύ δύο διαδικαστικών πράξεων συμπληρωθεί ολόκληρος ο απαιτούμενος για την παραγραφή της αξίωσης χρόνος. Τέλος, αν η αγωγή απορρίφθηκε πρωτοδίκως διότι δεν αποδείχτηκαν τα πραγματικά περιστατικά της ιστορικής της βάσης, ή, μετά από παραδοχή καταλυτικής ένστασης, το δευτεροβάθμιο Δικαστήριο απορρίπτει την έφεση αν αποδεικνύεται άλλη ένσταση η οποία δεν ερευνήθηκε πρωτοδίκως και επαναφέρεται για την υποστήριξη του διατακτικού της απόφασης ή λαμβάνεται υπόψη αυτεπαγγέλτως (Σαμουήλ, η Έφεση, έκδοση 2003, σ. 427 § 1136)». Η ως άνω απόφαση υιοθέτησε — και εν πολλοίς επανέλαβε — την αιτιολογία της απόφασης 1560/2007 του Αρείου Πάγου¹⁰⁶, κατά της οποίας ασκήθηκε έντονη

---

105. ΠΡΟΣΟΧΗ: Η παραγραφή εν επιδικία δεν ισχύει στη διοικητική δίκη. Βλ. ενδεικτικά τις ΣτΕ 4266/1999 (ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ) και 4125/1999 (ΝΟΜΟΣ). Στην τελευταία αναφέρεται χαρακτηριστικά (σκέψη 13): «... η ανωτέρω αρχή της συμπληρώσεως της παραγραφής εν επιδικία, η οποία διατυπώνεται και στο άρθρο 261 του Αστικού Κώδικα, επειδή προϋποθέτει την αδράνεια των διαδίκων, ισχύει μόνον επί δικαιοδοσιών όπου η διαδικασία δεν κινείται αυτεπαγγέλτως, αλλά με την πρωτοβουλία των διαδίκων και όπου ο διάδικος καθ' ου τρέχει η παραγραφή έχει πάντοτε την δυνατότητα να την διακόψει με την επιχείρηση διαδικαστικής πράξεως, δηλαδή πράξεως η οποία προβλέπεται ειδικώς στο νόμο και επάγεται νομικές συνέπειες στην κίνηση και την πρόοδο της διαδικασίας. (βλ. ΣτΕ 2655/1964, 1189/1967, 3340/1980, 2697/1981, 5411/1987)».

106. ΝΟΜΟΣ = Δίκη 2007/1180.

κριτική από μερίδα της θεωρίας¹⁰⁷. Εξάλλου, και το ΣτΕ¹⁰⁸ έχει αποφανθεί ότι η αυτεπάγγελτη λήψη υπόψη της παραγραφής της αξιώσεως του φορολογουμένου να ζητήσει την επιστροφή του φόρου, όχι όμως και της αξιώσεως του Δημοσίου να επιβάλει φόρο, δεν συνιστά άνιση μεταχείριση των ιδιωτών διαδίκων έναντι του Δημοσίου και δικαιολογείται από τη διαφορετική φύση των εκατέρωθεν αξιώσεων, αλλά και από την ιδιαίτερη θέση και οργάνωση του Δημοσίου.¹⁰⁹

Στον αντίποδα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πολύ πρόσφατη απόφαση 3087/2012 του Συμβουλίου της Επικρατείας¹¹⁰, με την οποία έγινε δεκτή

---

107. Βλ. Μπέη Ε. Κωνσταντίνου, «Αυτεπάγγελτη εκ μέρους του δικαστηρίου λήψη υπόψη της υπέρ ν.π.δ.δ. ένστασης διευτούς παραγραφής» (παρατηρήσεις επί της ΑΠ 1560/2007), Δίκη, Νοέμβριος 2007, <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=4&mid=1479&mnu=3&id=24505>, όπου ο συγγραφέας αναφέρει, με αισθητά επικριτικό (και συνάμα γλαφυρό) ύφος, τα εξής:

«1. Είναι μεν αλήθεια ότι οι μετά την αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών πανεπιστημιακοί δάσκαλοι του δημόσιου δικαίου τονίζουν με έμφαση τη θεμελιακή διαφορά που αντιδιαστέλλει το δημόσιο συμφέρον από το περιουσιακό συμφέρον του ελληνικού Δημοσίου ή οποιουδήποτε νομικού προσώπου του δημόσιου δικαίου στις συναλλακτικές σχέσεις των με τους υπαλλήλους των ή με τους πολίτες, όμως φαίνεται ότι είναι υπερβολική η προσδοκία ν' ανοίγουν βιβλία και να μελετούν όσοι μόνον κατ' εξαίρεση φαίνεται να έχουν οικειώσει την ταπεινή ομολογία, στην οποία είχε προβεί σε τούτην εδώ την πόλη, ήδη πριν από 25 αιώνες, ο Σόλων: γηράσκω αεί διδασκόμενος. Το πρώτο λοιπόν βαρύ ολίσημα της σχολιαζόμενης απόφασης εντοπίζεται στην άγνοια που την διακρίνει, αναφορικά με τη σαφή αντιδιαστολή ανάμεσα, αφ' ενός, στο περιουσιακό συμφέρον μιας κατηγορίας οφειλετών, όπως είναι το ελληνικό Δημόσιο και τα ν.π.δ.δ. και, αφ' ετέρου εκείνου του συμφέροντος, που εντοπίζεται στην προαγωγή των συνθηκών της συμβίωσης μας ως ευνομούμενης κοινωνίας. Ο παραλογισμός αυτής της νομολογιακής σύγχυσης γίνεται αμέσως φανερός, αν προσέξει κάποιος ότι το κόστος για τη συντήρηση και προαγωγή του δημόσιου συμφέροντος οφείλει να βαρύνει το σύνολο των φορολογούμενων πολιτών, και όχι τον μεμονωμένο φτωχό διάδικο, όπως είναι η καθαρίστρια ή ο καθαριστής κάποιου δημόσιου νοσοκομείου...

2. Η δική μου ευπρέπεια επιβάλλει να υποθέσω ότι απλώς διέφυγε της προσοχής της σχολιαζόμενης απόφασης η καθόλου ευκαταφρόνητη διάσταση της προβληματικής, ότι τόσο το ελληνικό Δημόσιο, όσο και τα ν.π.δ.δ. διαθέτουν κάθε άλλο παρα πλημμελώς οργανωμένες ή τάχα ανεπαρκώς αμειβόμενες νομικές υπηρεσίες, έτσι ώστε να μὴν έχουν ανάγκη και πρόσθετης παροχής δικηγορικών υπηρεσιών εκ μέρους των δικαστών... Αν δε όντως κατ' εξαίρεση οι νομικοί παραστάτες αμελώς παραλείπουν να προτείνουν την ένσταση παραγραφής, τότε το ζημιούμενο Δημόσιο ή ν.π.δ.δ. θα πρέπει να ζητήσει ανόρθωση της ζημιάς του από τους αμελείς νομικούς παραστάτες και να μὴ μεταβάλλει νομοθετικώς τους δικαστές σε δικηγόρους των αμελών δικηγόρων του.

3. Τί να πεί κάποιος για την έλλειψη εναισθησίας, με την οποία η σχολιαζόμενη απόφαση αντιπαρέχεται την κραυγαλέα ανισορροπία, καθώς οι αξιώσεις της φτώχειας και κατα κανόνα χαμηλού μορφωτικού επιπέδου καθαρίστριας ή καθαριστή παραγράφονται μέσα σε μόλις δύο χρόνια, ενώ αντιστρόφως οι αξιώσεις του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ. κατά των υπαλλήλων των παραγράφονται ύστερα από πέντε, δέκα ή και είκοσι χρόνια...

4. Δέν μένει λοιπόν παρα να χειροκροτήσουμε κι εμείς την κορώνα που άλλοτε συνήθιζαν κάποιοι αγορητές των ποινικών ακροατηρίων: έχουμε ακράδαντη εμπιστοσύνη στην ελληνική Δικαιοσύνη...».

108. ΣτΕ 3850/2000 (Διδικ 2003/633, με παρατηρήσεις Γιαννόπουλου Κωνσταντίνου).

109. Νίκας Νικόλαος, «Η αρχή της ισότητας των όπλων και τα διαδικαστικά προνόμια του Δημοσίου ...», ό.π.π., σελ. 27.

110. ΣτΕ 3087/2012 (το κείμενό της διατίθεται, προς το παρόν, μόνο από τη βάση δεδομένων του Συμβουλίου της Επικρατείας): «1. ... 6. Επειδή, η αναιρεσείουσα ισχυρίζεται ότι μη νόμιμα έκρινε η αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση ότι οι επίδικες αξιώσεις της για το χρονικό διάστημα από 1.8.1990 έως 30.12.1992 είχαν υποκύψει στη διετή παραγραφή του άρθρου 48 παρ. 3 του ν.δ. 496/1974 κατά την

αίτηση αναίρεσης για το λόγο ότι το δικάσαν διοικητικό εφετείο, με την αναιρεσιβαλλόμενη απόφασή του, αν και έλαβε (ορθώς) υπόψη του αυτεπαγγέλτως την υπέρ του αναιρεσιβλήτου ν.π.δ.δ. ένσταση παραγραφής συγκεκριμένης αξίωσης της αναιρεσείουσας κατά αυτού, ωστόσο εσφαλμένα απέρριψε ένσταση της τελευταίας περί διακοπής της παραγραφής, ως (δήθεν) απαραδέκτως προβληθείσα δι' υπομνήματος, παραβιάζοντας έτσι την αρχή της ισότητας των διαδίκων. Ειδικότερα, το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο έκρινε ούτως με το σκεπτικό ότι «... επί ζητημάτων που εξετάζονται αυτεπαγγέλτως από το δικαστήριο δεν ισχύει ο κανόνας κατά τον οποίο το υπόμνημα πρέπει να περιέχει μόνο ανάπτυξη και διευκρίνιση των λόγων της αγωγής. Εν προκειμένω, εφόσον, σύμφωνα με το άρθρο 52 εδ. γ' του ν.δ/τος 496/1974, η παραγραφή υπέρ των ν.π.δ.δ. λαμβάνεται υπόψη αυτεπαγγέλτως από τα δικαστήρια της ουσίας και, επομένως, δύναται να προταθεί σε οποιοδήποτε στάδιο της ουσιαστικής δίκης, λόγοι δικονομικής ισότητας μεταξύ των διαδίκων καθιστούν δυνατή την προβολή από τον υπάλληλο του ν.π.δ.δ. του ισχυρισμού περί διακοπής της διετούς παραγραφής της αξιώσεώς του και με υπόμνημα. ...».

2.2.3. Κοινοποίηση, στην ακυρωτική δίκη, του εισαγωγικού δικογράφου και της πράξης ορισμού εισηγητή και δικασίμου στον ασκήσαντα το ένδικο βοήθημα ή μέσο

Οι διατάξεις του άρθρου 21 του Π.Δ. 18/1989, οι οποίες εφαρμόζονται, σύμφωνα με το άρθρο 4 του Ν. 702/1977, και στις αιτήσεις ακυρώσεως που υπάγονται στην αρμοδιότητα των διοικητικών εφετειών, δεν προβλέπουν την

άσκηση της αγωγής της, με την αιτιολογία ότι απαραδέκτως προβλήθηκε με το από 8.11.1996 υπόμνημά της ενώπιον του Διοικητικού Πρωτοδικείου ότι η παραγραφή των αξιώσεων αυτών είχε διακοπεί με την υποβολή της 13345/30.12.1993 αίτησής της προς το αναιρεσίβλητο νοσοκομείο για την πληρωμή τους. Τούτο δε διότι επί ζητημάτων που εξετάζονται αυτεπαγγέλτως από το δικαστήριο δεν ισχύει ο κανόνας κατά τον οποίο το υπόμνημα πρέπει να περιέχει μόνο ανάπτυξη και διευκρίνιση των λόγων της αγωγής. Εν προκειμένω, εφόσον, σύμφωνα με το άρθρο 52 εδ. γ' του ν. δ/τος 496/1974, η παραγραφή υπέρ των ν.π.δ.δ. λαμβάνεται υπόψη αυτεπαγγέλτως από τα δικαστήρια της ουσίας και, επομένως, δύναται να προταθεί σε οποιοδήποτε στάδιο της ουσιαστικής δίκης, λόγοι δικονομικής ισότητας μεταξύ των διαδίκων καθιστούν δυνατή την προβολή από τον υπάλληλο του ν.π.δ.δ. του ισχυρισμού περί διακοπής της διετούς παραγραφής της αξιώσεώς του και με υπόμνημα, (βλ. ΣτΕ 3790, 3188/2005 κ.α.). Συνεπώς, η ως άνω κρίση της προσβαλλόμενης απόφασης είναι εσφαλμένη και πρέπει να γίνει δεκτός ο παραπάνω λόγος αναίρεσεως. Εξάλλου, μετά την αποδοχή του ανωτέρω λόγου αναίρεσεως, είναι απορριπτέοι ως αλυσιτελείς οι λοιποί ισχυρισμοί της αναιρεσείουσας, με τους οποίους πλήττονται οι σχετικές με την έναρξη και διακοπή της παραγραφής σκέψεις της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης. 7. ...».

κοινοποίηση στον ασκούντα την αίτηση ακυρώσεως ή στον πληρεξούσιο δικηγόρο του αντιγράφου του δικογράφου της αιτήσεως ακυρώσεως και της πράξης του προέδρου του οικείου δικαστηρίου που καθορίζει τον εισηγητή δικαστή και τη δικάσιμο της υπόθεσης, ούτε πριν από την πρώτη δικάσιμο ούτε ύστερα από τυχόν αναβολή της υπόθεσης για άλλη δικάσιμο. Όπως έχει παγίως κριθεί¹¹¹ (βλ. ενδεικτικά τη σκέψη 6 της ΣτΕ 301/2012), η ρύθμιση αυτή του νόμου δεν παραβιάζει το κατοχυρωμένο από το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας από τα δικαστήρια, διότι δεν καθιστά ανέφικτη ούτε περιορίζει ουσιωδώς τη δυνατότητα παράστασης στο δικαστήριο αυτού που άσκησε το ένδικο μέσο της αιτήσεως ακυρώσεως, εφόσον ο ίδιος ή ο πληρεξούσιος δικηγόρος του έχουν υποχρέωση αλλά και μπορούν ευχερώς, επιδεικνύοντας στοιχειώδεις και εύλογο ενδιαφέρον, να πληροφορούνται από τη γραμματεία του αρμόδιου δικαστηρίου την ημερομηνία κατά την οποία θα δικαστεί ως πρωτοείσακτη ή ύστερα από αναβολή η υπόθεσή τους. Για τους ίδιους δε λόγους, η παραπάνω ρύθμιση δεν έρχεται, εν πάση περιπτώσει, σε αντίθεση με το άρθρο 6 παρ. 1 και 3 της ΕΣΔΑ, με την οποία κατοχυρώνεται επίσης το δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας υπό τη διατύπωση της «δίκαιης δίκης».

Σύμφωνα με την αντίθετη άποψη που διατυπώνεται στη θεωρία¹¹², τέτοια υποχρέωση αυτόβουλης ενημέρωσης όχι μόνο δεν πηγάζει από το θετικό δίκαιο αλλά, ακόμη και αν υπήρχε νόμος που θα επέβαλλε στον ιδιώτη ή στον δικηγόρο του την υποχρέωση να πληροφορούνται αυτοβούλως τη δικάσιμο της αίτησης ακύρωσής τους, αυτός θα ήταν αντισυνταγματικός. Η δε πληροφόρηση της ημερομηνίας δικασίμου της αίτησης ακύρωσης με την επίδειξη ευλόγου και στοιχειώδους ενδιαφέροντος από τον ιδιώτη αποδεικνύεται στην πράξη δυσχερής παρά ευχερής λόγω υποκειμενικών και αντικειμενικών δυσχερειών τόσο από την πλευρά του ιδιώτη όσο και από την πλευρά των δικαστηρίων, ενώ, εξάλλου, ως ζήτημα ανάγεται μάλλον σε επίπεδο οντολογικής παρά νομικής κρίσης. Περαιτέρω, κατά τη θεωρητική αυτή άποψη, η υποχρεωτικότητα της κλήτευσης του ιδιώτη είναι δεδομένη και πηγάζει

---

111. Βλ. ΣτΕ 301/2012 (ΝΟΜΟΣ), 1557/2011 (ΝΟΜΟΣ), 3246/2010 (ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ), 1108/2008 (ΝΟΜΟΣ), ΕΑ 726/2007 (ΝΟΜΟΣ), 761/2000 (ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ), 2020/1994 (ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ), 3310/1994 (Διδικ 1996/365 = ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ), πρβλ. 4740/1986 Ολ. (NoB 1987/1462).

112. Βλ. Κουκούτση Γ., «Συμβούλιο τη; Επικρατείας...», όπ.π., σελ. 81-82, και την εκεί παραπομπή στον Λαζαράτο Πάνο, «Σκέψεις για το πρόβλημα της κλητεύσεως του αιτούντος την ακύρωση διοικητικής πράξεως», Δίκη, Ιανουάριος 1998, σελ. 85-90, που έχει δημοσιευθεί και στον εξής υπερσύνδεσμο: <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=18682>.

απευθείας από το άρθρο 20 παρ. 1 Σ, την αρχή της ισότητας των όπλων και τη γενικότερη αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου. Συνεπώς, και εφόσον σύμφωνα με την άποψη αυτή η κλήτευση του ιδιώτη είναι επιβεβλημένη, τότε και η ηθελημένη παράλειψη του νομοθέτη του π.δ. 18/1989 να προβλέψει το ένδικο μέσο της ανακοπής ερημοδικίας για τον ιδιώτη, αιτούντα την ακύρωση διοικητικής πράξης, ο οποίος δεν παρέστη στη συζήτηση της υπόθεσης ως μη κλητευθείς παντάπασι, προσηκόντως και εμπροθέσμως, είναι αντισυνταγματική· η δε δυνατότητά του για την άσκηση του εν λόγω ενδίκου μέσου ερείδεται απευθείας στη διάταξη του άρθρου 20 παρ. 1 Σ και την αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου (άρθρο 4 παρ. 1 Σ).

Ένα πρόσθετο επιχείρημα υπέρ της ανωτέρω θεωρητικής προσέγγισης μπορεί να αντληθεί από τον — κυρωθέντα με το άρθρο πρώτο του Ν. 2717/1999 (ΦΕΚ Α΄ 97) — Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας, καθόσον σε αυτόν προβλέπεται τόσο η κλήτευση¹¹³ του ασκήσαντος το ένδικο βοήθημα ή μέσο, όσο και η ανακοπή ερημοδικίας¹¹⁴ σε περίπτωση που η κλήτευσή του εν λόγω διαδίκου παραλείφθηκε ή δεν έγινε νομοτύπως. Και ναι μεν ο ως άνω Κώδικας δεν εφαρμόζεται στις ακυρωτικές διαφορές αλλά στις διαφορές ουσίας· ωστόσο, κατά τη γνώμη του γράφοντος¹¹⁵, επί του προκειμένου ζητήματος δεν υφίσταται ουσιώδης διαφορά μεταξύ των δύο κατηγοριών διοικητικών διαφορών.

---

113. **Άρθρο 128 παρ. 2 ΚΔΔ:** «*Η γραμματεία φροντίζει, επίσης, ώστε να επιδοθούν κλήσεις προς τους διαδίκους για να παρασταθούν κατά τη συζήτηση της υπόθεσης στο ακροατήριο. Η κλήση αυτή επιδίδεται εξήντα τουλάχιστον ημέρες πριν από τη δικάσιμο*». Σημείωση: Το δεύτερο εδάφιο της παρ. 2 αντικαταστάθηκε ως άνω με το άρθρο 28 παρ. 2 Ν. 3900/2010 (ΦΕΚ Α΄ 213). Έναρξη ισχύος από 1.1.2011.

114. **Άρθρο 89 ΚΔΔ:** «*Ο διάδικος, που δεν παραστάθηκε κατά τη συζήτηση ένδικου βοηθήματος ή μέσου επειδή δεν κλητεύτηκε ή δεν κλητεύτηκε νόμιμα, ή επειδή, αν και κλητεύτηκε νόμιμα, δεν μπόρεσε, λόγω ανώτερης βίας, να παρασταθεί, έχει δικαίωμα να ασκήσει, για τους λόγους αυτούς, κατά της σχετικής απόφασης, ανακοπή*».

115. Η γνώμη μου απλώς προσθέτει ένα ακόμη επιχείρημα στην προηγηθείσα θεωρητική προσέγγιση, χωρίς τούτο να σημαίνει απαραίτητως ότι συμφωνώ με την τελευταία.

2.2.4. Αναγκαστική εκτέλεση κατά του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ.¹¹⁶

Το πρόβλημα του επιτρεπτού ή μη της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Δημοσίου, αποτέλεσε για ένα σχεδόν αιώνα ακανθώδες σημείο αντιπαράθεσης ανάμεσα στους θεωρητικούς του δικαίου και τους λειτουργούς των ελληνικών δικαστηρίων. Αυτή ακριβώς η διχογνωμία ήταν που ώθησε το νομοθέτη να θεσπίσει ρητά την απαγόρευση επίσπευσης αναγκαστικής εκτέλεσης για χρηματικές απαιτήσεις κατά του Δημοσίου αρχικά με το άρθρο 8 του Ν. 2097/1952 και στη συνέχεια με ειδικότερες ρυθμίσεις που επέκτειναν ακόμη περισσότερο την εφαρμογή του εν λόγω δικονομικού προνομίου του Δημοσίου τόσο στους ΟΤΑ όσο και σε δημόσια νομικά πρόσωπα¹¹⁷. Με δεδομένο ότι η αναγκαστική εκτέλεση απόφασης αποτελεί δικαίωμα του νικητή διαδίκου, γίνεται αντιληπτό ότι ανάγεται στο επίπεδο της αποτελεσματικότητας του δικαιώματος παροχής έννομης προστασίας, που προστατεύεται από τις διατάξεις των άρθρων 20 παρ. 1 του Σ και 6 της ΕΣΔΑ, συνιστώντας *εκ των ων ουκ άνευ* στοιχείο αυτών. Η θέσπιση, επομένως, απαγόρευσής της στις περιπτώσεις που στρέφεται κατά του Δημοσίου αντίκειται ευθέως στις ως άνω διατάξεις, θίγοντας όχι μόνο την αρχή της ισότητας των διαδίκων, αλλά το ίδιο το δικαίωμα έννομης προστασίας ως εγγύησης του κράτους δικαίου¹¹⁸.

---

116. Πηγές: Γέσιου – Φάλση Πελαγία, «Τα προνόμια του Ελληνικού Δημοσίου στην αναγκαστική εκτέλεση», πρακτικά του δημοσίου επιστημονικού διαλόγου που διοργάνωσε η «Κίνηση Πολιτών για μια Ανοικτή Κοινωνία», με τίτλο «Τα Προνόμια του Δημοσίου στο Κράτος Δικαίου», Εθνική Σχολή Δικαστών, Θεσσαλονίκη 20 Οκτωβρίου 2003, σελ. 35 επ., <http://www.kinispoliton.gr/UserFiles/File/justice/justice2.pdf>, υποενότητα «4. Απαγόρευση αναγκαστικής εκτελέσεως κατά του δημοσίου», σελ. 44-48, Κασσιμάτης Ι. Γεώργιος, «Τα συνταγματικά όρια ...», ό.π., Κιάτου Αντωνία, «Η επίδραση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ στη δίκη ενώπιον του ΣτΕ» (Διπλωματική εργασία - Πάντειο Πανεπιστήμιο. Γενικό Τμήμα Δικαίου, ΠΜΣ «Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση» – Κατεύθυνση Δημόσιο Δίκαιο), Αθήνα 2009, σελ. 86 επ.

117. Βλ. ενδεικτικά Ν.Δ. 31/1968 «Περί προστασίας της περιουσίας των οργανισμών τοπικής αυτοδιοικήσεως και ρυθμίσεως ετέρων τινών θεμάτων» (ΦΕΚ Α' 281), άρθρο 4 (:«1. Πάντα τα επί των πολιτικών, ποινικών και διοικητικών υποθέσεων δικονομικά προνόμια του Δημοσίου, τα αναγνωριζόμενα υπό τον Κώδικος Νόμων περί Δικόν του Δημοσίου και υπό ετέρων γενικών ή ειδικών διατάξεων, εφαρμόζονται αναλόγως και επί των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοικήσεως, εφ' όσον ούτοι δεν απολαμβάνουν μέχρι τούδε ευνοϊκότερων και ευρύτερων προνομίων υπό της κειμένης Νομοθεσίας. 2. Κατάσχεσις εις χείρας των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοικήσεως ως τρίτον δύναται να επιβληθή μόνον κατόπιν αδείας του κατά τόπον αρμοδίου μονομελούς Πρωτοδικείου και υπό τας λοιπάς ισχύουσας εκάστοτε δια το Δημόσιον προϋποθέσεις.») και Ν.Δ. 4246/1962 «Περί ενοποιήσεως των Σιδηροδρομικών Δικτύων του Κράτους και τροποποιήσεως και συμπληρώσεως της περί διοικήσεως των Σιδηροδρόμων Ελληνικού Κράτους νομοθεσίας και άλλων τινών διατάξεων» (ΦΕΚ Α' 152), άρθρο 3 παρ. 9 (:«Αναγκαστική ή συντηρητική κατάσχεσις πραγμάτων των ΣΕΚ, προοριζομένων δια την εξυπηρέτησιν αποκλειστικώς του δημοσίου ή του κοινωνικού σκοπού των, απαγορεύεται.»).

118. Σύμφωνα με τη νομολογία και τη θεωρία, το δικαίωμα αυτό συντίθεται από τέσσερα (4) επιμέρους ισότιμα στάδια: α) την πρόσβαση στο δικαστήριο, β) την προσωρινή δικαστική προστασία,

Επιβάλλεται, όμως, να τονισθεί η αντίθεση του προνομίου αυτού και με το άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ, στο βαθμό που αυτό προστατεύει και τα ενοχικά δικαιώματα. Το άρθρο 8 του Ν. 2097/1952 συνιστά ανεπίτρεπτη προσβολή των ενοχικών δικαιωμάτων των δανειστών του Δημοσίου, καθώς καθιστά ουσιαστικά ανέφικτη την ικανοποίησή τους, σε περίπτωση μη εκούσιας καταβολής εκ μέρους του Δημοσίου, γεγονός που, τουλάχιστον όσον αφορά το ελληνικό Δημόσιο, αποτελεί τον κανόνα. Ευρύτερα, λοιπόν, θίγεται η περιουσία του διοικουμένου, ο οποίος αποστερείται της χρηματικής ικανοποίησης ή αποζημίωσης, που δικαιούται, ανήμπορος να προστατευθεί δικαστικά.

Η ελληνική νομολογία, ωστόσο, για πολλές δεκαετίες εφάρμοζε το ως άνω άρθρο χωρίς την παραμικρή αμφιβολία ως προς τη συνταγματικότητά του. Χρειάστηκε — και πάλι — να καταδικαστεί η χώρα μας από το ΕΔΔΑ για να μεταβληθεί ο τρόπος σκέψης τόσο του έλληνα δικαστή όσο και του έλληνα νομοθέτη. Αρχικά, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου με τις αποφάσεις της *D. και A.A.H. κατά Ελλάδας* (της 23.10.1995) και *Μπέης κατά Ελλάδας* (της 5.12.1995), έκρινε ότι «η ΕΣΔΑ εγγυάται δικαιώματα όχι θεωρητικά και πλασματικά, αλλά πρακτικώς εφαρμόσιμα και αποτελεσματικά. Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο θα ήταν εντελώς θεωρητικό, αν οι κρατικές αρχές μπορούσαν να αρνηθούν τη συμμόρφωσή τους με το περιεχόμενο μιας απόφασης». Στη συνέχεια, το ΕΔΔΑ με τη σπουδαία απόφασή του *Hornsby κατά Ελλάδας* (της 19.3.1997)¹¹⁹, επισφράγισε τις αποφάσεις της ΕΕΔΑ κρίνοντας ότι «η εκτέλεση απόφασης που έχει εκδοθεί από οποιοδήποτε δικαστήριο πρέπει να θεωρηθεί αναπόσπαστο στοιχείο της δίκης κατά την έννοια του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ» και ότι η Διοίκηση είναι αυτή που κατά κύριο λόγο επιβάλλεται να συμμορφώνεται με τις δικαστικές αποφάσεις αφού «το συμφέρον της ταυτίζεται με την ανάγκη ορθής λειτουργίας της δικαιοσύνης».

γ) την οριστική επίλυση της διαφοράς με την έκδοση δικαστικής απόφασης και δ) την αναγκαστική εκτέλεση της απόφασης αυτής. Σημειωτέον ότι η ως άνω σειρά απαρίθμησής τους δεν είναι αποκλειστική, αφού, για παράδειγμα, στη διαδικασία της έκδοσης διαταγής πληρωμής ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων — τα οποία, με τα παρόντα δικονομικά δεδομένα, είναι ο φυσικός δικαστής της διαδικασίας αυτής, ακόμη και αν η υποκείμενη σχέση είναι δημοσίου δικαίου, όπως υποστηρίζεται από σημαντικό μέρος της σύγχρονης θεωρίας και νομολογίας — η εκτέλεση προηγείται της οριστικής επίλυσης της διαφοράς. Για το τελευταίο αυτό θέμα βλ. ειδικότερα Πατρίκιο Γεώργιο, «Η δυνατότητα έκδοσης διαταγής πληρωμής για απαίτηση που πηγάζει από σχέση δημοσίου δικαίου», ΘΠΔΔ 2010/257.

119. ΕΔΔΑ, απόφαση της 19.3.1997, *Hornsby κατά Ελλάδας* (αριθ. προσφυγής 18357/91), <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-58020?TID=gdxbutuakf> (αγγλικό κείμενο).

Ενόψει της πίεσης που ασκήθηκε τόσο από τη θεωρία όσο και από τη νομολογία της ΕΕΔΑ και του ΕΔΔΑ, παρατηρήθηκε, από το 1998 και μετά, στροφή της νομολογίας των ελληνικών δικαστηρίων (κυρίως των πολιτικών), τα οποία άρχισαν να αναγνωρίζουν το δικαίωμα επίσπευσης αναγκαστικής εκτέλεσης των δικαστικών αποφάσεων και κατά του Δημοσίου και κατά των ν.π.δ.δ.. Η αρχή, λοιπόν, έγινε με τις ΜΠρΘηβών 360/1998¹²⁰, ΜΠρΠειραιώς 1212/1999¹²¹ και ΜΠρΑθηνών 22180/1999¹²², οι οποίες θεώρησαν κατηργημένο το άρθρο 8 του Ν. 2097/1952, ως αντικείμενο στα άρθρα 2 παρ. 3 και 14 του — κυρωθέντος με νόμο (Ν. 2462/1997) και έχοντος υπερνομοθετική ισχύ — ΔΣΑΠΔ, και δέχτηκαν την έκδοση και χορήγηση στον ιδιώτη απογράφων των αποφάσεων που επιδικάζουν χρηματικές απαιτήσεις σε βάρος του Δημοσίου, δίνοντας έτσι καινοτόμο λύση στο πρόβλημα που αντιμετώπιζαν καθημερινά έως τότε οι δανειστές του Δημοσίου. Αξιοσημείωτη είναι και η ΜΠρΑθ 3684/1998¹²³, την οποία το δικαστήριο κήρυξε προσωρινά εκτελεστή κατά του ελληνικού Δημοσίου. Πρώτη αναφορά στην αντίθεση της επίμαχης διάταξης στην ΕΣΔΑ και το Σύνταγμα, σε συνδυασμό πάντα και με τις ως άνω διατάξεις του ΔΣΑΠΔ, έγινε από την Ολομέλεια του Ελεγκτικού Συνεδρίου στα Πρακτικά της 14ης Γενικής Συνεδρίασης της 25.5.1998 και της 10ης Γενικής Συνεδρίασης της 24.2.1999. Την τριπλή αυτή θεμελίωση της κατάργησης της απαγόρευσης αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Δημοσίου υιοθέτησε αργότερα και η Ολομέλεια του ΑΠ με την 21/2001¹²⁴ απόφασή της.

Η νομολογιακή αυτή μεταστροφή εντάσσεται στο πλαίσιο της πρόσφατης τάσης των ανωτάτων δικαστηρίων μας κατάλυσης παλαιών νομολογιακών «ταμπού», τα οποία στήριζαν άδικα κρατικά προνόμια έναντι των πολιτών και παρουσίαζαν εικόνα απαρχαιωμένης και καθυστερημένης απονομής της δικαιοσύνης, συνοδευτήκε

---

120. ΑρχΝ 1999/68 = Δ/νη 1998/1429 = Δίκη 1998/1079 = ΝΟΜΟΣ.

121. ΕΕργΔ 1999/503 = ΠειρΝομ 1999/213 = Δίκη 2000/1051 (με παρατηρήσεις *Μπαλογιάννη Ευαγγελίας*, <http://kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=18340>).

122. Δίκη 2000/1051 (με παρατηρήσεις *Μπαλογιάννη Ευαγγελίας*, όπ.π.).

123. Δίκη 2000/350. Βλ. και *Σταματόπουλο Στυλιανό*, «Η προσωρινή εκτελεστότητα εναντίον του ελληνικού Δημοσίου», με αφορμή τις αποφάσεις ΜΠρΑθ 3684/1998 και ΜΠρΗλείας 221/1998, Δίκη, Μάρτιος 2000, <http://kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=18191>.

124. ΝΟΜΟΣ = ΑρχΝ 2002/86 και 2002/456 = Δ/νη 2002/83 = ΔΕΝ 2002185 = ΕΔΚΑ 2002/122 = ΕΕργΔ 2002/494 = Δίκη 2002/20 (με ενημερωτικό σημείωμα Κ.Ε.Μ., διαθέσιμο και στον υπερσύνδεσμο <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=17308>).

δε, στο πλαίσιο της τελευταίας συνταγματικής αναθεώρησης, από την κατοχύρωση σε συνταγματικό επίπεδο της δυνατότητας αναγκαστικής εκτέλεσης σε βάρος του ελληνικού Δημοσίου με το άρθρο 94 παρ. 4¹²⁵. Σε εκτέλεση της νέας αυτής διάταξης ψηφίστηκε ο Ν. 3068/2002¹²⁶, ο οποίος, όμως, περιόρισε τη δυνατότητα εκτέλεσης μόνο εις βάρος της ιδιωτικής περιουσίας του Δημοσίου¹²⁷ και απέκλεισε την κατάσχεση απαιτήσεων που πηγάζουν από έννομη σχέση δημοσίου δικαίου. Έχει εκφραστεί η άποψη ότι η νομοθετική αυτή ρύθμιση συνιστά μία οπισθοχώρηση σε σχέση με το βαθμό κατοχύρωσης της αναγκαστικής εκτέλεσης που είχε επιτευχθεί νομολογιακά, με αποτέλεσμα να παρουσιάζονται κενά στην έννομη προστασία του ιδιώτη¹²⁸. Ενόψει αυτών, τόσο η ΑΠ Ολ. 17/2002¹²⁹ — η οποία αποδέχτηκε τη δυνατότητα κατάσχεσης χρηματικών απαιτήσεων των ΟΤΑ από φόρους και τέλη — όσο και η ΑΠ 2347/2009¹³⁰ — που αποδέχτηκε τη δυνατότητα έκδοσης διαταγής

---

125. **Άρθρο 94 παρ. 4 εδ. γ΄ Σ:** «Οι δικαστικές αποφάσεις εκτελούνται αναγκαστικά και κατά του Δημοσίου, των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, όπως νόμος ορίζει».

126. Ν. 3068/2002 (ΦΕΚ Α΄ 274/14.11.2002) «Συμμόρφωση της Διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις, προαγωγή των δικαστών των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων στο βαθμό του συμβούλου Επικρατείας και άλλες διατάξεις».

127. Για εκτενή ανάπτυξη του θέματος αυτού βλ. *Σταματόπουλο Στυλιανό*, «Το αντικείμενο της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του ελληνικού Δημοσίου και των ν.π.δ.δ.», Δίκη, Οκτώβριος 2003, <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=17244>

128. Βλ. και το άρθρο 20 του Ν. 3301/2004 [: «Στο άρθρο 1 του Ν. 3068/2002 (ΦΕΚ 274 Α΄) προστίθεται τελευταίο εδάφιο ως εξής: “Δεν είναι δικαστικές αποφάσεις κατά την έννοια του παρόντος και δεν εκτελούνται οι εκτελεστοί τίτλοι που αναφέρονται στις περιπτώσεις των εδαφίων γ΄- ζ΄ της παρ. 2 του άρθρου 904 Κ.Πολ.Δ. πλην των κηρυχθεισών εκτελεστών αλλοδαπών δικαστικών αποφάσεων.»], το οποίο δημιουργεί πολλά ερμηνευτικά προβλήματα και έχει χαρακτηριστεί έως και “πραξικοπηματικό” από τον Κώστα Ε. Μπέη, ενισχύοντας την άποψη ότι ο κοινός νομοθέτης, για μία ακόμα φορά, μικρόνυχα παίρνει πίσω εκείνο που απλόχερα έδωσε ο συντακτικός νομοθέτης με την πρόσφατη αναθεώρηση. Σημειωτέον ότι το Εφετείο Αθηνών, με την 4486/2006 απόφασή του (ΝοΒ 2007/679, με παρατηρήσεις *Κωνσταντόπουλου Ηλία*, με τίτλο «Η εκτέλεση κατά του Δημοσίου εν μέσω αντίρροπης νομικής και δημοσιονομικής πίεσης», στη σελ. 681), έκρινε αντισυνταγματική και αντικείμενη στα άρθρα 6 παρ. 1, 13 της ΕΣΔΑ και 1 του Π.Π.Π. ΕΣΔΑ την ως άνω διάταξη. Ακολούθησε ο Άρειος Πάγος, με την 2347/2009 απόφασή του (ΝΟΜΟΣ), στην οποία έκτοτε παραπέμπουν τα πολιτικά δικαστήρια [βλ. ενδεικτικά ΔΕφΑθ 2052 και 2836/2012 (ΝΟΜΟΣ)].

129. ΝΟΜΟΣ = ΔΔικ 2003/102 (με παρατηρήσεις *Παπαγιαννόπουλου Γ.* και *Γιαννόπουλου Κ.* στη σελ. 105 επ.) = Δ/νη 2002/1009 = ΝοΒ 2003/30. Βλ. και *Κρουσταλάκη Ευάγγελο*, «Σκέψεις για την αναγκαστική εκτέλεση σε βάρος του Δημοσίου – με αφορμή την απόφαση 17/2002 της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου και το νόμο 3068/2002», Δίκη, Οκτώβριος 2003, διαθέσιμο στον υπερσύνδεσμο <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=6&mid=&mnu=0&id=17234&keyw=17%2F2002&sr=search&pg=>.

130. ΕΔΚΑ 2009/887 = ΧρΙΔ 2011/115 = ΝΟΜΟΣ = ΝοΒ 2010/1172 (με παρατηρήσεις *Γιαννακάκι Εμμανουήλ*, σελ. 1175).

πληρωμής, εφόσον συντρέχουν οι νόμιμες προϋποθέσεις, εις βάρος του Δημοσίου, των ΟΤΑ και ΝΠΔΔ, ακόμη και αν η υποκείμενη σχέση, από την οποία απορρέει η χρηματική απαίτηση προς πληρωμή της οποίας ζητείται η έκδοση διαταγής πληρωμής, υπάγεται στη δικαιοδοσία των διοικητικών δικαστηρίων, όπως συμβαίνει επί διαφοράς από σύμβαση δημοσίου έργου — αποτέλεσαν τα πλέον σημαντικά και αποφασιστικά βήματα της εξέλιξης αυτής¹³¹.

2.3. Ουσιαστικά προνόμια του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ., που αντανakλώνται στο δικονομικό πεδίο

Εκτός από τα αμιγώς δικονομικά προνόμια του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ., τα σπουδαιότερα εκ των οποίων παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα, υπάρχουν και προνόμια που, αν και αφορούν θεσμούς του ουσιαστικού δικαίου, όπως είναι η παραγραφή και η τοκοφορία, συνάπτονται στενά προς το δικονομικό πεδίο και αντανakλώνται σε αυτό. Στις δύο υποενότητες που ακολουθούν, παρουσιάζονται ισάριθμα τοιαύτα προνόμια που απασχόλησαν έντονα και επί μακρόν τόσο τη νομική θεωρία όσο και τη νομολογία. Ειδικά ως προς την τελευταία, η διαμόρφωσή της δεν περιορίστηκε μόνο στα εθνικά δικαστήρια, αλλά έφθασε μέχρι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Μία από τις συνέπειες του γεγονότος αυτού είναι οι περαιτέρω «ζυμώσεις» που προκλήθηκαν στο εσωτερικό της Χώρας, εξίσου σε θεωρητικό και νομολογιακό επίπεδο, όσον αφορά την ερμηνευτική προσέγγιση των σχετικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ στο πλαίσιο και υπό το φως της ήδη ανακύψασας οξείας δημοσιονομικής κρίσης.

---

131. Βλ. και τη ΣτΕ 1095/2005 (ΝΟΜΟΣ = ΔΔικ 2006/70), με την οποία κρίθηκε αντίθετο στα άρθρα 20 παρ. 1 του Σ και 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, το άρθρο 15 του Ν. 2521/1997, κατά το οποίο η προθεσμία για την άσκηση αιτήσεως αναιρέσεως κατά των αποφάσεων των Τμημάτων του ΕλΣυν αναστέλλει την εκτέλεση των αποφάσεων αυτών κατά του Δημοσίου. Η υπόθεση παραπέμφθηκε στην Ολομέλεια, η οποία εξέδωσε τη σύμφωνη 3036/2008 απόφαση (ΝΟΜΟΣ). Εξάλλου, ο δικονομικός νομοθέτης, σε συμμόρφωση προς τη σχετική με το προκείμενο ζήτημα νομολογία των εθνικών δικαστηρίων, προσέθεσε, αρχικά με το άρθρο 37 του Ν. 3659/2008 (ΦΕΚ Α' 77) και ακολούθως με το άρθρο 47 του Ν. 3772/2009 (ΦΕΚ Α' 112) 3η παράγραφο στο άρθρο 285 του ΚΔΔ, με την οποία ορίζεται ότι **«Οι διατάξεις που προβλέπουν υπέρ του Δημοσίου ή των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου την Αναστολή εκτέλεσης τελεσίδικων δικαστικών αποφάσεων, μέχρις ότου αυτές καταστούν αμετάκλητες, παύουν να ισχύουν όσον αφορά στη διοικητική δίκη. Οι διατάξεις του προηγούμενου εδαφίου εφαρμόζονται στις δικαστικές αποφάσεις που δημοσιεύονται μετά την 7η Ιουνίου 2008»**.

2.3.1. Παραγραφή των κατά του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ. αξιώσεων των υπαλλήλων αυτών¹³²

Ο χρόνος παραγραφής των αξιώσεων κατά του Δημοσίου διέπεται (πλέον) από τις διατάξεις του άρθρου 90 του Κώδικα Δημοσίου Λογιστικού (ΚΔΛ)¹³³, ο οποίος άρχισε να ισχύει από 1.1.1996. Μέχρι το χρονικό αυτό σημείο, ο χρόνος παραγραφής των παραπάνω αξιώσεων διεπόταν από τις διατάξεις του άρθρου 91 του ν.δ. 321/1969 «Περί Κώδικος Δημοσίου Λογιστικού» (ΦΕΚ Α΄ 205). Η παρ. 1 του άρθρου 90 του ΚΔΛ ορίζει ότι ο γενικός χρόνος παραγραφής των αξιώσεων του Δημοσίου είναι πέντε (5) έτη, εκτός αν ορίζεται διαφορετικά από άλλη γενική ή ειδική διάταξη. Οι λοιπές παράγραφοι του εν λόγω άρθρου ορίζουν ειδικούς χρόνους παραγραφής για τις ειδικά αναφερόμενες σε αυτές περιπτώσεις. Ειδικότερα, η παρ. 3, η οποία αποτελεί στην ουσία αναδιατύπωση της προϊσχύουσας διάταξης του άρθρου 91 παρ. 3 του ως άνω ν.δ. 321/1969, ορίζει ειδική βραχυπρόθεσμη διετή παραγραφή για τις αξιώσεις των με οποιαδήποτε σχέση υπαλλήλων του Δημοσίου από καθυστερούμενες αποδοχές ή απολαβές οποιασδήποτε φύσης ή αποζημιώσεις από αδικαιολόγητο πλουτισμό. Σε αντίθεση, όμως, με την προϊσχύουσα διάταξη, που εφαρμοζόταν μόνο στις αξιώσεις των υπαλλήλων του Δημοσίου από καθυστερούμενες αποδοχές ή απολαβές οποιασδήποτε φύσης ή αποζημιώσεις από αδικαιολόγητο πλουτισμό οι οποίες ορίζονταν και οφείλονταν απευθείας από το νόμο — και των οποίων την πληρωμή αρνούταν ή καθυστέρουσε το Δημόσιο για οποιοδήποτε λόγο, σύμφωνα με την έννοια την οποία προσέδιδαν τα όργανά του στο νόμο, από την οποία, όμως, άρνηση ή καθυστέρηση δεν παρακωλύονταν η δικαστική επιδίωξη της

---

132. Κύρια πηγή: Στάικου Βασιλική και Πετροπούλου Ελένη-Αντιγόνη, «Η εξέλιξη της νομολογίας και η στάση της θεωρίας σχετικά με το ζήτημα της συμφωνίας με το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ της διετούς παραγραφής των αξιώσεων των υπαλλήλων του Δημοσίου, σύμφωνα με το άρθρο 90 § 3 ν. 2362/1995», ΔιΔικ 2013/300.

133. Ν. 2362/1995 «Περί Δημοσίου Λογιστικού, ελέγχου των δαπανών του κράτους και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α΄ 247), **άρθρο 90** («Παραγραφή απαιτήσεων κατά του Δημοσίου»): «1. Οποιαδήποτε απαίτηση κατά του Δημοσίου παραγράφεται μετά πενταετία, εφόσον από άλλη γενική ή ειδική διάταξη δεν ορίζεται βραχύτερος χρόνος παραγραφής αυτής. 2. ... 3. Η απαίτηση οποιοδήποτε των επί σχέσει δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου υπαλλήλων του Δημοσίου, πολιτικών ή στρατιωτικών, κατ' αυτού, που αφορά σε αποδοχές ή άλλες κάθε φύσεως απολαβές αυτών ή αποζημιώσεις, έστω και αν βασίζεται σε παρανομία των οργάνων του Δημοσίου ή στις περί αδικαιολογήτου πλουτισμού διατάξεις παραγράφεται μετά διετία αυτό της γενέσεώς της. 4. ... 5. ... 6. ...».

αξίωσης¹³⁴ — η νέα αυτή διάταξη έχει, κατά τη σαφή διατύπωσή της, πεδίο εφαρμογής σε όλες τις σχετικές αξιώσεις των υπαλλήλων του Δημοσίου. Έτσι, δεν καταλείπεται πια έδαφος για τη διάκριση μεταξύ ευθείας και αποζημιωτικής αγωγής, αφού τόσο οι αξιώσεις που γεννώνται ευθέως εκ του νόμου όσο και εκείνες που προκύπτουν από παράνομες πράξεις η παραλείψεις της Διοίκησης υπόκεινται στο πεδίο εφαρμογής της εν λόγω διάταξης. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι η ως άνω διάκριση μεταξύ ευθείας και αποζημιωτικής αγωγής εξακολουθεί να υφίσταται, κατά τη σχετική νομολογία¹³⁵, όσον αφορά την αντίστοιχη διάταξη του άρθρου 48 παρ. 3 του ν.δ. 496/1974¹³⁶, που αφορά την — καταρχήν επίσης διετή — παραγραφή των αξιώσεων των υπαλλήλων των ν.π.δ.δ. κατά των τελευταίων.

Λόγω, όμως, του εξαιρετικού και ειδικού χαρακτήρα αυτής της βραχείας διετούς παραγραφής, η οποία συνιστά προνόμιο υπέρ του Δημοσίου (και των ν.π.δ.δ.), γεννήθηκαν ποικίλοι θεωρητικοί και νομολογιακοί προβληματισμοί σχετικά με τη συνταγματικότητά της και τη συμβατότητά αυτής τόσο με το δίκαιο της ΕΣΔΑ

---

134. Βλ. *ΑΕΔ 2/2012* (NOMOS = ΝοΒ 2012/1298), σκέψη 5 (παρ. 2): «Από τις προπαρατεθείσες διατάξεις των παραγράφων 1 και 3 του άρθρου 91 του Ν.Δ/τος 321/1969, προκύπτει ότι οι αξιώσεις των με οποιαδήποτε σχέση υπαλλήλων του Ελληνικού Δημοσίου από καθυστερούμενες αποδοχές ή απολαβές οποιασδήποτε φύσεως ή αποζημιώσεις από αδικαιολόγητο πλουτισμό, οι οποίες ορίζονται και οφείλονται απ' ευθείας από το νόμο και των οποίων την πληρωμή αρνείται ή καθυστερεί το Δημόσιο για οποιοδήποτε λόγο, σύμφωνα με την έννοια την οποία προσδίδουν τα όργανα του στο νόμο, από την οποία όμως άρνηση ή καθυστέρηση δεν παρακωλύεται η δικαστική επιδίωξη της αξίωσης, υπόκεινται σε διετή παραγραφή. Η πενταετής παραγραφή, αντιθέτως, ισχύει όταν για τη θεμελίωση του επί των αποδοχών ή των πάσης φύσεως απολαβών δικαιώματος, απαιτείται η έκδοση πράξεως του Δημοσίου, την οποία παρανόμως παραλείπουν να εκδώσουν τα όργανα του, δηλαδή όταν δεν πρόκειται για ευθεία αγωγή λόγω αρνήσεως ή καθυστερήσεως καταβολής των αποδοχών, αλλά για αγωγή αποζημιώσεως, λόγω παραλείψεως οφειλομένης νόμιμης ενέργειας των οργάνων του Δημοσίου, σύμφωνα με το άρθρο 105 του Εισαγωγικού Νόμου του Αστικού Κώδικα (πρβλ *ΑΕΔ 9/2009*). ...» [σημ.: οι επισημάνσεις με έντονους χαρακτήρες είναι του γράφοντος].

135. *ΑΕΔ 9/2009* (NOMOS = ΕφΑΔ 2009/798 = ΘΠΔΔ 2009/741, βλ. και παρατηρήσεις *Διβάνη Χ. & Πατρίκιου Γ.* σε ΘΠΔΔ 2009/836). Η απόφαση αυτή ήρε την αμφισβήτηση που ανέκυψε από τις αποφάσεις 3654/2008 της Ολ. του Συμβουλίου της Επικρατείας (NOMOS = ΕΔΚΑ 2009/29), αφενός, και 31/2007 Ολ., 1491/2007, 1560/2007 και 1561/2007 του Αρείου Πάγου (NOMOS), αφετέρου, ως προς την ουσιαστική συνταγματικότητα, μεταξύ άλλων, της διάταξης του άρθρου 48 παρ. 3 του ν.δ. 496/1974, **προκρίνοντας την άποψη του Αρείου Πάγου ότι η παραπάνω διάταξη δεν αντίκειται στην κατά το άρθρο 4 παρ.1 του Συντάγματος αρχή της ισότητας**, αφού έχει θεσπιστεί για λόγους γενικότερου δημόσιου συμφέροντος και συγκεκριμένα από την ανάγκη ταχείας εκκαθάρισης αξιώσεων που απορρέουν από περιοδικές παροχές και των αντιστοίχων υποχρεώσεων των ΝΠΔΔ, η οποία είναι απαραίτητη για την προστασία της περιουσίας και της οικονομικής κατάστασης αυτών, στην οποία συμβάλλουν οι φορολογούμενοι πολίτες με την καταβολή φόρων.

136. Ν.Δ. 496/1974 («Περί Λογιστικού των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου» – ΦΕΚ Α' 204), **άρθρο 48** («Παραγραφή αξιώσεων κατά του ν.π.δ.δ.»): «1. ... 2. ... 3. Ο χρόνος παραγραφής των κατά του ν.π. αξιώσεων των υπαλλήλων τούτου των επί σχέσει δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου μετ' αυτού συνδεομένων, εκ καθυστερουμένων αποδοχών ή άλλων πάσης φύσεως απολαβών ή αποζημιώσεων εξ αδικαιολογήτου πλουτισμού είναι δύο ετών. 4. ... 5. ... 6. ...».

(κυρίως), όσο και με το ΔΣΑΠΔ¹³⁷. Όσον αφορά τη νομολογία, ειδικότερα, το εν λόγω θέμα χρειάστηκε να εισαχθεί ενώπιον αυτού του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, ώστε να λυθεί — σε εθνικό τουλάχιστον επίπεδο — οριστικά¹³⁸.

Συγκεκριμένα, τα μεν πολιτικά δικαστήρια, με επικεφαλής τον Άρειο Πάγο, έκριναν ότι οι επίμαχες διατάξεις είναι σύμφωνες με το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ (συμπεριλαμβανομένου και του ΠΠΠ αυτής). Η κρίση αυτή διατυπώθηκε καταρχήν με γνώμονα και βασικό επιχείρημα το γεγονός ότι ως άνω διατάξεις περί διетуός παραγραφής είναι *ειδικές* σε σχέση με τις οικείες (γενικές) διατάξεις περί πενταετούς παραγραφής, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η ειδικότητα και η συνακόλουθη διαφορετικότητα της επίμαχης ρύθμισης συνιστά *δικαιολογημένη εξαίρεση*, η οποία έχει θεσπισθεί για λόγους γενικότερου δημοσίου συμφέροντος, ήτοι ένεκα της ανάγκης για ταχεία εκκαθάριση των σχετικών αξιώσεων και των αντίστοιχων υποχρεώσεων του Δημοσίου (και των ν.π.δ.δ., κατά τις αντίστοιχες περί αυτών δικαστικές αποφάσεις), που είναι απαραίτητη για την προστασία της περιουσίας και της εν γένει οικονομικής κατάστασης αυτού, στην οποία μάλιστα συμβάλλουν οι φορολογούμενοι πολίτες με την καταβολή φόρων, δασμών και λοιπών επιβαρύνσεων.

Αντιθέτως, τα διοικητικά δικαστήρια, όπως και μεγάλο μέρος της θεωρίας, τάχθηκαν υπέρ της άποψης ότι το εν λόγω προνόμιο του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ. αντίκειται στην αρχή της ισότητας — υπό την ειδικότερη μορφή της *δικονομικής* ισότητας — αλλά και στην αρχή της αναλογικότητας, που κατοχυρώνονται αντιστοίχως στα άρθρα 4 παρ. 1 και 25 παρ. 1 εδ. δ' του Συντάγματος. Και τούτο, διότι, κατά την άποψη αυτή, η εν λόγω ρύθμιση δημιουργεί προφανώς άνιση μεταχείριση των ιδιωτών διαδίκων έναντι του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ., χωρίς αυτό να δικαιολογείται ρητά από λόγους δημοσίου συμφέροντος και ειδικότερα από την ανάγκη προστασίας της περιουσίας των ως άνω αντιδίκων των ιδιωτών, καθόσον η βραχυπρόθεσμη αυτή παραγραφή αφορά μόνο τις προαναφερθείσες αξιώσεις κάθε

---

137. Η αλήθεια είναι ότι η επίκληση των διατάξεων του Διεθνούς Συμφώνου του ΟΗΕ για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα δεν συνηθίζεται στη δικαστηριακή πρακτική (συγκεκριμένα, δεν συνηθίζεται από τους δικηγόρους που συντάσσουν τα οικεία δικόγραφα), παρά το γεγονός ότι παράγει ισόκυρο με την ΕΣΔΑ δικαίο, καθόσον έχει επίσης κυρωθεί με νόμο (Ν. 2462/1997 – ΦΕΚ Α' 25) και έχει, όπως η ΕΣΔΑ και τα κυρωθέντα Πρωτόκολλά της, υπέρτερη των κοινών νόμων ισχύ. Τούτο μάλλον οφείλεται στο γεγονός ότι το ΔΣΑΠΔ στερείται θεσμού αντίστοιχου με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), που λειτουργεί ως θεματοφύλακας του δικαίου της ΕΣΔΑ, χάρη στη δεσμευτική για τα συμβαλλόμενα κράτη νομολογία του, η οποία μάλιστα είναι ιδιαίτερα πλούσια.

138. Το ζήτημα επιλύθηκε για τα ν.π.δ.δ. με την *ΑΕΔ 9/2009* και για το Δημόσιο με τις *ΑΕΔ 1 και 2/2012*.

είδους υπαλλήλων του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ., ενώ τόσο για τις εν γένει υπόλοιπες χρηματικές αξιώσεις κατά των τελευταίων (του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ.), όσο και για τις *κάθε είδους* χρηματικές αξιώσεις αυτών κατά τρίτων προβλέπεται πενταετής παραγραφή¹³⁹. Σύμφωνα δε με την άποψη αυτή, η επίμαχη ρύθμιση είναι μη εφαρμοστέα ως αντισυνταγματική και, συνεπώς, εφαρμοστέα είναι η γενική ρύθμιση της παραγράφου 1 του οικείου άρθρου (90 του ΚΔΛ, για το Δημόσιο, και 48 του ν.δ. 496/1974, για τα ν.π.δ.δ.), η οποία προβλέπει πενταετή παραγραφή για όλες τις κατά του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ. αξιώσεις. Στο ίδιο αποτέλεσμα οδηγεί και η επιπλέον διατυπωθείσα — από τη νομολογία των διοικητικών δικαστηρίων και τη θεωρία — άποψη ότι η επίμαχη ρύθμιση αντίκειται και στο άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ¹⁴⁰, που κατοχυρώνει το σεβασμό της περιουσίας (εμπράγματης και ενοχικής) κάθε προσώπου, δεδομένου ότι περιορίζει τα περιουσιακά δικαιώματα (υπό τη μορφή των γεγενημένων και απαιτητών, κατά το εθνικό δίκαιο, αξιώσεων) των υπαλλήλων του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ., χωρίς αυτό να δικαιολογείται από λόγους δημόσιας ωφέλειας.

Επιπλέον, προς επίρρωση της ως άνω άποψης περί αντισυνταγματικότητας της επίμαχης ρύθμισης, στη θεωρία υποστηρίχθηκε ότι η τυχόν επίκληση της ανάγκης να διαφυλαχθεί η δημοσιονομική σταθερότητα δεν καθιστά σύμφωνο με το Σύνταγμα το περί ου ο λόγος προνόμιο του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ., καθότι οι διατάξεις που το καθιερώνουν θεσπίστηκαν σε χρόνο πολύ προγενέστερο της δημοσιονομικής κρίσης που μαστίζει τα τελευταία χρόνια την Ελλάδα¹⁴¹.

---

139. Όσον αφορά μεν το Δημόσιο, πρόκειται αντιστοίχως για τα άρθρα 90 παρ. 1 και 86 παρ. 2 του Ν. 2362/1995 (ΚΔΛ)· όσον αφορά δε τα ν.π.δ.δ., πρόκειται αντιστοίχως για τα άρθρα 48 παρ. 3 και 44 παρ. 1 του ν.δ. 496/1974.

140. **Άρθρο 1** του — κυρωθέντος με το άρθρο πρώτο του Ν.Δ. 53/1974 (ΦΕΚ Α' 256) — Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, για την προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (ΕΣΔΑ): «*Παν φυσικόν ή νομικόν πρόσωπον δικαιούται σεβασμού της περιουσίας του. Ουδείς δύναται να στερηθή της ιδιοκτησίας αυτού ειμή δια λόγους δημοσίας ωφελείας και υπό τους προβλεπομένους υπό του νόμου και των γενικών αρχών του διεθνούς δικαίου όρους. Αι προαναφερόμεναι διατάξεις δεν θίγουσι το δικαίωμα παντός Κράτους όπως θέση εν ισχύ νόμους ους ήθελε κρίνει αναγκαίον προς ρύθμισιν της χρήσεως αγαθών συμφώνως προς το δημόσιον συμφέρον ή προς εξασφάλισιν της καταβολής φόρων ή άλλων εισφορών ή προστίμων.*».

141. Βασιλείου Δημήτριος, «Η επίδραση της δημοσιονομικής κρίσης επί του ζητήματος της παραγράφης των αξιώσεων των υπαλλήλων του Δημοσίου», ΕΕργΔ 2011/1090. Η θέση αυτή, επί της ουσίας έχει αντικρουστεί από την ΑΕΔ 25/2012 (βλ. υποενότητα 2.3.2.1., που ακολουθεί), καθόσον — αν και δεν αφορά το σχολιαζόμενο εν προκειμένω προνόμιο, αλλά το επίσης δημοσιονομικού χαρακτήρα προνόμιο της τοκοφορίας των κατά του Δημοσίου απαιτήσεων με σταθερό επιτόκιο 6% — κατά την απόφαση αυτή η Ελλάδα, ήδη από την ίδρυσή της ως ανεξάρτητο κράτος, έχει υποστεί αλλεπάλληλες οξείες οικονομικές και κοινωνικές κρίσεις, με αποκορύφωμα την τρέχουσα, οι οποίες δεν της επέτρεψαν ποτέ να орθοποδήσει οικονομικά χωρίς υψηλό δανεισμό.

Τη λύση, όσον αφορά τα ν.π.δ.δ., έδωσε το ΑΕΔ (στις 4.5.2009), με την 9/2009 απόφασή του¹⁴², με την οποία προέκρινε την κατά τα ανωτέρω θέση της νομολογίας του Αρείου Πάγου περί συμφωνίας της εν λόγω ειδικής διетуός παραγραφής προς το Σύνταγμα¹⁴³ και ειδικότερα προς την αρχή της ισότητας (άρθρο 4).

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι, αντίθετα με την παραπάνω κρίση του ΑΕΔ, το Ελεγκτικό Συνέδριο¹⁴⁴ έκρινε ότι η ανάλογη διάταξη του άρθρου 90 παρ. 5 του ΚΔΛ, που δεν αφορά μεν εργαζόμενους αλλά συνταξιούχους του Δημοσίου, όμως προβλέπει ομοίως βραχεία διετή παραγραφή των αξιώσεών τους, αντίκειται στο άρθρο 4 παρ. 1 Σ, καθώς και στο άρθρο 1 παρ. 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ.

Μετά την έκδοση της ανωτέρω απόφασης του ΑΕΔ, η οποία φαινόταν να δίνει μια τελική λύση στον κρίσιμο προβληματισμό — οριστικά μεν ως προς τα ν.π.δ.δ. και μάλλον «προδικάζοντας» ανάλογη κρίση σε περίπτωση που η συνταγματικότητα της αντίστοιχης διάταξης του ΚΔΛ (άρθρο 90 παρ. 3) αμφισβητείτο ενώπιόν του ΑΕΔ, *όπερ εγένετο* (βλ. παρακάτω) — την 25.6.2009 δημοσιεύθηκε η απόφαση *Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδας (II)*¹⁴⁵, η οποία έδωσε νέα τροπή στο προκείμενο ζήτημα, κρίνοντας ότι το επίμαχο άρθρο 90 παρ. 3 του Ν. 2362/1995 παραβιάζει το άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ. Συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ, αφού δέχθηκε ότι ο προσφεύγων — υπάλληλος του Υπουργείου Εξωτερικών με

---

142. Περισσότερες πληροφορίες για την απόφαση βλ. σε προηγούμενη υποσημείωση της παρούσας υποενότητας.

143. ΠΡΟΣΟΧΗ: Το ΑΕΔ, όταν καλείται να επιλύσει μία διένεξη μεταξύ αντίθετων αποφάσεων δύο εκ των ανωτάτων δικαστηρίων της Χώρας, σύμφωνα με το άρθρο 100 παρ. 1 περ. ε' του Συντάγματος [: «1. Συνιστάται Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο στο οποίο υπάγονται: α) ... ε) Η άρση της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου, αν εκδόθηκαν γι' αυτές αντίθετες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου. στ) ...»], δεν έχει δικαιοδοσία να άρει την αμφισβήτηση ως προς την συμφωνία διάταξης τυπικού νόμου με διατάξεις υπέρτερης ισχύος κατά το άρθρο 28 του Συντάγματος [βλ. ενδεικτικά ΑΕΔ 1/2012, πρβλ. ΑΕΔ 29/1999 (ΔΔικ 2000/816 = ΝΟΜΟΣ), παρά μόνο ως προς τη συμφωνία διάταξης τυπικού νόμου με το Σύνταγμα. Συνεπώς, όταν τίθεται ενώπιον του ΑΕΔ ζήτημα λ.χ. συμφωνίας διάταξης τυπικού νόμου με διάταξη της ΕΣΔΑ, το σχετικό αίτημα είναι απορριπτέο ως απαράδεκτο.

144. *ΕλΣυν Ολ. 1575/2011* (ΕΔΔΔΔ 2011/1013 = ΝΟΜΟΣ), *148, 416, 1730/2010* (ΝΟΜΟΣ), *2442/2008* (ΕΔΔΔΔ 2009/183 = ΕΔΚΑ 2009/68 = ΝΟΜΟΣ).

145. *ΕΔΔΑ, απόφαση της 25.6.2009, Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδας II* (αριθ. προσφυγής. 36963/06). Το κείμενο της απόφασης διατίθεται σε ελληνική μετάφραση από τον ιστότοπο του ΝΣΚ, <http://www.nsk.gov.gr/webnsk/pdf.jsp?fileid=1331059> . Το αυθεντικό (γαλλικό) κείμενο διατίθεται στον υπερσύνδεσμο <http://hudoc.echr.coe.int/webserVICES/content/pdf/001-93254?TID=cuaqhnctun> .

σύμβαση εργασίας *ιδιωτικού δικαίου*¹⁴⁶, που εργαζόταν κατά τα έτη 1993 έως 2002 ως θυρωρός στην ελληνική πρεσβεία στο Βερολίνο — είχε αξίωση βέβαιη και απαιτητή κατά του Δημοσίου να λάβει προσαύξηση στο μισθό του λόγω τέκνων, η οποία εμπίπτει στην έννοια της περιουσίας, όπως αυτή κατοχυρώνεται από την παραπάνω διάταξη (σκέψεις 27-29)¹⁴⁷, έκρινε (επαναλαμβάνοντας κατ' ουσία το σκεπτικό της απόφασης *Μεϊδάνης κατά Ελλάδα*, της 22.5.2008¹⁴⁸) ότι, παρά τη δυνατότητα της διοίκησης — ακόμη και στο πλαίσιο διαδικασιών ιδιωτικού δικαίου — να εκτελεί αποστολές δημοσίου δικαίου, με συνεπαγόμενη την ανάγκη χρήσης προνομίων και ασυλιών για την επίτευξη του εν λόγω ρόλου της, *εν τούτοις*, μόνη η υπαγωγή (του εργοδότη φορέα) στη δομή του Δημοσίου «δεν επαρκεί από μόνη της για να νομιμοποιήσει, υπό οποιεσδήποτε συνθήκες, την εφαρμογή δημοσίων προνομίων, αλλά θα πρέπει αυτή να καθίσταται αναγκαία για την ορθή άσκηση των δημοσίων καθηκόντων». Συμπλήρωσε δε ότι μόνο το δημοσιονομικό συμφέρον του Δημοσίου, υπό την ειδικότερη έκφραση της — προβληθείσας από την ελληνική

---

146. Επ' αυτού, το Δικαστήριο σημείωσε, στη σκέψη 34 της απόφασης, το εξής κρίσιμο στοιχείο: «34. Στο σημείο αυτό, το Δικαστήριο παρατηρεί, καταρχήν, ότι η παρούσα υπόθεση αφορά μια εργατική διαφορά σχετιζόμενη με την καταβολή προσαυξήσεων επί ενός επιδόματος αλλοδαπής σε έναν υπάλληλο του Δημοσίου. Το Δικαστήριο κρίνει ότι ακόμη και αν ο προσφεύγων ήταν τοποθετημένος σε μία δημοσία διοικητική υπηρεσία, **το Δημόσιο ενήργησε στην συγκεκριμένη περίπτωση σαν οποιοσδήποτε άλλος ιδιώτης εργοδότης.**» [σημ.: η επισήμανση με έντονους χαρακτήρες είναι του γράφοντος].

147. **Σκέψη 27:** «Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η έννοια της «περιουσίας», όπως αυτή διατυπώνεται στο πρώτο τμήμα του άρθρου 1 του Πρωτοκόλλου αριθ.1, έχει μία αυτόνομη έννοια η οποία δεν περιορίζεται στην κυριότητα ενσώματης περιουσίας. Σε κάθε υπόθεση, πρέπει να εξετάζεται αν οι συνθήκες, κρινόμενες στο σύνολό τους, κατέστησαν τον προσφεύγοντα κύριο ενός ουσιαστικού συμφέροντος που προστατεύει το άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου αριθ.1 (Ιατρίδης κατά Ελλάδα [GC], no 31107/96, § 54, CEDH 1999-II, *Beyeler* κατά Ιταλίας [GC], no 33202/96, § 100, CEDH-2000-I, *Broniowski* κατά Πολωνίας [GC], no 31443/96, § 129, CEDH 2004-V)». **Σκέψη 28:** «Στην προκείμενη περίπτωση, ο προσφεύγων είχε δικαίωμα σε αύξηση του επιδόματός του υπηρεσίας στην αλλοδαπή δυνάμει του νόμου αριθ. 2594/1998, ο οποίος προέβλεπε με σαφήνεια ότι ένα επίδομα υπηρεσίας στην αλλοδαπή, προσαυξημένο με τα προβλεπόμενα ποσά για τα οικογενειακά βάρη και την κατοικία, θα καταβαλλόταν σε όλους τους δημοσίου υπαλλήλους που υπηρετούν στο εξωτερικό (...). Το δικαίωμα αυτό, το οποίο αρχικά απορρίφθηκε, αναγνωρίστηκε οριστικά στον προσφεύγοντα με τις αποφάσεις αριθ. 1143/2001 του Αρείου Πάγου και 6819/2003 του Εφετείου Αθηνών (...). Έπεται ότι ο προσφεύγων είχε θεμελιώσει μια αξίωση βεβαία και απαιτητή να λαμβάνει προσαυξήσεις του επιδόματος αλλοδαπής, η οποία απέρρευε από τη σύμβαση εργασίας του (*Angelon* κατά Βουλγαρίας, no 44076/98, § 35, 22 Απριλίου 2004, και *Ελληνικά Διυλιστήρια Στραν και Στρατής Ανδρεάδης* κατά Ελλάδα, 9 Δεκεμβρίου 1994, § 59, *série A* no 301-B)». **Σκέψη 29:** «Ομοίως, τα επιληφθέντα δικαστήρια αναγνώρισαν ότι η οφειλή του Δημοσίου προς τον προσφεύγοντα έπρεπε να προσαυξηθεί με τόκους υπερημερίας. Θεμελίωσαν έτσι προς όφελος του προσφεύγοντα μία αξίωση σχετική με τους τόκους υπερημερίας, η οποία ήταν επαρκώς θεμελιωμένη για να καταστεί απαιτητή (βλέπε υπό την ίδια έννοια, *Εκο-Ελδα ΑΒΕΕ* κατά Ελλάδα, n° 10162/02, CEDH 2006 -IV). Ως εκ τούτου, το άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου αριθ.1 έχει εφαρμογή στην παρούσα υπόθεση.»

148. Βλ. τα πληροφοριακά στοιχεία της απόφασης στη σχετική υποσημείωση της ακόλουθης ενότητας 2.3.2.1.

Κυβέρνηση — ανάγκης για την ταχεία εκκαθάριση των οφειλών του Δημοσίου και την αποφυγή υπερχρέωσής του με απρόβλεπτες δαπάνες, δεν μπορεί να αφομοιωθεί αφ' εαυτού σε ένα δημόσιο ή γενικό συμφέρον το οποίο θα δικαιολογούσε σε κάθε περίπτωση την προσβολή των δικαιωμάτων του ατόμου και εν προκειμένω του δικαιώματος περιουσίας του προσφεύγοντος (σκέψη 35). Εν συνεχεία, το ΕΔΔΑ τόνισε το — πλέον καθοριστικό για την τελική του κρίση — γεγονός ότι η Κυβέρνηση επικαλέσθηκε ενώπιόν του κατά τρόπο αφηρημένο και γενικό τα δημοσιονομικά συμφέροντα του Κράτους, χωρίς ωστόσο να παράσχει συγκεκριμένα και πρόσθετα στοιχεία ως προς τον αντίκτυπο που θα είχε στη δημοσιονομική ισορροπία του Κράτους μία απόφαση υπέρ των αξιώσεων ατόμων που θα βρίσκονταν στην ίδια θέση με τον προσφεύγοντα. Κατόπιν των ανωτέρω, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η εφαρμογή από τα εθνικά δικαστήρια ειδικών διατάξεων που παρέχουν προνόμια στο Δημόσιο, έβλαψε το δικαίωμα του προσφεύγοντος στο σεβασμό της περιουσίας του και διατάραξε τη δίκαιη ισορροπία που πρέπει να τηρείται μεταξύ της προστασίας της περιουσίας και των απαιτήσεων του δημοσίου συμφέροντος, κατά παράβαση του άρθρου 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ.

Μετά τις ως άνω δύο αντικρουόμενες αποφάσεις του ΑΕΔ και του ΕΔΔΑ, τα εθνικά δικαστήρια εξακολούθησαν να εμφανίζονται διχασμένα, μέχρι που, το προκείμενο ζήτημα ήχθη για μία ακόμη φορά ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, ένεκα αντίθετων αποφάσεων του Αρείου Πάγου και του Συμβουλίου της Επικρατείας, αυτή τη φορά όσον αφορά τις σχετικές διατάξεις περί δημοσίου λογιστικού (η ΑΕΔ 9/2009 αφορά το άρθρο 48 παρ. 3 του ν.δ. 496/1974 περί λογιστικού των ν.π.δ.δ.), και δη τόσο εκείνη του άρθρου 90 παρ. 3 του Ν. 2362/1995 (ΚΔΛ), όσο και την προϊσχύουσα διάταξη του άρθρου 91 παρ. 3 του ν.δ. 321/1969. Επί της πρώτης από τις δύο αυτές διατάξεις το ΑΕΔ εξέδωσε την απόφαση 1/2012¹⁴⁹ και επί της δεύτερης την απόφαση 2/2012¹⁵⁰ — κατόπιν παραπομπής¹⁵¹ σε αυτό από

---

149. *ΑΕΔ 1/2012* [NOMOS = ΕΔΔΔΔ 2012/596, 603 (με παρατηρήσεις *Προυσανίδη Α.*) = ΠειρΝομ 2012/345].

150. *ΑΕΔ 2/2012* [NOMOS = ΝοΒ 2012/1298, 1579 (με σχόλιο *Αργυρού Α.*) = ΘΠΔΔ 2012/335 (με παρατηρήσεις *Καραγκούνη Βασιλικής*)].

151. Σύμφωνα με τα άρθρα 100 παρ. 1 περ. ε' Σ και 48 παρ. 2 Ν. 345/1976.

τις αποφάσεις της Ολομέλειας του ΣτΕ 953¹⁵² και 954/2011¹⁵³ αντίστοιχα — επιλύοντας οριστικά το όλο ζήτημα, σε εθνικό τουλάχιστον επίπεδο.

Με τις — κατ' ουσία ομοίου περιεχομένου — αποφάσεις αυτές, κρίθηκε κατά πλειοψηφία, και με σκεπτικό παρόμοιο με αυτό των αποφάσεων του Αρείου Πάγου¹⁵⁴, ότι η προβλεπόμενη από τις διατάξεις αυτές βραχυπρόθεσμη (διετής) παραγραφή — ο χρόνος της οποίας είναι μικρότερος από το χρόνο παραγραφής (πενταετία) που προβλέπεται τόσο από την παράγραφο 1 του επίμαχου άρθρου (90 του Ν. 2362/1995 και 91 του προϊσχύοντος ν.δ. 321/1969) όσο και από τις παραγράφους 2 και 3 του άρθρου 86 του ίδιου νόμου (αντιστοίχως παρ. 1 και 2 του άρθρου 87 του ν.δ. 321/1969) για τις χρηματικές αξιώσεις του Δημοσίου κατά τρίτων (χρέη προς το Δημόσιο), αλλά και από το χρόνο παραγραφής (επίσης πενταετία) που ισχύει, σύμφωνα με το άρθρο 250, περ. 6 και 17, του Αστικού Κώδικα (ΑΚ) για παρόμοιες αξιώσεις υπαλλήλων και εργατών του ιδιωτικού τομέα — έχει θεσπισθεί για λόγους γενικότερου δημοσίου συμφέροντος και συγκεκριμένα από την ανάγκη ταχείας εκκαθάρισης αξιώσεων που απορρέουν από περιοδικές (ανά μήνα) παροχές και των αντίστοιχων υποχρεώσεων του ελληνικού Δημοσίου, η οποία είναι απαραίτητη για την προστασία της περιουσίας και της οικονομικής κατάστασης αυτού, στην οποία συμβάλλουν οι φορολογούμενοι με την καταβολή τόκων, δασμών και άλλων επιβαρύνσεων. Ειδικότερα¹⁵⁵, κρίθηκε ότι η ταχεία εκκαθάριση των εν λόγω εκκρεμοτήτων «είναι αναγκαία προς αποφυγή ανατροπής, μετά την πάροδο μακρού χρονικού διαστήματος, των οικονομικών δεδομένων, κατά συνεκτίμηση των οποίων το Δημόσιο προβαίνει στον σχεδιασμό της οργανώσεως και του τρόπου λειτουργίας της δημοσίας διοικήσεως, λαμβάνοντας αυτά υπόψη για την πρόβλεψη των σχετικών δαπανών κατά την κατάρτιση του κρατικού προϋπολογισμού και η αποφυγή

---

152. ΣτΕ Ολ. 953/2011 (NOMOS = ΕΔΚΑ 2011/340 = ΔΦΝ 2012/184).

153. ΣτΕ Ολ. 954/2011 (NOMOS = ΕΔΚΑ 2011/344).

154. Όσον αφορά τη διάταξη του άρθρου 90 παρ. 3 του Ν. 2362/1995, που απετέλεσε το αντικείμενο αμφισβήτησης στην ΑΕΔ 1/2012, πρόκειται για τις ΑΠ 145/2006 (NOMOS), 250/2006 (NOMOS = ΧρΙΔ 2006/661), 588/2007 [NOMOS = Δίκη 2008/117, με (επικριτικές) παρατηρήσεις της Μπαλογιάννη Ευαγγελίας, υπό τον τίτλο «Το γενικότερο δημόσιο συμφέρον ως λόγος υπερισχύος των υπέρ του ελληνικού Δημοσίου προνομιακών διατάξεων» (το κείμενο είναι διαθέσιμο και στον υπερσύνδεσμο <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=4&mid=1479&mnu=3&id=24656>)]. Όσον αφορά δε την προϊσχύουσα διάταξη του άρθρου 91 παρ. 3 του ν.δ. 321/1969, που απασχόλησε το ΑΕΔ στην απόφαση 2/2012, πρόκειται για την ΑΠ 1270/1983.

155. Σκέψη 6 της ΑΕΔ 1/2012 και σκέψη 5 της ΑΕΔ 2/2012.

των δυσμενών επιπτώσεων που επάγονται στην εκτέλεση του προϋπολογισμού, η σε βάθος πολλών ετών ικανοποίηση των ανωτέρω αξιώσεων, λόγω του μεγάλου ύψους των σχετικών απαιτήσεων συνολικά, που απορρέει από τον μεγάλο αριθμό των σχετικών διαφορών που ανακύπτουν με την άσκηση αγωγών κατά του Ελληνικού Δημοσίου από το υπηρετούν σε αυτό προσωπικό. Έτσι ο στόχος του Κράτους να προγραμματίσει τα έσοδά του και τις δαπάνες του, χωρίς να εμποδίζεται από σημαντικά ανεξόφλητα χρέη, δικαιολογεί την θέσπιση εύλογων αποκλειστικών προθεσμιών για την άσκηση των σχετικών αγωγών. Η διαφοροποίηση αυτή δικαιολογείται, όχι μόνο από την ανάγκη προστασίας της περιουσίας του Δημοσίου κατά τα προεκτεθέντα, αλλά και από τις διαφορετικές συνθήκες υπό τις οποίες τελούν οι υπάλληλοι του Δημοσίου σε σχέση με τους υπαλλήλους του ιδιωτικού τομέα, καθώς και από το διαφορετικό νομικό καθεστώς που διέπει αντίστοιχα τις σχέσεις των δύο αυτών κατηγοριών υπαλλήλων προς τους εργοδότες τους, σύμφωνα με τις ειδικότερες ρυθμίσεις της κείμενης νομοθεσίας». Με το σκεπτικό αυτό η πλειοψηφούσα γνώμη, ερειδόμενη, καθώς φαίνεται, επί νομικών μόνο επιχειρημάτων και χωρίς να κάνει ειδική μνεία στη δεινή οικονομική κατάσταση της χώρας, κατέληξε στην κρίση περί συνταγματικότητας των ως άνω επίμαχων διατάξεων περί δημοσίου λογιστικού.

Περαιτέρω, ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου και δύο μέλη αυτού¹⁵⁶ διετύπωσαν την ακόλουθη ειδικότερη γνώμη: «...¹⁵⁷ Ο θεσπιζόμενος με την παρ. 3 του

---

156. Παναγιώτης Πικραμμένος (πρόεδρος), Δημήτριος Αλεξανδρής, Κίμων-Παναγιώτης Ευστρατίου και Βασίλειος Λυκούδης (μέλη).

157. Στην απόφαση ΑΕΔ 2/2012, η ως άνω ειδικότερη γνώμη αρχίζει με την ακόλουθη εισαγωγική σκέψη, που αφορά ειδικά τη διάταξη του άρθρου 91 παρ. 3 του ν.δ. 321/1969: «Κατά την έννοια της διατάξεως της παρ. 3 του άρθρου 91 του ν.δ/τος 321/1969, ερμηνευομένης ενόψει της γενικής διατυπώσεως αυτής και του γεγονότος ότι δεν γίνεται σε αυτήν καμία διάκριση ως προς το αν η καταβολή των αποδοχών επιδιώκεται με ευθεία αγωγή ή με αγωγή αποζημιώσεως, στην υπ' αυτής προβλεπόμενη διετή παραγραφή υπόκεινται οι πάσης φύσεως αξιώσεις των υπαλλήλων του Δημοσίου από καθυστερούμενες αποδοχές ή απολαβές, οποιασδήποτε φύσεως, είτε οι αποδοχές ή απολαβές αυτές οφείλονται απ' ευθείας από τον νόμο και την πληρωμή τους αρνείται ή καθυστερεί το Δημόσιο για οποιοδήποτε λόγο, είτε όταν για την θεμελίωση του σχετικού δικαιώματος απαιτείται η έκδοση πράξεως της Διοικήσεως, στην οποία τα όργανα της παρανόμως αρνούνται να προβούν. Η διετής δηλαδή παραγραφή ισχύει είτε η διεκδίκηση των αποδοχών ή απολαβών επιδιώκεται με ευθεία αγωγή, λόγω αρνήσεως ή καθυστερήσεως καταβολής των, είτε με αγωγή αποζημιώσεως, σύμφωνα με το άρθρο 105 του Εισαγωγικού Νόμου του Αστικού Κώδικα, λόγω παραλείψεως των οργάνων του Δημοσίου να εκδώσουν την απαιτούμενη για την πρόβλεψη των αποδοχών ή απολαβών πράξη». Όπως σημειώθηκε σε προηγούμενη υποσημείωση της παρούσας υποενότητας, το μεγαλύτερο μέρος της πλειοψηφίας στην εν λόγω απόφαση τάχθηκε υπέρ της διάκρισης μεταξύ ευθείας και αποζημιωτικής αγωγής, ώστε για την μεν πρώτη οι σχετικές αξιώσεις κατά του Δημοσίου να υπόκεινται σε διετή παραγραφή, για τη δε δεύτερη σε πενταετή παραγραφή. **Αντιθέτως**, στην ΑΕΔ 1/2012, ένεκα και της ίδιας της διατύπωσης της αντίστοιχης (και ισχύουσας) διάταξης του άρθρου 90 παρ. 3 του Ν. 2362/1995, η πλειοψηφία έλαβε τη θέση που εξέφρασε η ως άνω ειδικότερη γνώμη της ΑΕΔ 2/2012, δηλαδή ότι ο νομοθέτης δεν διακρίνει εν προκειμένω μεταξύ ευθείας και αποζημιωτικής αγωγής, με συνέπεια η ειδική παραγραφή για τις κατά του Δημοσίου αξιώσεις των υπαλλήλων του να είναι σε κάθε περίπτωση διετής.

άρθρου 90 του ν. 2362/1995 ειδικός κανόνας, με τον οποίο καθιερώνεται, κατ' εξαίρεση από τον προβλεπόμενο στην § 1 του ίδιου άρθρου 90 γενικό κανόνα της πενταετούς παραγραφής για τις αξιώσεις κατά του Δημοσίου, βραχυπρόθεσμη διετής παραγραφή για τις σχετικές με αποδοχές ή άλλης φύσεως απολαβές ή αποζημιώσεις χρηματικές αξιώσεις των υπαλλήλων του Δημοσίου κατ' αυτού, δικαιολογείται από την φύση της εννόμου σχέσεως, που συνδέει το Δημόσιο με τους υπαλλήλους του. Και τούτο διότι η ορθολογική οργάνωση και η εύρυθμη λειτουργία της Διοικήσεως δημιουργούν την ανάγκη της ταχείας εκκαθάρισεως των εκκρεμοτήτων περί τις εν λόγω αξιώσεις και τις αντίστοιχες υποχρεώσεις του Δημοσίου, που απορρέουν από περιοδικές (κατά μήνα) παροχές, η επί μακρόν χρόνον διατήρηση των οποίων εκκρεμοτήτων επιβαρύνει, κατά τρόπο βλαπτικό για την Διοίκηση, την σχέση που συνδέει το Δημόσιο με τους υπαλλήλους του. Περαιτέρω, η ανάγκη ταχείας εκκαθάρισεως εκκρεμοτήτων ως προς την ύπαρξη των εν λόγω αξιώσεων των υπαλλήλων και των αντιστοίχων υποχρεώσεων του Δημοσίου, ενδείκνυται προς αποφυγή ανατροπής, μετά την πάροδο μακρού χρονικού διαστήματος, των οικονομικών δεδομένων, κατά συνεκτίμηση των οποίων το Δημόσιο προβαίνει στον σχεδιασμό της οργανώσεως και του τρόπου λειτουργίας της δημοσίας διοικήσεως και τα οποία λαμβάνει υπόψη για την πρόβλεψη των σχετικών δαπανών κατά την κατάρτιση του κρατικού προϋπολογισμού. Η διετής δε παραγραφή είναι εύλογη από την άποψη ότι παρέχει επαρκές χρονικό διάστημα στον υπάλληλο για την διεκδίκηση τυχόν χρηματικών αξιώσεών του κατά του Δημοσίου, σχετικών με αποδοχές ή άλλης πάσης φύσεως απολαβές ή αποζημιώσεις, ώστε δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι, ως εκ της καθιερώσεως της βραχυπρόθεσμης αυτής παραγραφής, καθίσταται πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερής η άσκηση του δικαιώματος του υπαλλήλου να διεκδικήσει αποδοχές ή άλλης φύσεως απολαβές ή αποζημιώσεις, που οφείλονται σ' αυτόν, συνεπεία της σχέσεως που τον συνδέει με το Δημόσιο. Εξάλλου, ο ανωτέρω λόγος, ο οποίος δικαιολογεί την θέσπιση της διετούς παραγραφής για τις αφορώσες αποδοχές ή άλλης πάσης φύσεως απολαβές ή αξιώσεις των υπαλλήλων του Δημοσίου κατ' αυτού, συντρέχει εξ ίσου και προκειμένου περί τυχόν χρηματικών αξιώσεων του Δημοσίου κατά των υπαλλήλων του, που απορρέουν από την έννομη σχέση που τους συνδέει. Τούτο δε έχει ως συνέπεια, ότι είναι αδικαιολόγητη η εξαίρεση των αξιώσεων αυτών του Δημοσίου έναντι των υπαλλήλων του από την βραχυχρόνια διετή παραγραφή, την οποία προβλέπει η § 3 του άρθρου 90 του ν. 2362/1995 αναφορικά με τις αξιώσεις των υπαλλήλων που απορρέουν από την εν λόγω έννομη σχέση και η υπαγωγή των αξιώσεων τούτων του Δημοσίου στον προβλεπόμενο από την

§ 2 του άρθρου 86 του ν. 2362/1995 γενικό κανόνα της πενταετούς παραγραφής των χρηματικών απαιτήσεων του Δημοσίου. Διότι, ενόψει της ομοιότητας των συντρεχουσών περιστάσεων, και οι αξιώσεις αυτές θα έπρεπε να υπαχθούν στον ειδικό κανόνα της διετούς παραγραφής, ισχύοντα για τις πάσης φύσεως χρηματικές αξιώσεις που απορρέουν από την σχέση του δημοσίου υπαλλήλου με το Δημόσιο, ανεξαρτήτως δηλαδή αν δικαιούχος είναι ο υπάλληλος ή το Δημόσιο. Εφόσον δε είναι αδικαιολόγητη η διάκριση αυτή υπέρ του Δημοσίου, η μη υπαγωγή και η συνακόλουθη εξαίρεση των εν λόγω αξιώσεων του Δημοσίου έναντι υπαλλήλων του από την βραχυχρόνια διετή παραγραφή, που αντιβαίνει στην συνταγματική αρχή της ισότητας, δεν μπορεί να αποτελέσει έγκυρο έρεισμα για την επέκταση της εφαρμογής της πενταετούς παραγραφής και στις σχετικές με τις αποδοχές και τις πάσης φύσεως απολαβές ή αποζημιώσεις αξιώσεις των υπαλλήλων κατά του Δημοσίου. Ενόψει των ανωτέρω, η διάταξη του άρθρου 90 § 3 του ν. 2362/1995, που θεσπίζει διετή παραγραφή για τις προαναφερθείσες αξιώσεις των υπαλλήλων του Δημοσίου κατ' αυτού, δεν αντίκειται στην κατά το άρθρο 4 § 1 του Συντάγματος αρχή της ισότητας».

Εξάλλου, κατά τη συγκλίνουσα (και θεωρητικώς ενδιαφέρουσα¹⁵⁸) γνώμη του μέλους του Δικαστηρίου, καθηγητή συνταγματικού δικαίου Νικολάου Αλιβιζάτου, «η συνταγματικότητα της διάταξης της § 3 του άρθρου 90 του ν. 2362/1995 θα πρέπει κατ' αρχάς να εξετασθεί αυτοτελώς, υπό το πρίσμα του δικαιώματος που η δικονομική αυτή διάταξη ρυθμίζει, δηλαδή του δικαιώματος δικαστικής προστασίας, όπως αυτό κατοχυρώνεται γενικά (άρθρο 20 § 1 Σ και 6 § 1 ΕΣΔΑ) και στις δίκες του Δημοσίου ειδικότερα. Στο πλαίσιο της ευρείας ευχέρειας που του παρέχει η επιφύλαξη του νόμου της § 1 του άρθρου 20 του Συντάγματος, ο νομοθέτης μπορεί να προβλέψει διαφορετικούς κανόνες για τις δίκες στις οποίες διάδικος είναι το Δημόσιο ή ένας άλλος φορέας δημόσιας εξουσίας (ΟΤΑ, ν.π.δ.δ. κ.λπ.). Αρκεί, όπως έχει κριθεί, να μην εισάγει αδικαιολόγητα προνόμια υπέρ του Δημοσίου, δηλαδή εξαιρέσεις από τις γενικές ρυθμίσεις, οι οποίες δεν υπηρετούν λόγους δημόσιου συμφέροντος (βλ. ΕΔΔΑ Καραχάλιος κατά Ελλάδος, απόφαση της 11.12.2003¹⁵⁹, Μειδάνης κατά Ελλάδος, απόφαση της 22.5.2008, Ζουμπουλίδης κατά

---

158. Τούτο δεν σημαίνει οπωσδήποτε ότι η ειδικότερη αυτή γνώμη με βρίσκει καθολικά σύμφωνο.

159. ΕΔΔΑ, απόφαση της 11.12.2003, Καραχάλιος κατά Ελλάδας (προσφυγή 62503/00), επίσημη μετάφραση: <http://www.nsk.gov.gr/webnsk/pdf.jsp?fileid=1330714>, αυθεντικό κείμενο (στα γαλλικά): <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-66094?TID=zryffnyfmo>.

Ελλάδος, απόφαση της 25.6.2009). Περαιτέρω, στο πεδίο των δικών του Δημοσίου, ο νομοθέτης έχει την ευχέρεια, δυνάμει της ίδιας επιφύλαξης του νόμου, να προβλέψει διαφορετική προθεσμία για την παραγραφή διαφορετικών αξιώσεων κατά του Δημοσίου. Αρκεί η προβλεπόμενη κάθε φορά προθεσμία να μην είναι τόσο βραχεία ώστε, εν όψει της φύσεως της διαφοράς και σύμφωνα με τα διδάγματα της κοινής πείρας, να παρακαλύει ουσιωδώς την αποτελεσματική άσκηση του προστατευόμενου δικαιώματος. **Εν προκειμένω, η προβλεπόμενη διετής παραγραφή από τη γένεση της αξίωσης είναι επαρκής για έναν στοιχειωδώς επιμελή διάδικο, ο οποίος, κατά τεκμήριο, γνωρίζει εξ αρχής τους όρους υπό τους οποίους παρέχει τις υπηρεσίες του στο Δημόσιο και, συνεπώς, για την προστασία των συμφερόντων του, δεν χρειάζεται να προσφύγει στις συμβουλές εξειδικευμένου δικηγόρου (πρβλ. ΕΔΔΑ Sunday Times κατά Ηνωμένου Βασιλείου, απόφαση της 26.4.1979¹⁶⁰, § 49). Από την άλλη, η κανονικότητα και η περιοδικότητα της καταβολής των κάθε είδους απολαβών των δημόσιων κ.λπ. υπαλλήλων, διαφοροποιούν τις αξιώσεις κατά του Δημοσίου για καθυστερούμενες αποδοχές σε σύγκριση με άλλες αξιώσεις κατά του Δημοσίου, που ούτε ο χρόνος γένεσής τους είναι βέβαιος, ούτε έχουν τα ανωτέρω χαρακτηριστικά. Ως εκ τούτου, η διαφοροποίηση της παραγραφής των πρώτων (διετής) έναντι των δεύτερων (πενταετής) είναι κατ' αρχήν δικαιολογημένη. Δεν τίθεται, επομένως, ζήτημα παραβίασης ούτε και της αρχής της (οικονομικής) ισότητας (άρθρα 20 § 1 και 4 § 1 Σ), διότι οι ρυθμιζόμενες καταστάσεις διαφέρουν εν προκειμένω ουσιωδώς. Πολύ περισσότερο, που δεν ανήκει στη δικαστική αλλά στη νομοθετική εξουσία να αποκαθιστά ανισότητες, με άμεση ή έμμεση επέκταση του πεδίου εφαρμογής μισθολογικών ρυθμίσεων σε κατηγορίες δημόσιων κ.λπ. υπαλλήλων και λειτουργών, στις οποίες ο νομοθέτης δεν είχε προσβλέψει. Διότι ο κίνδυνος άνισης μεταχείρισης ουσιωδώς ομοίων καταστάσεων εξ αιτίας αυθαίρετων ρυθμίσεων, δεν δικαιολογεί εν προκειμένω την υποκατάσταση του νομοθέτη από τον δικαστή. Ο τελευταίος εκτός του ότι δεν διαθέτει τις αναγκαίες τεχνικές γνώσεις, δεν είναι κατά το Σύνταγμα αρμόδιος, ούτε και υπεύθυνος για την τήρηση του κρατικού προϋπολογισμού (άρθρα 78 § 1 και 80 § 1 Σ). Τέλος, και ανεξάρτητα από το ζήτημα της δικαιοδοσίας του ΑΕΔ, παρατηρείται ότι η επίδικη διαφορά δεν καταλαμβάνεται από το δεδικασμένο της προαναφερθείσας απόφασης του ΕΔΔΑ στην υπόθεση**

---

160. ΕΔΔΑ, απόφαση της 26.4.1979, Sunday Times κατά Ηνωμένου Βασιλείου (προσφυγή 6538/74), <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-57584?TID=zryffnyfmo> (αυθεντικό αγγλικό κείμενο).

Ζουμπουλίδη κατά Ελλάδος. Ως εκ τούτου, δεν τίθεται ζήτημα αντίθεσης της κρίσιμης εν προκειμένω διάταξης της § 3 του άρθρου 90 του ν. 2362/ 1995 με το δικαίωμα σεβασμού της περιουσίας (άρθρο 1 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ), διότι από τα στοιχεία του φακέλου προκύπτει ότι, **στην παρούσα υπόθεση, τα περιστατικά που οδήγησαν στην έκδοση της παραπεμπτικής απόφασης της Ολομελείας του Συμβουλίου της Επικρατείας, είναι διαφορετικά σε σύγκριση με εκείνα τα οποία προκάλεσαν την καταδίκη της Ελλάδος από το ΕΔΔΑ** στην ως άνω υπόθεση. Πράγματι, όπως προκύπτει από το ιστορικό της υπόθεσης Ζουμπουλίδη, (βλ. τις §§ 5-14 της ως άνω απόφασης του ΕΔΔΑ), **αποφασιστικός παράγων για την καταδικαστική κρίση του τελευταίου ήταν η διαφοροποίηση (και μάλιστα όχι με διάταξη νόμου, αλλά με υπουργικές αποφάσεις) των διοικητικών υπαλλήλων του Υπουργείου Εξωτερικών σε δημόσιου και ιδιωτικού δικαίου και η εντεύθεν δυσμενής μισθολογική μεταχείριση των δεύτερων έναντι των πρώτων.** Υπό το πρίσμα αυτό, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η βραχύτερη παραγραφή των αξιώσεων των δεύτερων ήταν αδικαιολόγητη και παραβίαζε το δικαίωμά τους για σεβασμό της περιουσίας τους. Εντούτοις, **τα περιστατικά εκείνα διαφέρουν από αυτά της υποθέσεως που οδήγησαν στην έκδοση της παραπεμπτικής απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας, πρωτίστως διότι σε αυτές δεν ετέθη ζήτημα φύσεως της εργασιακής σχέσεως ως δημόσιου ή ιδιωτικού δικαίου και, κατ' επέκταση, αυθαίρετης μισθολογικής διαφοροποίησης των ενδιαφερομένων υπαλλήλων.** Επομένως, σε αντίθεση με την υπόθεση Ζουμπουλίδη, *lex specialis* για τον έλεγχο της συνταγματικότητας της κρίσιμης εν προκειμένω διάταξης δεν είναι το δικαίωμα σεβασμού της περιουσίας (άρθρο 1 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ), αλλά το δικαίωμα δικαστικής προστασίας (άρθρο 20 § 1 Σ. και 6 § 1 ΕΣΔΑ). Ως εκ τούτου, ανεξάρτητα από το ότι η ως άνω απόφαση του ΕΔΔΑ αναφέρεται στην ίδια διάταξη τυπικού νόμου με αυτήν περί της οποίας η παρούσα διαφορά (δηλ. την § 3 του άρθρου 90 ν. 2362/1995), **δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις του άρθρου 46 της ΕΣΔΑ, ώστε η κρίση του στην απόφαση Ζουμπουλίδη να καταλαμβάνει την παρούσα υπόθεση»¹⁶¹.**

---

161. Οι επισημάνσεις με έντονους χαρακτήρες είναι του γράφοντος.

Αντιθέτως, η μειοψηφούσα γνώμη¹⁶² στις σχολιαζόμενες αποφάσεις του ΑΕΔ επανέλαβε κατ' ουσία το σκεπτικό των παραπεμπτικών αποφάσεων του ΣτΕ¹⁶³. Συγκεκριμένα, κατά τη γνώμη αυτή, «η θέσπιση με το άρθρο 90 παρ. 3 του ν. 2362/1995 εις βάρος των υπαλλήλων του Δημοσίου ειδικής βραχυπρόθεσμης διетуός παραγραφής, με την οποία περιορίζεται το δικαίωμα τους να διεκδικήσουν αναδρομικά ποσά λόγω καθυστερουμένων αποδοχών ή άλλων απολαβών ή αποζημιώσεων λόγω παράνομης πράξεως ή παραλείψεως της Διοικήσεως ή εξ αδικαιολογήτου πλουτισμού, αντίκειται στο άρθρο 4 παρ. 1 του Συντάγματος, που καθιερώνει την αρχή της ισότητας, διότι είναι μικρότερος από τον χρόνο παραγραφής που προβλέπεται (πενταετής) αφενός μεν από την παράγραφο 1 του ίδιου ως άνω άρθρου 90 του ν. 2362/1995 για όλες τις άλλες χρηματικές αξιώσεις κατά του Δημοσίου, αφετέρου δε από το άρθρο 86 παρ. 2 του εν λόγω νόμου για τις χρηματικές αξιώσεις του Δημοσίου κατά τρίτων. Η θέσπιση δε της ανωτέρω βραχυπρόθεσμης παραγραφής δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από την ανάγκη της ταχείας εκκαθάρισεως των αξιώσεων των υπαλλήλων του Δημοσίου κατ' αυτού, που αφορούν αποδοχές ή άλλες απολαβές ή αποζημιώσεις, και της τηρήσεως της δημοσιονομικής τάξεως, με την αποφυγή ανατροπής των δεδομένων, κατ' εκτίμηση των οποίων έχει καταρτισθεί ο κρατικός προϋπολογισμός. Και τούτο διότι η ανωτέρω βραχυπρόθεσμη παραγραφή έχει θεσπισθεί μόνον για τις απαιτήσεις των υπαλλήλων του Δημοσίου κατ' αυτού, που αφορούν σε αποδοχές ή άλλες κάθε φύσεως απολαβές αυτών ή αποζημιώσεις, ενώ για όλες τις άλλες απαιτήσεις κατά του Δημοσίου ο χρόνος παραγραφής είναι πενταετής, αν και των απαιτήσεων αυτών ενδείκνυται η ταχεία εκκαθάριση. Εξάλλου, η θέσπιση της ανωτέρω διетуός παραγραφής δεν δικαιολογείται ούτε από την φύση της εννόμου σχέσεως, που συνδέει το Δημόσιο με τους υπαλλήλους του, εφόσον οι χρηματικές αξιώσεις του Δημοσίου κατ' αυτών δεν υπόκεινται στην ίδια βραχεία παραγραφή. Ενόψει των ανωτέρω, η διάταξη της παραγράφου 3 του άρθρου 90 του ν. 2362/1995 δεν θα έπρεπε να εφαρμοσθεί ως αντισυνταγματική, και, ως εκ τούτου, ανίσχυρη, με συνέπεια οι απαιτήσεις των υπαλλήλων του Δημοσίου από καθυστερούμενες αποδοχές ή απολαβές οποιασδήποτε φύσεως, ή αποζημιώσεις λόγω

---

162. Παναγιώτα Καρλή, Βασιλική Καλαντζή και Χρήστος Κούσουλας.

163. ΣτΕ Ολ. 953/2011 (στην ΑΕΔ 1/2012) και ΣτΕ Ολ. 954/2011 (στην ΑΕΔ 2/2012). Βλ. σχετικά Πουλάκο Χρήστο, «Σύγχρονες Τιτανομαχίες στο στερέωμα της ειδικής διетуός παραγραφής και ο σεβασμός στην ατομική περιουσία: ακριβό έπαθλο ή άθλος ακριβείας για το νομοθέτη;» [με αφορμή τις ΑΠ Ολ. 2/2011 (ΝΟΜΟΣ = ΧρΙΔ 2011/438 = ΕΔΚΑ 2011/468 = ΝοΒ 2011/1274 = Δ/νη 2011/678 = ΕφΑΔ 2011/1165) και ΣτΕ Ολ. 953/2011], ΘΠΔΔ 2012/8 = ΝΟΜΟΣ.

παράνομης πράξεως ή παραλείψεως της Διοικήσεως ή από αδικαιολόγητο πλουτισμό να υπόκεινται στην προβλεπόμενη από την παράγραφο 1 του ίδιου άρθρου 90 και ισχύουσα για όλες τις άλλες χρηματικές αξιώσεις κατά του Δημοσίου πενταετή παραγραφή».

Όπως μπορεί κανείς ευχερώς να διαπιστώσει από την αναφορά στις αποφάσεις 9/2009, 1 και 2/2012 του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, ενώ αφενός η περί ης ο λόγος ειδική διετής παραγραφή δεν αντίκειται στο άρθρο 4 παρ. 1 του Συντάγματος (αρχή της ισότητας)¹⁶⁴, αντιθέτως, σύμφωνα με τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου η ίδια ρύθμιση αντίκειται στο άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ· καταρχήν, όμως, διότι και τούτο το τελευταίο δεν είναι ένα θέμα αναμφίβολο, αλλά ανοικτό προς σκέψη και προβληματισμό, ιδίως για το κατά πόσο συντρέχουν οι προϋποθέσεις του άρθρου 46 της ΕΣΔΑ¹⁶⁵, ώστε η κρίση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου στην απόφαση Ζουμπουλιδή II να καταλαμβάνει την παρούσα υπόθεση. Άλλωστε, σε κάθε περίπτωση τα ελληνικά δικαστήρια δεσμεύονται από τις αποφάσεις του ΑΕΔ (άρθρο 100 παρ. 4 Σ)¹⁶⁶, ενώ, αντίθετα, οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ έχουν περισσότερο πολιτική (απ' όσο νομική) σημασία, υπό την έννοια ότι σε περίπτωση μη συμμόρφωσης με αυτές και, κατ' επέκταση, σε περίπτωση παραβιάσεων

---

164. Όπως ήδη σημειώθηκε σε προηγούμενη υποσημείωση της παρούσας υποενότητας, **το ΑΕΔ δεν έχει δικαιοδοσία να άρει την αμφισβήτηση ως προς την συμφωνία διάταξης τυπικού νόμου με διατάξεις υπέρτερης ισχύος κατά το άρθρο 28 του Συντάγματος** (βλ. ενδεικτικά ΑΕΔ 1/2012, πρβλ. ΑΕΔ 29/1999), παρά μόνο ως προς τη συμφωνία διάταξης τυπικού νόμου με το Σύνταγμα. Με το δεδομένο αυτό, το αμφισβητούμενο ζήτημα της συμφωνίας των επίμαχων διατάξεων περί ειδικής διετούς παραγραφής των κατά του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ. αξιώσεων των υπαλλήλων τους, επιλύθηκε από το ΑΕΔ μόνο ως προς τη συμφωνία των διατάξεων αυτών με το Σύνταγμα, και όχι κατά το μέρος που αφορά την τυχόν αντίθεση προς το άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ περί σεβασμού και προστασίας του δικαιώματος στην περιουσία.

165. **Άρθρο 46 ΕΣΔΑ («Υποχρεωτική ισχύς και εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων»):** «1. Τα Υψηλά Συμβάλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να συμμορφώνονται προς τις οριστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου επί των διαφορών στις οποίες είναι διάδικοι. 2. Η οριστική απόφαση του Δικαστηρίου διαβιβάζεται στην Επιτροπή των Υπουργών που εποπτεύει την εκτέλεση της εν λόγω απόφασης. 3. ... 4. Αν η Επιτροπή Υπουργών κρίνει ότι ένα Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος αρνείται να συμμορφωθεί με οριστική απόφαση σε υπόθεση στην οποία είναι μέρος, μπορεί, αφού προειδοποιήσει επισήμως το Μέρος αυτό ... , να παραπέμψει στο Δικαστήριο το ζήτημα εάν το εν λόγω Μέρος έχει παραλείψει να εκπληρώσει την υποχρέωσή του δυνάμει της παραγράφου 1. 5. Εάν το Δικαστήριο διαπιστώσει παραβίαση της παραγράφου 1, παραπέμπει την υπόθεση στην Επιτροπή Υπουργών προκειμένου αυτή να εξετάσει τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν. Εάν το Δικαστήριο δεν διαπιστώσει παραβίαση της παραγράφου 1, παραπέμπει την υπόθεση στην Επιτροπή Υπουργών, η οποία κλείνει την εξέταση της υπόθεσης.» [όπως το άρθρο 46 της Σύμβασης τροποποιήθηκε με το άρθρο 16 του 14^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ (Ν. 3344/2005 – ΦΕΚ Α' 133)].

166. **Άρθρο 100 παρ. 4 Σ:** «Οι αποφάσεις του δικαστηρίου είναι αμετάκλητες. Διάταξη νόμου, που κηρύσσεται αντισυνταγματική, είναι ανίσχυρη από τη δημοσίευσή της σχετικής απόφασης ή από το χρόνο που ορίζεται με την απόφαση».

των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από την ΕΣΔΑ, επιδικάζονται αποζημιώσεις στους προσφεύγοντες¹⁶⁷.

Εξάλλου, το ίδιο το ΕΔΔΑ, όπως είδαμε παραπάνω, διευκρινίζει μεν ότι μόνη η υπαγωγή στη δομή του Δημοσίου δεν αρκεί για να νομιμοποιήσει, υπό οποιεσδήποτε συνθήκες, την εφαρμογή προνομίων και ασυλιών, ωστόσο δέχεται ότι το Δημόσιο μπορεί καταρχήν να χαίρει, κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας, προνομίων και ασυλιών που του επιτρέπουν να εκτελεί αποτελεσματικά αποστολές δημοσίου δικαίου, εφόσον βέβαια αυτό καθίσταται αναγκαίο για την ορθή άσκηση των δημοσίων καθηκόντων του¹⁶⁸. Για το λόγο αυτό, κρίνεται απαραίτητη η συνδρομή των εκπροσώπων του ελληνικού Δημοσίου με την **προσκόμιση συγκεκριμένων αποδεικτικών στοιχείων** που να αποτυπώνουν την τρέχουσα δεινή οικονομική συγκυρία του Κράτους, το ύψος των αποδοχών, απολαβών και αποζημιώσεων που διεκδικούν με ήδη κατατεθείσες αγωγές οι υπάλληλοι του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ., καθώς και κάθε άλλο σχετικό κρίσιμο στοιχείο — όπως επίκαιρα οικονομικά δεδομένα, στοιχεία και μεγέθη των ειδικών οικονομικών υπηρεσιών του Κράτους — από όπου να προκύπτει με σαφήνεια η ανάγκη διατήρησης ως επιβεβλημένου όχι μόνο του εν λόγω, αλλά και κάθε άλλου, δημοσιονομικής φύσης, προνομίου του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ., για λόγους αδήριτου δημοσίου συμφέροντος. Με μια τέτοια προσέγγιση, είναι πολύ πιθανό να μπορέσει και το ίδιο το ΕΔΔΑ (όπως άλλωστε άφησε να εννοηθεί στις σχετικές αποφάσεις του) να αντιληφθεί την αντίθετη εθνική μας νομολογία, που ως ζωντανός οργανισμός αφουγκράζεται τον παλμό της εποχής, και να αναθεωρήσει την

---

167. Στάικου Β. και Πετροπούλου Ε.-Α., «Η εξέλιξη της νομολογίας ...», όπ.π., σελ. 315. Συναφώς, πρβλ. ΣτΕ 7μ. 2067/2011 [NOMOS = ΝοΒ 2011/1952 = ΔΕΕ 2011/1171 = ΕΔΔΔΔ 2011/1061 = ΔΦΝ 2012/333 (παρατηρήσεις Κλούδα Ε. στο ΝοΒ 2011/1965, σημείωση Πανταζόπουλου Π. στο ΔΕΕ 2011/1183, παρατηρήσεις Μάλλιου Α. στο ΔΦΝ 2012/350)], σκέψη 11: «... **Και να μεν η ΕΣΔΑ και τα Πρωτόκολλά της έχουν στο ελληνικό δίκαιο, όπως κάθε διεθνής σύμβαση, την υπερνομοθετική ισχύ του άρθρου 28 παρ. 1 του Συντάγματος, αυτό όμως ούτε ορίζει, ούτε αφήνει να νοηθεί ότι έχουν και υπερσυνταγματική ισχύ.** Έτσι, μπορεί μεν εύλογα τα Κράτη που υπογράφουν μια διεθνή σύμβαση να περιμένουν την τήρησή της εκ μέρους των λοιπών συμβαλλομένων Κρατών υπό την έννοια ότι αυτά δεν θα μπορούν να αντιτάξουν τα συντάγματά τους, όμως, από καμία διάταξη του Συντάγματος δεν συνάγεται ότι ο Έλληνας δικαστής μπορεί να το παραμερίσει χωρίς να εξέρχεται του πλαισίου των υποχρεώσεων που του διαγράφουν τα άρθρα 87 παρ. 2 («Οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους, και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος») και 93 παρ. 4 («Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα»), **τούτο δε έστω και αν η στάση του έχει ως συνέπεια να τεθεί ζήτημα διεθνούς ευθύνης της Ελλάδας.**».

168. Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 22.6.2008, *Μειδάνης κατά Ελλάδας*, σκέψη 30, και απόφαση της 25.6.2009, *Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδας (II)*, σκέψη 35.

υπάρχουσα νομολογία του, διατυπώνοντας διαφορετική κρίση για τη συμβατότητα των επίμαχων εθνικών διατάξεων με το άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ.¹⁶⁹

2.3.2. Τόκος υπερημερίας οφειλών του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ.

Το άρθρο 21 του ΚΝΔΔ (κ.δ. της 26.6/10.7.1944), ορίζει ότι «Ο νόμιμος και ο της υπερημερίας τόκος πάσης του Δημοσίου οφειλής, ορίζεται εις 6% ετησίως, πλην εάν άλλως ωρίσθη δια συμβάσεως ή ειδικού νόμου. Ο ειρημένος τόκος άρχεται από της επιδόσεως της αγωγής». Η διάταξη αυτή θεσπίζει προνομιακή μεταχείριση του Δημοσίου, αφενός γιατί ορίζει τόκο υπερημερίας για το Δημόσιο 6%, που είναι μικρότερο από το ποσοστό του εκάστοτε γενικώς ισχύοντος αντίστοιχου επιτοκίου. Αφετέρου, προκύπτει ότι η υποχρέωση προς καταβολή τόκων επί των οφειλών του Ελληνικού Δημοσίου αρχίζει πάντοτε και μόνον από την επίδοση της σχετικής αγωγής, ενώ, αντίθετα, σύμφωνα με τον Αστικό Κώδικα ο οφειλέτης καθίσταται υπόχρεος στην καταβολή τόκων από τη μέρα κατά την οποία τα οφειλόμενα ποσά κατέστησαν απαιτητά. Η διάταξη αυτή δίχασε ερμηνευτικά επί μακρόν και διχάζει ακόμη τα Ανώτατα Δικαστήρια της Χώρας.

2.3.2.1. Το ύψος του τόκου υπερημερίας¹⁷⁰

Τα πολιτικά δικαστήρια και ειδικότερα ο Άρειος Πάγος (ΑΠ Ολ. 3/2006¹⁷¹, βλ. και ΑΠ 1127/2010¹⁷²), ερμηνεύοντας την ανάλογη με το άρθρο 21 του Κώδικα Νόμων περί Δικόν του Δημοσίου (ΒΔ της 26.6/10.7.1944) ρύθμιση του άρθρου 7 παρ. 2 του ν.δ. 496/1974, με την οποία αναγνωρίζεται το δικαίωμα στα ν.π.δ.δ. να καταβάλλουν ποσοστό τόκου υπερημερίας (6%) μικρότερο από εκείνο που

---

169. Στάικου Β. και Πετροπούλου Ε.-Α., «Η εξέλιξη της νομολογίας ...», ό.π., σελ. 316.

170. Πηγές: Διβάνη Χριστίνα, Παρατηρήσεις επί της ΣτΕ 1620/2011, ΘΠΔΔ 2011/708, Φωτόπουλος Ι., Σημείωμα επί της ΣτΕ 1620/2011, ΔΕΕ 2011/1301, Θούα Χ., «Η ισότητα των διαδικών...», ό.π., σελ. 23 επ., Αργυρός Α., «Τα προνόμια του Δημοσίου...», ό.π., σελ. 2817.

171. ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

172. ΝΟΜΟΣ.

καταβάλουν οι ιδιώτες, έκρινε ότι εισάγεται επιτρεπτή εξαίρεση και διάκριση υπέρ των προσώπων αυτών και κρίνεται συνταγματική και σύμφωνη προς τις διατάξεις του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ίδιας σύμβασης, που προστατεύει την περιουσία του δανειστή (πρβλ. ΑΠ 804/2002¹⁷³), αναγνωρίζοντας περαιτέρω ότι η προστασία της περιουσίας του νομικού προσώπου δημόσιου δικαίου, είναι αναγκαία για να είναι τούτο σε θέση να εκπληρώνει απρόσκοπτα, τους προέχοντες καταστατικούς του σκοπούς και να εξυπηρετεί το γενικότερο κοινωνικό και δημόσιο συμφέρον.

Η νομολογιακή αυτή θέση του Αρείου Πάγου οδήγησε στην καταδίκη της χώρας μας από το ΕΔΔΑ, στην υπόθεση *Μειδάνης κατά Ελλάδος*¹⁷⁴. Ο Ευθύμιος Μειδάνης προσέφυγε κατά της Ελλάδος όσον αφορά το δικαίωμα του Δημοσίου και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου να καταβάλουν ποσοστό τόκου υπερημερίας (6%) μικρότερο από εκείνο που καταβάλουν οι ιδιώτες (το ποσοστό αυτό σήμερα είναι 8,5%, ενώ ήταν 27% και 23% κατά την επίμαχη χρονική περίοδο). Το ιστορικό της υπόθεσης έχει συνοπτικά ως εξής: Ο προσφεύγων προσελήφθη από το «Σισμανόγλειο – Γενικό Περιφερειακό Νοσοκομείο Αττικής», στις 2.9.1996, για να εργαστεί ως ειδικευόμενος ιατρός με σύμβαση εργασίας ιδιωτικού δικαίου ορισμένου χρόνου. Ακολούθως, μετά το πέρας του συμβατικού χρόνου εργασίας του και αφού περάτωσε την ειδίκευσή του, αποχώρησε. Κατά το χρονικό διάστημα από 1.1.1998 έως και 30.9.1998 και προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες του νοσοκομείου, ο προσφεύγων πραγματοποίησε εφημερίες, οι οποίες βεβαιώθηκαν και εγκρίθηκαν με την υπ' αριθ. 24/16.11.1998 ομόφωνη απόφαση του διοικητικού συμβουλίου του ως άνω ν.π.δ.δ.. Ο προσφεύγων άσκησε στις 20.11.2000 αγωγή σε βάρος του νοσοκομείου, διότι το τελευταίο δεν του είχε εξοφλήσει το ποσό που του όφειλε από τις υπερωρίες. Συγκεκριμένα, ζήτησε να υποχρεωθεί το νοσοκομείο να του καταβάλει τα οφειλόμενα εντόκως και νομίμως μέχρι την εξόφληση, με τον τόκο υπερημερίας που ορίζει η γενική διάταξη του άρθρου 15 § 5 του Ν. 876/1979 (27% από 9.1.1998 έως 30.3.1998 και 23% από 31.3.1998 έως 13.1.1999) και όχι εκείνη

---

173. ΝΟΜΟΣ = ΔΕΕ 2003/346 (με σημείωση Πανταζόπουλου Π.) = Δ/νη 2003/987 = ΔΦΝ 2002/1789.

174. ΕΔΔΑ, απόφαση της 22.5.2008, *Μειδάνης κατά Ελλάδας* (αριθ. προσφυγής 33977/06), σε ελληνική μετάφραση από τον ιστότοπο του ΝΣΚ, <http://www.nsk.gov.gr/webnsk/pdf.jsp?fileid=1330993>. Το αυθεντικό κείμενο της απόφασης διατίθεται στη γαλλική γλώσσα, στον υπερσύνδεσμο <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-86466?TID=giycfsemxg>.

του άρθρου 7 παρ. 2 του νομοθετικού διατάγματος 496/1974 περί λογιστικού των ν.π.δ.δ., η οποία ορίζει ότι ο νόμιμος τόκος υπερημερίας πάσης οφειλής των ν.π.δ.δ. ανέρχεται σε 6% ετησίως, διότι η τελευταία είναι αντισυνταγματική και αντίθετη στην ΕΣΔΑ. Όπως προαναφέρθηκε, με την υπ' αριθ. **3/2006** απόφασή της η **Ολομέλεια του Αρείου Πάγου** έκρινε κατά πλειοψηφία ότι η διαφοροποίηση μεταξύ του ν.π.δ.δ. – οφειλέτη και του ιδιώτη – οφειλέτη, ως προς το ύψος του οφειλόμενου τόκου υπερημερίας, είναι δικαιολογημένη και ότι η επίμαχη ρύθμιση του άρθρου 7 παρ. 2 του ν.δ. 496/1974 περί λογιστικού των ν.π.δ.δ. δεν αντίκειται στα άρθρα 20 παρ. 1 του Συντάγματος, 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ και 1 του Πρώτου Πρόσθετου στην ΕΣΔΑ Πρωτοκόλλου. Αντιθέτως, το ΕΔΔΑ, με την εν λόγω απόφασή του, έκρινε ομόφωνα ότι τόσο η ως άνω επίμαχη ρύθμιση του ν.δ. 496/1974, όσο και η ως άνω απόφαση της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου, που την έκρινε συνταγματική, παραβίασαν το δικαίωμα του συγκεκριμένου προσφεύγοντος στην περιουσία, όπως αυτό προστατεύεται από το άρθρο 1 του Πρώτου Προσθέτου στην ΕΣΔΑ Πρωτοκόλλου. Το Δικαστήριο επιδίκασε τον τόκο υπερημερίας των ιδιωτών της επίδικης περιόδου (27% και 23%) υπέρ του προσφεύγοντος.

Τη συνταγματικότητα της εν λόγω διάταξης έκρινε και η απόφαση **1663/2009 της Ολομέλειας του ΣτΕ**¹⁷⁵. Το Συμβούλιο αρχικά έκρινε ότι η διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1 Σ έχει πεδίο εφαρμογής και σε σχέσεις δημοσίου δικαίου, αν το Δημόσιο εξοπλίζεται αδικαιολόγητα, έναντι των ιδιωτών, με προνόμια δικονομικού περιεχομένου ή αν θεσπίζεται υπέρ αυτού αδικαιολόγητη προνομιακή μεταχείριση, χωρίς να συντρέχει λόγος δημοσίου συμφέροντος, τέτοιον δε λόγο δε συνιστά απλώς το ταμειακό συμφέρον του Δημοσίου. Επίσης, υπενθύμισε ότι από το άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ προκύπτει ότι ο τόκος επί του ποσού που επιδικάζεται στον νικήσαντα διάδικο με δικαστική απόφαση εμπίπτει στην έννοια της περιουσίας. Μόνο το ταμειακό συμφέρον του Δημοσίου δεν ταυτίζεται με το δημόσιο συμφέρον και δεν μπορεί να δικαιολογήσει την παραβίαση του δικαιώματος του ενδιαφερόμενου για προστασία της περιουσίας του. Κατέληξε, έτσι, ότι η διάταξη του άρθρου 21 του ΚΝΔΔ αντίκειται στις διατάξεις των άρθρων 4 παρ. 1 του Συντάγματος και 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, δεδομένου μάλιστα ότι το Δημόσιο

---

175. ΝΟΜΟΣ = Αρμ 2009/925 = ΔΔικ 2010/507 = ΑρχΝ 2010/106. Βλ. και ΘΠΔΔ 2009/737 (με παρατηρήσεις Διβάνη Χριστίνας).

δεν επικαλείται ούτε αποδεικνύει κανέναν λόγο δημοσίου συμφέροντος, ο οποίος θα δικαιολογούσε τη διαφοροποίηση στο ύψος του επιτοκίου.

Ομοίως έκρινε και η **Ολομέλεια του Ελεγκτικού Συνεδρίου** στις αποφάσεις 513/2009¹⁷⁶, 744/2010¹⁷⁷, 2812/2011¹⁷⁸, με την τελευταία μάλιστα να παραπέμπει το επίμαχο ζήτημα στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο προς οριστική κρίση (βλ. παρακάτω), διότι επ' αυτού είχαν εκδοθεί οι 1127 και 1128/2010 αντίθετες αποφάσεις του Αρείου Πάγου.

Το ανίσχυρο της διάταξης για τον καθορισμό του τόκου υπερημερίας σε 6% είχε δεχθεί και το **Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 88 παρ. 1 του Συντάγματος με την με την υπ' αριθ. 1/2005 απόφασή του**¹⁷⁹, ότι δηλαδή η διάταξη αυτή αντίκειται στην αρχή της αναλογικότητας, στα άρθρα 6 και 14 της ΕΣΔΑ και 2 παρ. 3 α' και β', 14 παρ. 1 και 26 του ΔΣΑΠΔ¹⁸⁰.

Παρ' όλ' αυτά, όμως, **το Συμβούλιο της Επικρατείας**, εν μέσω της οξύτατης δημοσιονομικής κρίσης που εν τω μεταξύ είχε πλήξει (και πλήττει ακόμη) την Ελλάδα, **με την 1620/2011 απόφασή του (παραπεμπτική στην Ολομέλεια)**¹⁸¹ προέβη σε **μεταστροφή** — ή, μάλλον, «διορθωτική ερμηνεία» — της ανωτέρω νομολογίας, καθώς προσέθεσε στο σκεπτικό του νέα ερμηνευτικά δεδομένα, ερειδόμενα στην ίδια την πραγματικότητα.

Συγκεκριμένα, το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο έκρινε τα εξής: «... η διάταξη του άρθρου 21 του Κώδικα Νόμων περί δικών του Δημοσίου, με την οποία

---

176. ΑρχΝ 2009/250 = ΘΠΔΔ 2009/607 (με παρατηρήσεις *Λιακόπουλου Βασιλείου*).

177. ΝΟΜΟΣ.

178. ΝΟΜΟΣ = ΕΔΔΔΔ 2012/432 (με παρατηρήσεις Προυσανίδη Α. στη σελ. 435).

179. ΝΟΜΟΣ = ΕΔΚΑ 2005/892 = ΑρχΝ 2006/78 = Δ/νη 2006/65 = Δίκη 2006/157.

180. Τα κείμενα των διατάξεων των εν λόγω άρθρων παρατίθενται στο πρώτο μέρος της παρούσας, στο πεδίο των υποσημειώσεων.

181. ΝΟΜΟΣ = ΕΔΚΑ 2011/350 = ΕΔΔΔΔ 2011/998 = ΔΕΕ 2011/1301 (με σημείωμα *Φωτόπουλου Ι.*) = Αρμ 2011/1887 (με παρατηρήσεις *Μαθιουδάκη Ιακ.* και *Πεχλιβάνου Αικ.-Ε.*) = ΔΦΝ 2012/15 = ΘΠΔΔ 2011/619 και 708 (με παρατηρήσεις *Διβάνη Χ.*) = ΝΟΜΟΣ. **ΣΗΜΕΙΩΣΗ:** Επί της ΣτΕ 1620/2011 εκδόθηκε η ΣτΕ Ολ. 3777/2012, που ανέβαλε την εκδίκαση της υπό κρίση αίτησης αναίρεσης, μέχρι να δημοσιευθεί η απόφαση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, για την άρση της αμφισβήτησης επί της αντισυνταγματικότητας της διάταξης του άρθρου 21 του Κώδικα Νόμων περί δικών του Δημοσίου, η οποία ανέκυψε με τις επί του θέματος αντίθετες αποφάσεις του Ελεγκτικού Συνεδρίου (ΕλΣυν 2812/2011 Ολ.) και του Αρείου Πάγου (ΑΠ 1127 και 1128/2010). Ήδη εκδόθηκε η 25/2012 απόφαση του ΑΕΔ, με την οποία το θέμα έκλεισε οριστικά υπέρ της συνταγματικότητας της επίμαχης ρύθμισης.

καθορίζεται το ύψος του τόκου των οφειλών του Δημοσίου δεν αποτελεί δικονομική αλλά ουσιαστική διάταξη και ως εκ τούτου, από τη διαφοροποίηση του οριζόμενου με αυτή τόκου, σε σχέση με τον εκάστοτε γενικώς ισχύοντα τόκο για τις οφειλές των ιδιωτών, δεν μπορεί να τεθεί ζήτημα παραβίασης του άρθρου 20 παρ. 1 του Συντάγματος, ούτε του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, που κατοχυρώνουν το δικαίωμα δικαστικής προστασίας, δεδομένου ότι με την ανωτέρω διάταξη το Δημόσιο δεν εξοπλίζεται, έναντι των ιδιωτών, με προνόμια δικονομικού περιεχομένου (πρβλ. ΣτΕ 1663/2009 Ολομ. και ΕΔΔΑ, απόφαση Μειδάνης κατά Ελλάδας, της 22.5.2008, σκέψεις 34 έως 36)» [σκέψη 4].

Εν συνεχεία, το Συμβούλιο υπενθύμισε το σκεπτικό αφενός της απόφασης ΣτΕ Ολ. 1663/2009, περί της αρχής της ισότητας (άρθρο 4 παρ. 1 του Συντάγματος) — η οποία «έχει πεδίο εφαρμογής και σε σχέσεις δημοσίου δικαίου, αν με συγκεκριμένη ουσιαστικού περιεχομένου ρύθμιση, που δεν ανάγεται στην άσκηση δημόσιας εξουσίας από τα όργανα του Δημοσίου, θεσπίζεται υπέρ αυτού έναντι των ιδιωτών αδικαιολόγητη προνομιακή μεταχείριση, χωρίς να συντρέχει προς τούτο λόγος δημόσιου συμφέροντος» — και, αφετέρου, της απόφασης του ΕΔΔΑ Μειδάνης κατά Ελλάδας, ως προς την παραβίαση του, κατά το άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ, δικαιώματος στην περιουσία — την οποία συνιστά «η υπέρ του Δημοσίου, μη δικαιολογούμενη από αποχρώντα λόγο δημόσιου ή γενικού συμφέροντος, διαφοροποίηση του ύψους του επιτοκίου που αφορά τις οφειλές του, σε σχέση με το ύψος του επιτοκίου που εφαρμόζεται στις οφειλές των ιδιωτών» [σκέψη 5].

Στην πλέον ενδιαφέρουσα — και χρήζουσα ιδιαίτερου σχολιασμού¹⁸² — σκέψη του [υπ' αριθ. 6], το Δικαστήριο αφενός αναλύει την έννοια του τόκου, αναφέροντας ότι «ο τόκος δεν αποτελεί μόνον το παρεχόμενο στο δανειστή αντάλλαγμα για τη χρήση από τον οφειλέτη του κεφαλαίου του χρέους (συναρτώμενος, μεταξύ άλλων, και από τη γενικότερη κατάσταση της οικονομίας και το χρόνο αποπληρωμής), αλλά καλύπτει, εξυπηρετώντας την ασφάλεια των συναλλαγών, και τον κίνδυνο, που διατρέχει ο δανειστής, της μη αποπληρωμής της οφειλής. Μέρος, δηλαδή, του τόκου

---

182. Η εν λόγω 6η σκέψη της απόφασης 1620/2011 του ΣτΕ περιέχει μία εσωτερική αντίφαση, διότι, ενώ επιχειρηματολογεί υπέρ της αυξημένης φερεγγυότητας του Δημοσίου ως οφειλέτη έναντι των ιδιωτών δανειστών του, αναφέρεται παράλληλα τόσο στη χρόνια δεινή οικονομική του κατάσταση όσο και στις παύσεις πληρωμών στις οποίες έχει περιέλθει από γενέσεώς του! Βλ. σχετικά (με περισσότερες και εκτεταμένες παρατηρήσεις) και *Χασάπη Κωνσταντίνο*, «Η οποιαδήποτε οικονομική κρίση δεν μεταλλάσσει το νομικό χαρακτήρα του τόκου υπερημερίας που οφείλει το κράτος στους δανειστές του. Με αφορμή την 1620/2011 απόφαση του ΣτΕ», ΘΠΔΔ 2012/12, ενότητα ΙΙΙ, παρ. 5.

ενσωματώνει αξία αντίστοιχη προς τον εν λόγω κίνδυνο. Ως εκ τούτου, το ύψος του τόκου ευλόγως διαμορφώνεται ανάλογα και προς τον κίνδυνο της ενδεχόμενης αδυναμίας καταβολής του χρέους, δημοσίου ή ιδιωτικού και, συνεπώς, δικαιολογημένα το ύψος του τόκου διαφοροποιείται ανάλογα με τη φερεγγυότητα (πιστοληπτική ικανότητα) του οφειλέτη». Αφετέρου, το Δικαστήριο συνεχίζει το σκεπτικό του με μια σύντομη — και πρωτότυπη για να νομολογιακά δεδομένα — ιστορική αναφορά, με την οποία υπενθυμίζει ότι «Το ελληνικό Κράτος διαχρονικά είναι, χωρίς αμφιβολία, πλέον αξιόπιστος οφειλέτης σε σχέση με τους ιδιώτες οφειλέτες. Πράγματι, το ελληνικό Δημόσιο μπορεί μεν, λόγω της κακής του οικονομικής κατάστασης, να καθυστερεί ενίοτε την πληρωμή των οφειλών του, αλλά πάντως αποδίδει, μεταπολεμικά και έως σήμερα, τα χρέη του, καταβάλλοντας και τους οφειλόμενους τόκους. Η τελευταία φορά που το ελληνικό Κράτος περιήλθε σε κατάσταση παύσης πληρωμών ανάγεται στο έτος 1932. Αντιθέτως, είναι κοινώς γνωστή, η εκτεταμένη και μοναδικής διάστασης για τα ευρωπαϊκά δεδομένα, φοροδιαφυγή και εισφοροδιαφυγή, τα δε ανείσπρακτα βεβαιωμένα και ληξιπρόθεσμα χρέη των ιδιωτών προς το Δημόσιο ανέρχονται σε τεράστιο ποσό, που υπερβαίνει τα τριάντα δισεκατομμύρια ευρώ. Άλλωστε, μια από τις βασικές αιτίες της σημερινής πρωτοφανούς δεινής δημοσιονομικής κατάστασης της Χώρας είναι η μη καταβολή προς το Δημόσιο βεβαιωμένων και ληξιπροθέσμων οφειλών των ιδιωτών. Τέλος, οι ιδιώτες οφειλέτες, φυσικά και νομικά πρόσωπα, δεν έχουν βεβαίως τη συνέχεια και διάρκεια ενός κράτους οφειλέτη». Ολοκληρώνοντας τον συγκεκριμένο συλλογισμό του, το Συμβούλιο αναφέρει τα ακόλουθα: «Από τα προεκτεθέντα προκύπτει σαφώς ότι ο κίνδυνος, τον οποίο διαχρονικά διατρέχει το Δημόσιο ως δανειστής, όσον αφορά την καταβολή των προς αυτό οφειλών των ιδιωτών, είναι μεγαλύτερος από τον κίνδυνο που αναλαμβάνουν οι ιδιώτες δανειστές του. Κατά συνέπεια, η διαφοροποίηση του τόκου, νόμιμου ή υπερημερίας, που αφορά τις οφειλές του Δημοσίου και του αντίστοιχου γενικώς ισχύοντος τόκου που εφαρμόζεται στις οφειλές των ιδιωτών, είναι, χωρίς αμφιβολία, κατ' αρχήν, δικαιολογημένη. Ως εκ τούτου, το άρθρο 21 του Κώδικα Νόμων περί δικών του Δημοσίου δεν παραβιάζει τη συνταγματική αρχή της ισότητας, ούτε το δικαίωμα στην περιουσία που κατοχυρώνει το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, ενόψει και της εύλογης, εν προκειμένω, σχέσης των επιτοκίων (6% αφ' ενός και 8,75 έως 12,25% αφ' ετέρου, κατά τα εκτιθέμενα στη σκέψη 3)».

Το σπουδαιότερο **νέο πραγματικό** — και συνακόλουθα ερμηνευτικό — **δεδομένο**, το οποίο, όπως συνάγεται από το κείμενο της σχολιαζόμενης απόφασης,

διαφοροποιεί την κατάσταση σε σχέση με το σκεπτικό των προγενέστερων αποφάσεων ΣτΕ Ολ. 1663/2009 και ΕΔΔΑ *Μειδάνης κατά Ελλάδα* — αλλά και της μεταγενέστερης, επί παρεμφερούς ζητήματος, απόφασης *Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδα* (II), της 25.6.2009¹⁸³ — συνάπτεται άρρηκτα με το γεγονός ότι **το ελληνικό Δημόσιο δεν επικαλέστηκε** ενώπιον των ανωτέρω Δικαστηρίων **αποχρώντα και συνοδευόμενο από αντίστοιχα αποδεικτικά στοιχεία λόγω δημοσίου συμφέροντος**, συναπτόμενο με την καλή άσκηση των δημοσίων λειτουργιών και ικανό να δικαιολογήσει την επίμαχη διαφοροποίηση του επιτοκίου υπερημερίας μεταξύ Δημοσίου και ιδιωτών¹⁸⁴. Και ναι μεν το Δικαστήριο παραδέχεται ότι τέτοιο λόγο δεν αποτελεί ούτε μόνο το γεγονός της ένταξης ενός νομικού προσώπου στη δομή του Κράτους, ούτε ασφαλώς το ταμειακό απλώς συμφέρον του Δημοσίου [σκέψη 7]: ωστόσο, τέτοιο λόγο οπωσδήποτε αποτελεί η «διασφάλιση της δημοσιονομικής ισορροπίας του Κράτους», η οποία, όπως αναλυτικά περιγράφει στη συνέχεια του σκεπτικού του το Συμβούλιο [σκέψη 8] — παραθέτοντας τόσο πραγματικά (και δη οικονομικά) δεδομένα όσο και τα σχετικά νομοθετικά μέτρα που ελήφθησαν — κλονίσθηκε σοβαρότατα¹⁸⁵ τα τελευταία χρόνια. Έτσι, το Δικαστήριο δικαιολόγησε την επίμαχη, υπέρ του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ., διαφοροποίηση στο επιτόκιο υπερημερίας, ως εξής: *«Η μείωση, συνεπώς, του δημοσίου χρέους δεν συνιστά έναν απλώς δημοσιονομικό στόχο, αλλά αποτελεί εθνικό διακύβευμα. Και τούτο διότι η δημοσιονομική κρίση έχει, εξαιτίας της πρωτοφανούς διάστασής της, χαρακτήρα εθνικής κρίσης. Επομένως, η διαφοροποίηση, μεταξύ του επιτοκίου που αφορά τις οφειλές του Δημοσίου και του υψηλότερου επιτοκίου που εφαρμόζεται στις οφειλές των ιδιωτών, συνεπαγόμενη τον περιορισμό του κρατικού χρέους, είναι [...] πλήρως δικαιολογημένη. Και τούτο διότι συμβάλλει στην επίτευξη ενός μείζονος εθνικού*

---

183. Βλ. τα πληροφοριακά στοιχεία της απόφασης σε υποσημείωση της προηγούμενης ενότητας (2.3.1.).

184. Αντιθέτως, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το ΣτΕ, «...η ελληνική Κυβέρνηση επικαλέσθηκε [ενν. ενώπιον του ΕΔΔΑ], κατά τρόπο αφηρημένο και γενικό, τα δημοσιονομικά συμφέροντα του Κράτους, χωρίς, ωστόσο, να παρέχει συγκεκριμένα και συμπληρωματικά στοιχεία για την επίπτωση, που θα είχε “στη δημοσιονομική ισορροπία του Κράτους”, μία απόφαση υπέρ των αξιώσεων προσώπων που θα βρίσκονταν στην ίδια θέση με τον προσφεύγοντα» (σκέψη 7).

185. «*Εν προκειμένω, η δημοσιονομική ισορροπία του ελληνικού Κράτους, όπως είναι γνωστό, έχει ήδη σοβαρότατα κλονισθεί. Το δημόσιο έλλειμμα και το δημόσιο χρέος είναι τεράστια, ανερχόμενα σε πρωτοφανή, στην ιστορία των δημοσίων οικονομικών της Χώρας, επίπεδα. Ως εκ τούτου, η αντιμετώπισή τους, λόγω και της διεθνούς συγκυρίας καθώς και των διαρθρωτικών προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας και διοίκησης, εκτιμάται ως εξαιρετικά δυσχερές*» (σκέψη 8).

συμφέροντος σκοπού, εκείνου της διασφάλισης της δημοσιονομικής ισορροπίας αρχικά, ήδη δε της αποτροπής της οικονομικής κατάρρευσης της Χώρας. Από τα ανωτέρω εκτεθέντα σαφώς προκύπτει ότι, σύμφωνα με τη νομολογία της Ολομελείας του Συμβουλίου της Επικρατείας και του ΕΔΔΑ, από την επίμαχη διαφοροποίηση, με το άρθρο 21 του Κώδικα Νόμων περί δικών του Δημοσίου, των επιτοκίων δεν προκαλείται παραβίαση ούτε της συνταγματικής αρχής της ισότητας, ούτε του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, ενόψει και της εύλογης σχέσης των επιτοκίων». Συνεπώς, καταλήγει το Δικαστήριο [σκέψη 9], «... για τους εκτεθέντες στις προηγούμενες σκέψεις (6 και 8) δύο λόγους, αυτοτελώς λαμβανόμενους υπόψη, οι οποίοι δεν είχαν εκτιμηθεί από τις προαναφερόμενες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας και του ΕΔΔΑ, η ρύθμιση του άρθρου 21 του Κώδικα Νόμων περί δικών του Δημοσίου είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα και το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ».

Τελικά, και το **Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο** (του άρθρου 100 του Συντάγματος), με την **25/2012 απόφασή του**¹⁸⁶, η οποία εκδόθηκε κατόπιν παραπομπής σε αυτό του επίμαχου ζητήματος, με την απόφαση ΕλΣυν Ολ. 2812/2011, έλυσε οριστικά την αμφισβήτηση, ως προς την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα της διάταξης του άρθρου 21 του Κώδικα Νόμων περί Δικών του Δημοσίου, υπέρ της άποψης (που εκφράσθηκε με τις αποφάσεις ΑΠ 1127 και 1128/2010) ότι η εν λόγω διάταξη δεν αντίκειται στο Σύνταγμα.

Ειδικότερα, το ΑΕΔ αρχικά υπενθύμισε ότι «... η ανωτέρω διάταξη του άρθρου 21 του Κώδικα των νόμων περί δικών του Δημοσίου, με την οποία καθορίζεται το ύψος του τόκου των οφειλών του Δημοσίου, δεν αποτελεί δικονομική αλλά ουσιαστική διάταξη και, ως εκ τούτου, από τη διαφοροποίηση του οριζόμενου με αυτήν τόκου, σε σχέση με τον εκάστοτε γενικώς ισχύοντα τόκο για τις οφειλές των ιδιωτών, δεν μπορεί να τεθεί ζήτημα παραβίασεως του άρθρου 20 παρ. 1 του Συντάγματος που κατοχυρώνει το δικαίωμα δικαστικής προστασίας, δεδομένου ότι με την προαναφερθείσα διάταξη το Δημόσιο δεν εξοπλίζεται, έναντι των ιδιωτών, με προνόμια δικονομικού περιεχομένου» [σκέψη 7]. Συμπληρώνοντας τον παραπάνω συλλογισμό, το Δικαστήριο, αναφερόμενο στη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1 Σ περί της αρχής της ισότητας, προέβη στην εξής υπόμνηση, : «... Με τη συνταγματική αυτή διάταξη, ενόψει

---

186. ΝΟΜΟΣ = ΕΔΚΑ 2012/908 = ΕφΑΔ 2012/1056 = ΔΕΕ 2013/177 = ΝοΒ 2013/217 , Αρμ 2013/339.

της διατυπώσεώς της και της υπ' αυτής χρησιμοποιήσεως του όρου "Έλληνες", δεν καθιερώνεται, κατ' αρχήν, ισότητα μεταξύ ιδιωτών και του Δημοσίου, όταν τα όργανα του τελευταίου εκδίδουν πράξεις κατ' ενάσκηση δημοσίας εξουσίας. Επίσης, η ανωτέρω διάταξη δεν έχει πεδίο εφαρμογής, αν με συγκεκριμένη ουσιαστικού περιεχομένου ρύθμιση, που δεν ανάγεται αμέσως στην άσκηση δημοσίας εξουσίας, θεσπίζεται υπέρ του Δημοσίου προνομιακή μεταχείριση, η οποία αποβλέπει στην ορθή άσκηση της δημοσίας εξουσίας και την εκπλήρωση των έναντι των πολιτών υποχρεώσεων του Δημοσίου, διότι και στην περίπτωση αυτή δεν νοείται ισότητα μεταξύ ιδιωτών και του Δημοσίου» [σκέψη 8].

Ακολούθως, το ΑΕΔ προβαίνει σε μία εκτενέστατη ιστορική αναφορά περί τη θέσπιση και εξέλιξη του προνομιακού επιτοκίου υπερημερίας των οφειλών του Δημοσίου έναντι των ιδιωτών δανειστών του (ουσιαστικά, ήδη από το έτος 1877 έως και σήμερα), παραθέτοντας τόσο τα σχετικά νομοθετήματα όσο και τους επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος που επέβαλαν τη ρύθμιση αυτή, συναπτόμενους με αλληπάλλληλες οξείες οικονομικές και κοινωνικές κρίσεις, με αποκορύφωμα τη δημοσιονομική κρίση που ξέσπασε στην Ελλάδα το 2009, την έφερε στο χείλος της οικονομικής κατάρρευσης και ακόμη την ταλανίζει. Τα δεδομένα αυτά στηρίζει το Δικαστήριο κυρίως στα όσα το ελληνικό Δημόσιο επικαλείται αλλά **και αποδεικνύει**, με συγκεκριμένους ισχυρισμούς και αποδεικτικά στοιχεία, αντίστοιχα [σκέψη 9].

Έτσι, το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «...η θέσπιση και η διατήρηση σε ισχύ για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα (ουσιαστικά από το 1877) ρυθμίσεως, κατά την οποία το καταβαλλόμενο από το Δημόσιο, με την ιδιότητα του οφειλέτη, ποσοστό τόκου υπερημερίας είναι μικρότερο εκείνου που έχουν υποχρέωση να καταβάλλουν οι ιδιώτες οφειλέτες, δικαιολογείται από το γεγονός ότι, όπως προκύπτει από τα εκτεθέντα στην προηγούμενη σκέψη, καθ' όλο το διάστημα αυτό το Ελληνικό Κράτος έχει διέλθει από διαδοχικές σοβαρές δημοσιονομικές κρίσεις, οι οποίες έχουν διαρκέσει για μεγάλα χρονικά διαστήματα, αλλά και των οποίων οι επιπτώσεις επεκτείνονται και σε περιόδους, κατά τις οποίες η οικονομική κατάσταση βελτιώνεται και οι συγκυρίες είναι ευνοϊκές για την ανάπτυξη της χώρας. Ενόψει τούτου, η κρινόμενη διάταξη του άρθρου 21 του Κώδικα των νόμων περί δικών του Δημοσίου εισάγει επιτρεπτή υπέρ του Δημοσίου προνομιακή μεταχείριση, η οποία αποβλέπει στην ορθή άσκηση της δημοσίας εξουσίας μέσω της διαφυλάξεως της δημοσιονομικής ισορροπίας και της περιουσίας του Κράτους, με σκοπό την εκπλήρωση

των, κατά το Σύνταγμα και τους νόμους, υποχρεώσεών του έναντι των πολιτών, και, ως εκ τούτου, **δεν αντίκειται στο άρθρο 4 παρ. 1 του Συντάγματος**, εφόσον, υπό τις ανωτέρω περιστάσεις, η συνταγματική αυτή διάταξη δεν έχει πεδίο εφαρμογής, σύμφωνα με τα εκτεθέντα στην όγδοη σκέψη. Ειδικότερα, η θεσπιζόμενη με την ανωτέρω διάταξη του Κώδικα των νόμων περί δικών του Δημοσίου ρύθμιση, η οποία αποβλέπει στον περιορισμό της αύξησεως του κρατικού χρέους από τόκους για ληξιπρόθεσμες οφειλές, **υπαγορεύεται από την ανάγκη προστασίας της δημοσιονομικής ισορροπίας και της περιουσίας του Κράτους**, στην δημιουργία της οποίας συμβάλλουν με την καταβολή φόρων οι φορολογούμενοι πολίτες και στην εξυπηρέτηση των οποίων πρέπει, κατά το Σύνταγμα και τους νόμους, να αποβλέπει η διαχείριση της εν λόγω περιουσίας, δεδομένου και ότι σε περιόδους σοβαρών δημοσιονομικών κρίσεων, όπως οι προαναφερόμενες, καθίσταται αναγκαία η εξασφάλιση της δυνατότητας υπολογισμού εκ των προτέρων της επιβαρύνσεως του Δημοσίου από τόκους για τις οφειλές του, ώστε να είναι τούτο σε θέση να προβλέψει, με τη μεγαλύτερη, κατά το δυνατόν, ακρίβεια, τις επιπτώσεις από την καθυστέρηση εξοφλήσεως των οφειλών του και να προνοήσει για την εξασφάλιση των αναγκαίων εσόδων για την εξόφλησή τους κατά την κατ' έτος κατάρτιση του κρατικού προϋπολογισμού. Ενόψει δε του σκοπού, στην εξυπηρέτηση του οποίου αποβλέπει η ανωτέρω διάταξη, και λαμβανομένων υπόψη και των συνθηκών που ίσχυσαν καθ' όλη την διάρκεια ισχύος αυτής και εξακολουθούν να ισχύουν, η θέσπιση με αυτήν επιτοκίου 6% για τις οφειλές του Δημοσίου **δεν αντίκειται ούτε και προς την κατοχυρωμένη με το άρθρο 25 παρ. 1 εδ. δ' του Συντάγματος αρχή της αναλογικότητας**, εφόσον το μέτρο αυτό, που έχει ως σκοπό να περιορίσει τις οφειλές του Δημοσίου από τόκους και, επομένως, να αποτρέψει την αύξηση του κρατικού χρέους, είναι κατάλληλο και δεν υπερβαίνει το μέτρο που είναι αναγκαίο για την επίτευξη του εν λόγω σκοπού. Περαιτέρω, η επίμαχη ρύθμιση δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αντίκειται **ούτε στην διάταξη της παρ. 5 του άρθρου 4 του Συντάγματος**, κατά την οποία «οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν χωρίς διακρίσεις στα δημόσια βάρη ανάλογα με τις δυνάμεις τους». Και τούτο ενόψει του γεγονότος ότι από τα ανωτέρω εκτεθέντα προκύπτει ότι, για την αντιμετώπιση των κατά καιρούς δημοσιονομικών προβλημάτων, έχουν ληφθεί διάφορα μέτρα, που επιβαρύνουν διάφορες και μεγάλες κατηγορίες πολιτών, όπως μειώσεις αποδοχών, σε ορισμένες, μάλιστα, περιπτώσεις ακόμη και αναδρομικές, και συντάξεων, αύξηση υφισταμένων φόρων, επιβολή νέων φόρων και εκτάκτων εισφορών, ο καθορισμός δε του επιμάχου ευνοϊκού για το Δημόσιο ποσοστού τόκου υπερημερίας

δεν συνιστά, στο πλαίσιο πάντως των ανωτέρω ρυθμίσεων, παραβίαση της συνταγματικής αυτής διατάξεως» [σκέψη 10].

Σύμφωνα δε με τη συγκλίνουσα γνώμη δύο μελών του Δικαστηρίου [σκέψη 11], το ανωτέρω συμπέρασμα υπέρ της συνταγματικότητας της επίμαχης ρύθμισης, μπορεί κάλλιστα να στηριχθεί σε μόνη τη φύση και το περιεχόμενο των διατάξεων των άρθρων 4 παρ. 1 και 20 παρ. 1 Σ (σημ.: όπως παγίως έχουν ερμηνευθεί στη νομολογία), σε συνδυασμό με τους δι' αυτών επιδιωκόμενους σκοπούς, που επιτρέπουν την υπέρ του Δημοσίου εισαγωγή εξαιρέσεων, όταν τούτο επιβάλλεται από λόγους γενικότερου κοινωνικού ή δημοσίου συμφέροντος, δεδομένου ότι το Δημόσιο από τη φύση του έχει αποστολή και έργο την εξυπηρέτηση των πολιτών, στου οποίου την περιουσία και οικονομική κατάσταση συμβάλλουν οι φορολογούμενοι πολίτες με την καταβολή φόρων. Συνεπώς, οι εκτιθέμενες στην προηγούμενη σκέψη περαιτέρω — σε σχέση με τις αποφάσεις 1 και 2/2012 του ΑΕΔ, που έκριναν επί του επίσης δημοσιονομικού χαρακτήρα ζητήματος της παραγραφής των κατά του Δημοσίου αξιώσεων των υπαλλήλων του — επάλληλες αιτιολογίες, που συνδέονται με την υφιστάμενη σήμερα δημοσιονομική κατάσταση της χώρας, δεν είναι απαραίτητες για τη συναγωγή του ως άνω συμπεράσματος της πλειοψηφίας του Δικαστηρίου.

Στον αντίποδα, η (ισχυρή) μειοψηφία του ΑΕΔ, στη σχολιαζόμενη απόφαση [σκέψη 12], επανέλαβε κατ' ουσίαν τα επιχειρήματα της έως τότε πάγιας νομολογίας περί της αντισυνταγματικότητας της επίμαχης ρύθμισης, τονίζοντας ότι λόγο δημοσίου συμφέροντος που θα δικαιολογούσε την τελευταία δεν συνιστά το ταμειακό απλώς συμφέρον του Δημοσίου **ακόμη και αν συνδεθεί με τις δημοσιονομικές ανάγκες της Χώρας**¹⁸⁷.

---

187. «... **μειοψήφησαν** τα μέλη του Δικαστηρίου Παναγιώτα Καρλή, και Θεόδωρος Φορτσάκης, τα οποία διετύπωσαν την ακόλουθη γνώμη : Με το άρθρο 4 παρ. 1 του Συντάγματος δεν καθιερώνεται, κατ' αρχήν, ισότητα μεταξύ ιδιωτών και του Δημοσίου, όταν τα όργανα του τελευταίου εκδίδουν πράξεις κατ' ενάσκηση δημοσίας εξουσίας. Η διάταξη, όμως, αυτή έχει πεδίο εφαρμογής και σε σχέσεις δημοσίου δικαίου, αν το Δημόσιο εξοπλίζεται αδικαιολόγητα, έναντι των ιδιωτών, με προνόμια δικονομικού περιεχομένου ή αν, με συγκεκριμένη ουσιαστικού περιεχομένου ρύθμιση, που δεν ανάγεται στην άσκηση δημοσίας εξουσίας από τα όργανα του Δημοσίου, θεσπίζεται υπέρ αυτού έναντι των ιδιωτών αδικαιολόγητη προνομιακή μεταχείριση, χωρίς να συντρέχει προς τούτο λόγος δημοσίου συμφέροντος. Τέτοια αδικαιολόγητη προνομιακή μεταχείριση συνιστά η διαφορετική, υπέρ του Δημοσίου, μεταχείριση ομοειδών απαιτήσεων με χρηματικό περιεχόμενο, όπως είναι η θεσπιζόμενη με το άρθρο 21 του Κώδικα των νόμων περί δικών του Δημοσίου διαφοροποίηση μεταξύ του γενικώς ισχύοντος επιτοκίου, νόμιμου και υπερημερίας, και του αντίστοιχου επιτοκίου για τις οφειλές του Δημοσίου προς ιδιώτες, εφόσον δεν συντρέχει λόγος δημοσίου συμφέροντος που θα δικαιολογούσε τη διαφοροποίηση αυτή. Τέτοιο δε λόγο δεν συνιστά το ταμειακό απλώς συμφέρον του Δημοσίου **ακόμη και αν συνδεθεί με τις δημοσιονομικές ανάγκες της Χώρας**. Και τούτο διότι, ανεξαρτήτως αν τέτοια προνομιακή υπέρ του Δημοσίου ρύθμιση είναι συμβατή με την ανάγκη δημιουργίας συνθηκών

Ένα από τα πολλά συμπεράσματα που μπορούν να εξαχθούν από τη μελέτη των αποφάσεων ΣτΕ 1620/2011 και ΑΕΔ 25/2012 — οι οποίες, όπως ήταν αναμενόμενο έχουν αποτελέσει αντικείμενο σχολιασμού από πολλούς θεωρητικούς¹⁸⁸ — είναι ότι η μεν πρώτη μετασχημάτισε, εν όψει της τρέχουσας δημοσιονομικής συγκυρίας, το απλό ταμειακό συμφέρον του Δημοσίου σε «εθνικό διακύβευμα» της διασφάλισης της σοβαρότατα κλονισθείσας «δημοσιονομικής ισορροπίας του Κράτους», ενώ η δεύτερη επεξέτεινε το εν λόγω σκεπτικό, ανάγοντας την αναγκαιότητα της ύπαρξης και διατήρησης της επίμαχης (προνομιακής για το Δημόσιο και τα ν.π.δ.δ.) ρύθμισης, από το συγκυριακό επίπεδο (βλ. τρέχουσα οξεία οικονομική κρίση) στο *διαχρονικό* (η Ελλάδα είναι ένα Κράτος που από γενέσεώς του βίωσε και βιώνει διαδοχικές σοβαρές δημοσιονομικές κρίσεις)¹⁸⁹.

εμπιστοσύνης για την οικονομική ανάπτυξη της Χώρας, πάντως, η εν λόγω διαφοροποίηση αντίκειται όχι μόνο στην παρ. 1 του άρθρου 4 του Συντάγματος, αλλά και στην ειδικότερη διάταξη της παρ. 5 του ίδιου άρθρου, με την οποία ορίζεται ότι «οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν χωρίς διακρίσεις στα δημόσια βάρη ανάλογα με τις δυνάμεις τους». Η τελευταία αυτή συνταγματική διάταξη δεν επιτάσσει, μόνο, την αναλογική κατανομή των δημοσίων βαρών στο κοινωνικό σύνολο, αλλά και απαγορεύει στο νομοθέτη να προβαίνει, χωρίς αποχρώντα λόγο, σε ρυθμίσεις που έχουν ως αποτέλεσμα την επίρριψη ιδιαίτερων βαρών σε ορισμένα μέλη αυτού, όταν τα βάρη αυτά προέρχονται από την παράνομη και ζημιογόνο δράση οργάνων του Δημοσίου κατά την άσκηση της δημόσιας εξουσίας που τους έχει ανατεθεί. Θα παραβιάζε δε την εν λόγω συνταγματική διάταξη η, κατ' επίκληση των εκτάκτων αναγκών διασφάλισης της δημοσιονομικής ισορροπίας του Κράτους, επίρριψη όχι σε βάρος του κοινωνικού συνόλου αλλά σε βάρος συγκεκριμένου προσώπου, προς το οποίο το Κράτος έχει οφειλές, της υποχρέωσης να ανέχεται την εξόφληση των προς αυτό οφειλών του με επιτόκιο μικρότερο από το ισχύον στις λοιπές χρηματικού περιεχομένου συναλλαγές. Κατ' ακολουθία των ανωτέρω, οι έκτακτες δημοσιονομικές ανάγκες μπορούν μεν να θεμελιώσουν την προσφυγή σε έκτακτα μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής, όχι όμως και να αποτελέσουν συνταγματικό έρεισμα για μια πάγια προνομιακή υπέρ του Δημοσίου ρύθμιση που επιρρίπτει σε συγκεκριμένο ιδιώτη τον κίνδυνο οικονομικής βλάβης από παράνομη δράση των οργάνων του Δημοσίου. Συνεπώς, η διάταξη του άρθρου 21 του Κώδικα των νόμων περί δικών του Δημοσίου αντίκειται στις διατάξεις των παραγράφων 1 και 5 του άρθρου 4 του Συντάγματος» [η εμφατική επισήμανση με έντονους χαρακτήρες είναι του γράφοντος].

188. Ενδεικτικά βλ. *Καϊδατζή Ακρίτα*, «Ο κακός νόμος είναι οπωσδήποτε και αντισυνταγματικός; Η κρίση του ΑΕΔ για το επιτόκιο 6% επί των οφειλών του Δημοσίου» (παρατηρήσεις στην ΑΕΔ 25/2012), Αρμ 2013/346, αλλά και σχόλιο *Αργυρού Α.* σε ΝοΒ 2013/226. Βλ. περαιτέρω παραπομπές στην επόμενη υποσημείωση.

189. Βλ. *Φατούρου Χριστίνα*, παρατηρήσεις στην ΑΕΔ 25/2012, ΘΠΔΔ 2013/46, ενότητες II και III [εκ προφανούς παραδρομής, η συγγραφέας αναφέρει τη ΣτΕ 1620/2011 (Τμήματος) ως «ΣτΕ Ολ. 1620/2011»]. Βλ. επίσης *Λαζαράτο Πάνο & Τραυλού Αλεξία*, «Δίκαιο της Ανάγκης για πάντα στην Ελλάδα;» (παρατηρήσεις στην ΑΕΔ 25/2012), ΘΠΔΔ 2012/1079, όπου οι συγγραφείς ολοκληρώνουν τις παρατηρήσεις τους με τον εξής προβληματισμό: «**Φοβόμαστε πως η απόφαση ενέχει έναν θεμελιώδη κίνδυνο. Να καταστήσει το δίκαιο της ανάγκης μόνιμο δίκαιο του Ελληνικού Κράτους και τα κάθε είδους (δικονομικά ή ουσιαστικά) προνόμια διαχρονικά. Όσοι διαβάζοντας τις ανάλογες αποφάσεις ανωτάτων δικαστηρίων της εποχής των Μνημονίων σκέφτηκαν ότι οι περιορισμοί ατομικών δικαιωμάτων θα είναι χρονικώς περιορισμένοι, μάλλον θα απογοητευθούν διαβάζοντας την ΑΕΔ 25/2012**» [η εμφατική επισήμανση με έντονους χαρακτήρες είναι του γράφοντος].

Τέλος, είναι κρίσιμο να γίνει αναφορά σε ένα ακόμη στοιχείο της όλης προβληματικής, και ειδικότερα όσον αφορά την απόφαση του ΕΔΔΑ *Μειδάνης κατά Ελλάδα*, στο οποίο η σχετική νομολογία μάλλον δεν έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα. Στην εν λόγω υπόθεση η σχέση εργασίας που συνέδεε τον προσφεύγοντα με το νοσοκομείο στο οποίο παρέσχε τις υπηρεσίες του, ήταν *ιδιωτικού* και όχι *δημοσίου δικαίου*. Στο στοιχείο αυτό θεμελιώνεται — όπως προκύπτει από τις σκέψεις 29 και 30 της απόφασης¹⁹⁰ — η τελική κρίση του ΕΔΔΑ ότι η μεταξύ του νοσοκομείου, ως ν.π.δ.δ., και του προσφεύγοντος ιδιώτη διαφοροποίηση του ύψους του επιτοκίου υπερημερίας ήταν αδικαιολόγητη υπό το δίκαιο της ΕΣΔΑ. Τούτο, διότι ο ιδιωτικού δικαίου χαρακτήρας της υποκείμενης έννομης σχέσης δεν προσέδιδε εν στενή εννοία *κυριαρχική-εξουσιαστική θέση*¹⁹¹ του ως άνω ν.π.δ.δ., ως εργοδότη, έναντι του προσφεύγοντος, ως εργαζομένου, ώστε να δικαιολογείται η — με μόνη την επίκληση της υπαγωγής του πρώτου στη δομή του Δημοσίου — ως άνω διαφοροποίηση.

2.3.2.2. Ζητήματα περί την έναρξη της τοκοφορίας

Το δεύτερο μείζον ζήτημα που ανακύπτει από τη διάταξη του άρθρου 21 του ΚΝΔΔ είναι η έναρξη της υπερημερίας του ελληνικού Δημοσίου από την επίδοση της αγωγής σε αυτό. Το ΕΔΔΑ, στην υπόθεση *Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδα (II)*¹⁹², έχει

---

190. ΣΚΕΨΗ 29: «*Το Δικαστήριο σημειώνει, καταρχήν, ότι το νοσοκομείο εναντίον του οποίου στράφηκε ο προσφεύγων δεν κλήθηκε εν προκειμένω να ενεργήσει ως κάτοχος της δημόσιας εξουσίας αλλά εξομοιώθηκε με ένα ιδιώτη εργοδότη. Πράγματι, η διαφορά γεννήθηκε μέσα στο πλαίσιο μίας σύμβασης εργασίας ιδιωτικού δικαίου, πλαίσιο στο οποίο το νοσοκομείο όφειλε να μπορεί να αναλάβει τα ίδια καθήκοντα έναντι των υπαλλήλων του με τους λοιπούς εργοδότες του ιδιωτικού τομέα, χωρίς να επικαλείται δημόσια προνόμια προκειμένου να μειώσει τις οφειλές του. Εν τούτοις, επικαλούμενο την ιδιότητά του ως νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου, το νοσοκομείο επέτυχε να τύχει ενός ποσοστού σχεδόν τέσσερις φορές μικρότερου από εκείνο που εφαρμοζόταν στους ιδιώτες κατά την ίδια περίοδο. ...*». ΣΚΕΨΗ 30: «*Το Δικαστήριο παραδέχεται ότι τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου μπορούν να χαίρουν, κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, προνομίων και ασυλιών που τους επιτρέπουν να εκτελούν αποτελεσματικά τις αποστολές τους δημοσίου δικαίου. Εν τούτοις, εκτιμά ότι μόνο η υπαγωγή στη δομή του Δημοσίου δεν επαρκεί από μόνη της για να νομιμοποιήσει, υπό οποιεσδήποτε συνθήκες, την εφαρμογή δημόσιων προνομίων, αλλά θα πρέπει αυτή να καθίσταται αναγκαία για την ορθή άσκηση των δημοσίων καθηκόντων (βλέπε, mutatis mutandis, Beer et Regan κατά Γερμανίας [CG], αριθ. 28934/95, §§ 53 και 57, 18 Φεβρουαρίου 1999, Hirschhorn κατά Ρουμανίας, αριθ. 29294/02, §§ 92-100, 26 Ιουλίου 2007).*» [σημ.: η επισήμανση με έντονους χαρακτήρες είναι του γράφοντος].

191. Σημ.: Η συγκεκριμένη, σε πλάγια γραφή, φράση κανονικά χρησιμοποιείται στο πλαίσιο της έρευνας των κριτηρίων χαρακτηρισμού μιας σύμβασης μεταξύ του Δημοσίου ή τινός ν.π.δ.δ., αφενός, και ιδιώτη, αφετέρου, ως διοικητικής, ωστόσο έκρινα πως ταιριάζει και στη σχολιαζόμενη περίπτωση.

192. Βλ. τα πληροφοριακά στοιχεία της απόφασης σε υποσημείωση της ενότητας 2.3.1.

κρίνει το εν λόγω θέμα. Συγκεκριμένα, ο προσφεύγων αμφισβήτησε (μεταξύ άλλων) τη συμβατότητα, με το Σύνταγμα, το ΔΣΑΠΔ και την ΕΣΔΑ, του κανόνα υπολογισμού των νόμιμων τόκων των οφειλών του Δημοσίου μόνο από την ημερομηνία επίδοσης της αγωγής σε αυτό (ενώ σύμφωνα με τον Αστικό Κώδικα¹⁹³, ο εργοδότης καθίσταται υπερήμερος και υποχρεούται να καταβάλει τόκους υπερημερίας από την ημέρα κατά την οποία τα σχετικά ποσά κατέστησαν απαιτητά). Η ελληνική Κυβέρνηση υποστήριξε ότι το καθεστώς αυτό δικαιολογείται από λόγους γενικότερου δημοσίου συμφέροντος, οι οποίοι στοχεύουν στη μείωση των απρόβλεπτων δαπανών του Δημοσίου και στο να του επιτρέψουν να αντιμετωπίσει άλλες δαπάνες σχετικά με κοινωνικές υπηρεσίες. Το Δικαστήριο, υπενθυμίζοντας το ανάλογο σκεπτικό του στην υπόθεση *Μειδάνης κατά Ελλάδας*, εκτίμησε ότι μόνη η επίκληση του γενικού συμφέροντος έγκαιρης ισοσκέλισης των υποχρεώσεων του Δημοσίου δεν αρκεί για να καθοριστεί κατά προνομιακό για το Δημόσιο τρόπο η ημέρα από την οποία ξεκινά ο υπολογισμός των νόμιμων τόκων στο επιδικασθέν ποσό. Υπήρξε, συνεπώς, παραβίαση του άρθρου 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ¹⁹⁴.

Εξάλλου, ως προς τη φύση της επιδοτέας αγωγής, που συνάπτεται με το προηγούμενο ζήτημα, η ελληνική νομολογία δεν είχε κοινή πλευση, καθώς προέκυψε διχογνωμία ως προς το αν με την έννοια «αγωγή» ο νομοθέτης εννοεί εξίσου την καταψηφιστική και την αναγνωριστική. Η νομολογία του ΑΠ δέχεται ότι στην περίπτωση της άσκησης αγωγής κατά του Δημοσίου ή ΝΠΔΔ με αίτημα την επιδίκαση χρηματικής οφειλής η τοκογονία προϋποθέτει την άσκηση καταψηφιστικής αγωγής. Αντίθετα το Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 88 παρ. 2 του Συντάγματος δέχθηκε ότι το άρθρο 21 δεν διακρίνει μεταξύ αναγνωριστικής και καταψηφιστικής

---

193. **Άρθρο 340 ΑΚ:** «Ο οφειλέτης ληξιπρόθεσμης παροχής γίνεται υπερήμερος, αν προηγήθηκε δικαστική ή εξώδικη όχληση του δανειστή». **Άρθρο 341 παρ. 1 ΑΚ:** «Αν για την εκπλήρωση της παροχής συμφωνηθεί ορισμένη ημέρα, ο οφειλέτης γίνεται υπερήμερος με μόνη την παρέλευση της ημέρας αυτής». **Άρθρο 345 ΑΚ:** «Όταν πρόκειται για χρηματική οφειλή, ο δανειστής σε περίπτωση υπερημερίας έχει δικαίωμα να απαιτήσει τον τόκο, υπερημερίας που ορίζεται από το νόμο ή με δικαιοπραξία χωρίς να είναι υποχρεωμένος να αποδείξει ζημία. Ο δανειστής, αν αποδείξει και άλλη θετική ζημία, εφόσον στο νόμο δεν ορίζεται διαφορετικά, έχει δικαίωμα να απαιτήσει και αυτήν. **Άρθρο 655 ΑΚ:** «Αν δεν υπάρχει αντίθετη συμφωνία ή συνήθεια, ο μισθός καταβάλλεται μετά την παροχή της εργασίας και, αν υπολογίζεται κατά ορισμένα διαστήματα κατά τη διάρκεια της σύμβασης, καταβάλλεται στο τέλος καθενός απ' αυτά. Σε κάθε περίπτωση μόλις λήξει η σύμβαση γίνεται απαιτητός ο μισθός που αντιστοιχεί στο χρόνο έως τη λήξη. Σε εργασία κατά μονάδα ή κατ' αποκοπήν ο εργαζόμενος έχει δικαίωμα στις προκαταβολές που δικαιολογούνται από τις περιστάσεις ανάλογα με την εργασία που έχει προσφέρει και τις δαπάνες που τυχόν έκανε».

194. Σκέψεις 36-37 της απόφασης.

αγωγής. Το ΣτΕ με την 397/2009 απόφασή του¹⁹⁵ έκρινε ότι ως προς την έναρξη της τοκογονίας αρκεί η γένεση της επιδικίας, από την οποία αρχίζει η αμφισβήτηση ως προς την ύπαρξη απαιτήσεως για χρηματική παροχή με την άσκηση αγωγής, και η επίδοση της αγωγής προς το καθ' ου Δημόσιο, από την οποία λαμβάνει αυτό γνώση της αμφισβήτησης. Εφόσον όμως ο νόμος δε διακρίνει, δε συνδέει δηλαδή την έννομη συνέπεια της τοκογονίας λόγω επιδικίας προς το κατανηφιστικό αίτημα της αγωγής, αλλά μόνο προς τη γένεση της επιδικίας, δε συντρέχει λόγος διαφοροποίησης ως προς το ζήτημα αυτό της κατανηφιστικής από την αναγνωριστική αγωγή, δεδομένου ότι η τελευταία δεν έχει επικουρικό χαρακτήρα έναντι της πρώτης.¹⁹⁶

Τελικά το ΑΕΔ, με την 7/2011 απόφασή του¹⁹⁷, η οποία εκδόθηκε ένεκα της διένεξης μεταξύ των αποφάσεων ΑΠ Ολ. 10/2008¹⁹⁸ και ΣτΕ Ολ. 833/2010¹⁹⁹ επί του εν λόγω θέματος, ήρε την αμφισβήτηση υπέρ του δεύτερου ανωτάτου δικαστηρίου, αποφαινόμενο αφενός ότι η έναρξη της τοκοφορίας επέρχεται και με την άσκηση αναγνωριστικής αγωγής και, αφετέρου, ότι επί περιορισμού του αρχικά κατανηφιστικού αιτήματος αγωγής σε απλώς αναγνωριστικό, οφείλονται τόκοι από την επίδοση της αγωγής.

---

195. NOMOS.

196. Για την περίπτωση αγωγής κατά ΝΠΔΔ η νομολογία διαμορφώθηκε αντιστοίχως. Συγκεκριμένα, το Συμβούλιο της Επικρατείας με την 3141/2006 απόφαση της Ολομέλειας [NOMOS = ΕΔΚΑ 2007/139 (με σχόλιο στη σελ. 141) = ΔΔικ 2007/783 (με παρατηρήσεις Παπαγιαννόπουλου Γεωργίου) = ΝοΒ 2007/967 (με σημείωμα Σαμαρτζή Κωνσταντίνου στη σελ. 968)] έκρινε, κατά πλειοψηφία, ότι από τη διάταξη του άρθρου 7 παρ. 2 του ΝΔ 496/1974 «Περί Λογιστικού και Νομικού προσώπου Δημοσίου Δικαίου» συνάγεται ότι εφόσον ο νόμος δεν διακρίνει, δεν συνδέει δηλ. την έννομη συνέπεια της τοκογονίας λόγω επιδικίας, προς το κατανηφιστικό αίτημα της αγωγής, αλλά μόνον προς τη δίκη καθ' εαυτήν, δηλ. την γένεση της επιδικίας, δεν συντρέχει λόγος διαφοροποίησης, ως προς το ζήτημα τούτο, της κατανηφιστικής από την αναγνωριστική αγωγή, δεδομένου ότι η τελευταία δεν έχει επικουρικό χαρακτήρα έναντι της πρώτης, τέμνει δε και αυτή την διαφορά, ως προς την ύπαρξη της επίδικης απαιτήσεως, με δύναμη δεδεδικασμένου, με εντεύθεν συνέπεια, σε περίπτωση περιορισμού του αρχικά κατανηφιστικού αιτήματος σε αναγνωριστικό, να οφείλονται τόκοι από την επίδοση της αγωγής. Αντίθετα, η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου με την 7/2000 απόφασή της, ερμηνεύοντας την ίδια ως άνω διάταξη, έκρινε ότι η υποχρέωση των ΝΠΔΔ προς καταβολή τόκων επί των χρηματικών οφειλών τους αρχίζει μόνον από την επίδοση σχετικής κατανηφιστικής και όχι απλώς αναγνωριστικής αγωγής, η οποία δεν περιέχει όχληση προς εκπλήρωση της οφειλής [βλ. και ΑΠ 256/2011 (NOMOS), ΑΠ 1346/2003 (Δ/νη 2005/750)]. Πηγή: ΘΠΔΔ 2012, Τεύχος Ιανουαρίου, Επισκόπηση Νομολογίας, σελ. 69.

197. NOMOS = Ε7 2011/950 = ΕφΑΔ 2011/318 = ΝοΒ 2011/460 = Αρμ 2011/816 και 941 = ΠειρΝομ 2011/31 = ΘΠΔΔ 2011/269 (με παρατηρήσεις Καϊμενάκη Ελίνας).

198. NOMOS = ΕΔΚΑ 2008/503 = Αρμ 2008/1182 = ΕΕργΔ 2009/185.

199. ΕΔΔΔ 2010/675 = ΕΔΚΑ 2010/302.

Πρέπει στο σημείο αυτό να γίνει αναφορά και στην πρόσφατη νομοθετική ρύθμιση του άρθρου 33 του Ν 3900/2010,(ΦΕΚ Α΄ 213), με το οποίο προσετέθη τέταρτη παράγραφος στο άρθρο 199 του ΚΔΔ. Σύμφωνα με αυτή, είναι πια δυνατή η μετατροπή τελεσίδικων και ανέκκλητων αναγνωριστικών αποφάσεων σε καταψηφιστικές, με πράξη του προέδρου του δικαστηρίου που τις εξέδωσε, εφόσον καταβληθεί το προβλεπόμενο (κατά το άρθρο 274 ΚΔΔ) τέλος δικαστικού ενσήμου. Πρόκειται για μια από τις ελάχιστες διατάξεις του Ν. 3900/2010 που δεν έχει τύχει σφοδρής κριτικής και η οποία κάλυψε το κενό των διατάξεων του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας, ρυθμίζοντας το ζήτημα της μετατροπής των αναγνωριστικών αποφάσεων σε καταψηφιστικές, με μόνη την καταβολή του οφειλόμενου τέλους δικαστικού ενσήμου και πράξη του αρμόδιου δικαστή, κατά τα πρότυπα της Πολιτικής Δικονομίας. Μετά και τη ρύθμιση αυτή, δεν είναι πλέον δυνατό να υποστηρίζεται ότι η αναγνωριστική αγωγή κατά του Δημοσίου διαφέρει, κατά τα δικονομικά της αποτελέσματα, από την καταψηφιστική αγωγή, ώστε να δικαιολογεί την «τιμωρία» του διαδίκου που την άσκησε, με την στέρηση της τοκοφορίας της απαίτησής του — και μάλιστα εφόσον, με τα σημερινά δεδομένα, ο χρόνος εκδίκασης μιας αγωγής σε πρώτο βαθμό προσδιορίζεται σε έξι (6) περίπου χρόνια από την άσκησή της. Με τα δεδομένα αυτά, δεν μπορεί παρά να αναγνωριστεί ως ορθότερη η νομολογιακή θέση του Συμβουλίου της Επικρατείας, η οποία και υιοθετήθηκε από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο με την ως άνω απόφασή του.²⁰⁰

---

200. *Καϊμενάκη Ελίνα*, παρατηρήσεις στην ΑΕΔ 7/2011, ΘΠΔΔ 2011/269.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Πολλά είναι τα συμπεράσματα που μπορούν να εξαχθούν από την παρουσίαση και μελέτη της νομολογίας επί του εν γένει ζητήματος εάν και κατά πόσον τα διάφορα διαδικαστικά και ουσιαστικά προνόμια του Δημοσίου και των δημοσίων νομικών προσώπων συνάδουν με τις διατάξεις του Συντάγματος και του υπερεθνικού ευρωπαϊκού δικαίου περί προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Και ναι μεν ως προς τα δημόσια νομικά πρόσωπα, νοούμενα υπό την ευρεία έννοια, δηλαδή ως συμπεριλαμβανόμενα τόσο τα ν.π.δ.δ., όσο και τα ν.π.ι.δ. του Δημοσίου που ασκούν επιχειρηματική δραστηριότητα (π.χ. Ο.Σ.Ε. Α.Ε.), το πεδίο είναι ξεκάθαρο, καθώς η νομολογία έχει καταστήσει σαφές ότι η επέκταση των εν λόγω προνομίων στα ανωτέρω ν.π.ι.δ. δεν είναι απ' εαυτής σύμφωνη με την αρχή της δικονομικής ισότητας, χωρίς τούτο να δικαιολογείται από λόγους γενικότερου κοινωνικού ή δημοσίου συμφέροντος, τέτοιο δε λόγο δεν συνιστά το λεγόμενο *ταμειακό συμφέρον του Δημοσίου*, υπό τη μορφή, στις περιπτώσεις αυτές, της υπ' αυτού κατοχής του συνόλου των μετοχών των προσώπων αυτών.

Ξεκάθαρη, εν μέρει, φαίνεται να είναι η κατάσταση και ως προς τα προνόμια εκείνα που δεν έχουν — ή τουλάχιστον δεν έχουν άμεσες — δημοσιονομικές επιπτώσεις για το Δημόσιο και τα ν.π.δ.δ.. Τέτοια, αμιγώς δικονομικά, προνόμια είναι η μη αναστολή για τους ιδιώτες των προθεσμιών άσκησης ενδίκων βοηθημάτων και μέσων κατά τη διάρκεια των δικαστικών διακοπών και η απαγόρευση της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ., τα οποία (προνόμια) η νομολογία «καταδίκασε» ως παραβιάζοντα την αρχή της δικονομικής ισότητας. Δεν έπραξε, όμως, το ίδιο τόσο για τον υπέρ του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ. αυτεπάγγελτο έλεγχο της τυχόν παραγραφής των κατ' αυτών αξιώσεων, όσο και για τη μη κοινοποίηση αντιγράφου του εισαγωγικού της ακυρωτικής δίκης δικογράφου και στον ασκήσαντα το ένδικο βοήθημα ή μέσο, χωρίς απολύτως πειστική — κατά την άποψη του γράφοντος — αιτιολογία.

Εξάλλου, η κατάσταση εμφανίζεται κάπως συγκεχυμένη όσον αφορά τα έχοντα άμεσο δημοσιονομικό αντίκτυπο προνόμια (ουσιαστικού δικαίου κυρίως, τα οποία αντανακλώνται στο δικονομικό πεδίο), όπως είναι η ειδική διετής παραγραφή των κατά του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ. αξιώσεων των υπαλλήλων τους αλλά και το προνομιακό επιτόκιο υπερημερίας, ύψους 6%, για οφειλές του Δημοσίου και των

ν.π.δ.δ. (συμπεριλαμβανομένων και των ΟΤΑ) έναντι τρίτων. Στις περιπτώσεις αυτές η διακύμανση της εθνικής νομολογίας υπήρξε έντονη, ακόμη και υπό το φως της σχετικής με το όλο ζήτημα νομολογίας του ΕΔΔΑ, τη στιγμή που το τελευταίο σταθερά αποφαίνεται ότι τα προνόμια αυτά παραβιάζουν το δίκαιο της ΕΣΔΑ και δη το δικαίωμα σεβασμού και προστασίας της περιουσίας. Τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι η ελληνική Κυβέρνηση αρκέστηκε επί μακρόν στην αφηρημένη επίκληση του ταμειακού συμφέροντος των δημοσίων υπηρεσιών, αντί να προβάλλει ενώπιον του Δικαστηρίου του Στρασβούργου σαφείς και συγκεκριμένους ισχυρισμούς, συνοδευόμενους από τα αντίστοιχα επίκαιρα στοιχεία περί τη δημοσιονομική κατάσταση του ελληνικού Κράτους, ώστε να στοιχειοθετήσει αποχρώντες λόγους επιτακτικού δημοσίου συμφέροντος, ικανούς να δικαιολογήσουν τη διατήρηση των προνομίων αυτών. Τη δικονομική αυτή παράλειψη τη διόρθωσε μόλις πρόσφατα το ελληνικό Δημόσιο, με αποτέλεσμα την οριστική, ενώπιον του ΑΕΔ, επίλυση των σχετικών αμφισβητήσεων περί τα εν λόγω προνόμια, σε ευθεία αντίθεση προς τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ. Ωστόσο, αυτή η αντίθεση εκτιμάται από μέρος της νομικής θεωρίας ως μάλλον φαινομενική, δεδομένης ιδίως της ως άνω ανεπαρκούς υποστήριξης ενώπιον του ΕΔΔΑ των ελληνικών θέσεων περί των δημοσιονομικών διακυβευμάτων που υφίστανται πίσω από το ενδεχόμενο κατάργησης των επίμαχων εθνικών ρυθμίσεων. Κατόπιν των παραπάνω παραδοχών, αναμένεται με ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο η εφεξής δικονομική στάση της ελληνικής Κυβέρνησης ενώπιον του ΕΔΔΑ, όσο και η εξέλιξη της νομολογίας του Δικαστηρίου του Στρασβούργου ως προς τη συμφωνία των εν λόγω προνομίων με το δίκαιο της ΕΣΔΑ.

Το μόνο σίγουρο είναι ότι ο δικαστής, τόσο ο εθνικός όσο και ο υπερεθνικός, καλείται να αφουγκράζεται την πραγματικότητα και να μην οχυρώνεται πίσω από τις νομικές διατάξεις, είτε αυτές αφορούν την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είτε την ανάγκη διαφύλαξης της οικονομικής βιωσιμότητας του Κράτους, ώστε αφενός να τηρείται η μεταξύ αυτών των συμφερόντων ιδανική ισορροπία και, αφετέρου, οι διατάξεις αυτές να μην καταστούν «νεκρό γράμμα». Σε τελική ανάλυση, ούτε η συνταγματικού και υπερεθνικού επιπέδου προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορεί να θεωρηθεί ως σχετική (παρά απόλυτη), ούτε όμως η προστασία αυτή μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς Κράτος στοιχειωδώς βιώσιμο από δημοσιονομική άποψη. Άλλωστε, το ατομικό έννομο συμφέρον του καθενός δεν

είναι σόφρον να νοείται ερήμην του συλλογικού (βλ. και άρθρο 25 παρ. 4 Σ)²⁰¹, το οποίο, σε ουκ ολίγες περιπτώσεις, ταυτίζεται — ή θα έπρεπε να ταυτίζεται — με το λεγόμενο *δημόσιο συμφέρον*. Υπό τη θεώρηση αυτή, η σύγκρουση των ως άνω συμφερόντων (ατομικού και δημόσιου) σε τέτοιες περιπτώσεις δεν είναι παρά πλασματική.

---

201. **Άρθρο 25 παρ. 4 Σ:** «Το Κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης».

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

- *Αργυρός Αντώνιος*, «Τα “προνόμια” του Δημοσίου και το “Δίκαιο της ανάγκης” στο κράτος δικαίου», ΝοΒ 2012, Τόμος 60, σελ. 2792
- *Αργυρός Αντώνιος*, «Η επίδραση της ΕΣΔΑ στις αξιώσεις των εργαζομένων και στα δικονομικά προνόμια του Δημοσίου», ΕΕργΔ 2009 = <http://www.scribd.com/doc/70930112/ANTΩΝΗΣ-Π-ΑΡΓΥΡΟΣ-Η-ΕΠΙΔΡΑΣΗ-ΤΗΣ-ΕΣΔΑ-ΣΤΙΣ-ΑΞΙΩΣΕΙΣ-ΤΩΝ-ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ-ΚΑΙ-ΤΑ-ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΑ-ΠΡΟΝΟΜΙΑ-ΤΟΥ-ΔΗΜΟΣΙΟΥ>
- *Βασιλείου Δημήτριος*, «Η επίδραση της δημοσιονομικής κρίσης επί του ζητήματος της παραγραφής των αξιώσεων των υπαλλήλων του Δημοσίου», ΕΕργΔ 2011/1090
- *Βενιζέλος Ευάγγελος*, «Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου», αναθεωρημένη έκδοση, 2008, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα
- *Γέσιου – Φάλτση Πελαγία*, «Τα προνόμια του Ελληνικού Δημοσίου στην αναγκαστική εκτέλεση», πρακτικά του δημοσίου επιστημονικού διαλόγου που διοργάνωσε η «Κίνηση Πολιτών για μια Ανοικτή Κοινωνία», με τίτλο «Τα Προνόμια του Δημοσίου στο Κράτος Δικαίου», Εθνική Σχολή Δικαστών, Θεσσαλονίκη 20 Οκτωβρίου 2003, σελ. 35 επ., <http://www.kinisipoliton.gr/UserFiles/File/justice/justice2.pdf>
- *Γιαννακάκης Εμμανουήλ*, «Έκδοση διαταγής πληρωμής κατά Δημοσίου», παρατηρήσεις στην ΑΠ 2347/2009, ΝοΒ 2010/1175
- *Διβάνη Χ. & Πατρίκιος Γ.*, παρατηρήσεις επί της ΑΕΔ 9/2009, ΘΠΔΔ 2009/836
- *Θούα Χρυσάνθη*, «Η ισότητα των διαδίκων στη διοικητική δίκη», Νομική Επιθεώρηση (ΝομΕπ) 2011, Τεύχος 38, σελ. 23 επ. = http://nbonline.gr/actions/lemma/index_1.php?item_id=4816139 [συνδρομητικό περιεχόμενο]
- *Γιαννόπουλος Κωνσταντίνος*, παρατηρήσεις στη ΣτΕ 3850/2000, ΔιΔικ 2003/633
- *Δαγτόγλου Πρόδρομος*, «Ατομικά Δικαιώματα», τρίτη αναθεωρημένη έκδοση, 2010, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα

- *Κασιμάτης Γεώργιος*, «Τα συνταγματικά όρια της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του ελληνικού Δημοσίου – Μια κριτική θεώρηση της μεταβολής», Δίκη, Οκτώβριος 2003 (το κείμενο είναι διαθέσιμο και στον υπερσύνδεσμο <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=17232>)
- *Καϊμενάκη Ελίνα*, παρατηρήσεις στην ΑΕΔ 7/2011, ΘΠΔΔ 2011/269
- *Κιάτου Αντωνία*, «Η επίδραση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ στη δίκη ενώπιον του ΣτΕ» (Διπλωματική εργασία - Πάντειο Πανεπιστήμιο. Γενικό Τμήμα Δικαίου, ΠΜΣ «Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση» – Κατεύθυνση Δημόσιο Δίκαιο), Αθήνα 2009, <http://openarchives.gr/view/420052>
- *Κουκούτσης Γεώργιος*, «Συμβούλιο της Επικρατείας – Ερμηνεία του ΠΔ 18/1989», 2010, Νομική Βιβλιοθήκη
- *Κρουσταλάκης Ευάγγελος*, «Σκέψεις για την αναγκαστική εκτέλεση σε βάρος του Δημοσίου – με αφορμή την απόφαση 17/2002 της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου και το νόμο 3068/2002», Δίκη, Οκτώβριος 2003, διαθέσιμο στον υπερσύνδεσμο <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=6&mid=&mnu=0&id=17234&keyw=17%2F2002&sr=search&pg=>
- *Κυριακόπουλος Ηλίας*, «Ελληνικόν Διοικητικόν Δίκαιον», Τόμος Γ΄ – Ειδικόν Μέρος, έκδοσις τετάρτη, 1962
- *Κωνσταντόπουλος Ηλίας*, «Η εκτέλεση κατά του Δημοσίου εν μέσω αντίρροπης νομικής και δημοσιονομικής πίεσης», παρατηρήσεις στην ΕφΑθ 4486/2006, ΝοΒ 2007/681
- *Λαζαράτος Πάνος*, «Σκέψεις για το πρόβλημα της κλητεύσεως του αιτούντος την ακύρωση διοικητικής πράξεως», Δίκη, Ιανουάριος 1998, <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=18682>
- *Λαζαράτος Πάνος & Τραυλού Αλεξία*, «Δίκαιο της Ανάγκης για πάντα στην Ελλάδα;» (παρατηρήσεις στην ΑΕΔ 25/2012), ΘΠΔΔ 2012/1079
- *Λιακόπουλος Βασίλειος*, παρατηρήσεις στην ΕλΣυν Ολ. 513/2009, ΘΠΔΔ 2009/607
- *Μανιτάκης Αντώνιος*, «Η συνταγματική αρχή της ισότητας και η έννοια του γενικού συμφέροντος», ΤοΣ, 1978

- *Μανιτάκης Αντώνιος*, «Κράτος Δικαίου & Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας», τόμος Ι, 1994, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη
- *Μέλφορ Θαλής*, «Η προστασία των ενοχικών δικαιωμάτων κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Σχόλιο με αφορμή την Ολ. ΑΠ 40/1998», ΤοΣ 2001 / Τεύχος 1, <http://tosyntagma.ant-sakkoulas.gr/nomologia/item.php?id=198>
- *Μπακόπουλος Ιωάννης*, «Ο εύλογος χρόνος διάρκειας των δικών κατά την ΕΣΔΑ – Πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης», www.nsk.gov.gr/webnsk/pdf.jsp?fileid=30467676
- *Μπαλογιάννη Ευαγγελία*, «Μη επέκταση των προνομίων του Δημοσίου και στον ΟΣΕ. Παρατηρήσεις υπό τις Ολ. ΑΠ 11/2008 και ΑΠ 1006/2008», Δίκη, Νοέμβριος 2008, <http://kostasbeys.gr/articles.php?s=4&mid=1479&mnu=3&id=25122>
- *Μπαλογιάννη Ευαγγελία*, «Το γενικότερο δημόσιο συμφέρον ως λόγος υπερισχύος των υπέρ του ελληνικού Δημοσίου προνομιακών διατάξεων» (παρατηρήσεις επί της ΑΠ 588/2007), Δίκη, Φεβρουάριος 2008, <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=4&mid=1479&mnu=3&id=24656>).
- *Μπαλογιάννη Ευαγγελία*, Δίκη 2000/1051, παρατηρήσεις στις αποφάσεις Μονομελούς Πρωτοδικείου Πειραιώς 1212/1999 και ΜΠρΑθηνών 22180/1999, <http://kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=18340>).
- *Μπέης Κωνσταντίνος*, «Μέτρο διάκρισης των διοικητικών διαφορών από τις ιδιωτικές», <http://kostasbeys.gr/articles.php?s=4&mid=1096&mnu=1&id=9007> .
- *Μπέης Κωνσταντίνος*, «Πολιτική Δικονομία – Μαθήματα Πολιτικής Δικονομίας – Θεμελιακές έννοιες – 3. Με ποιο τρόπο; – 3.1. Η δίκη», <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=3&mid=1096&mnu=1&id=21207>
- *Μπέης Κωνσταντίνος*, «Αυτεπάγγελτη εκ μέρους του δικαστηρίου λήψη υπόψη της υπέρ ν.π.δ.δ. ένστασης διειτούς παραγραφής» (παρατηρήσεις επί της ΑΠ 1560/2007), Δίκη, Νοέμβριος 2007, <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=4&mid=1479&mnu=3&id=24505>
- *Νίκας Νικόλαος*, «Η αρχή της ισότητας των όπλων και τα διαδικαστικά προνόμια του Δημοσίου στην πολιτική δίκη», πρακτικά του δημοσίου επιστημονικού διαλόγου που διοργάνωσε η «Κίνηση Πολιτών για μια Ανοικτή

Κοινωνία», με τίτλο «Τα Προνόμια του Δημοσίου στο Κράτος Δικαίου», Εθνική Σχολή Δικαστών, Θεσσαλονίκη 20 Οκτωβρίου 2003, σελ. 15 επ., <http://www.kinisipoliton.gr/UserFiles/File/justice/justice2.pdf>

- Παπακωνσταντίνου Απόστολος, «Η προστασία των περιουσιακών ενοχικών δικαιωμάτων σε υπερνομοθετικό επίπεδο: μεταξύ νομικής δογματικής και σύγχρονων αναγκών (Παρατηρήσεις με αφορμή την Α.Π. 43/2002)», ΤοΣ 2002 / Τεύχος 3, <http://tosyntagma.ant-sakkoulas.gr/nomologia/item.php?id=627>
- Πατρίκιος Γεώργιος, «Η δυνατότητα έκδοσης διαταγής πληρωμής για απαίτηση που πηγάζει από σχέση δημοσίου δικαίου, ΘΠΔΔ 2010/257
- Πουλάκος Χρήστος, «Σύγχρονες Τιτανομαχίες στο στερέωμα της ειδικής διετούς παραγραφής και ο σεβασμός στην ατομική περιουσία: ακριβό έπαθλο ή άθλος ακριβείας για το νομοθέτη;» (με αφορμή τις ΑΠ Ολ. 2/2011 και ΣτΕ Ολ. 953/2011), ΘΠΔΔ 2012/8 = NOMOS
- Ράικος Δημήτριος, «Συστήματα οργανώσεως της εκτελεστικής διαδικασίας – Η επίδραση της φυσιγνωμίας της διοικητικής δίκης στην οργάνωση της εκτελεστικής διαδικασίας», Δίκη, Νοέμβριος 2003, Μελέτες και Παρατηρήσεις στη Νομολογία, <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=17268> ή http://nbonline.gr/actions/lemma/index_1.php?item_id=4676414
- Σκουρής Βασίλειος, «Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο Ι», 1996, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη
- Σοϊλεντάκης Π. Νικόλαος, «Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας στη διοικητική δικονομία», Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1993
- Σπηλιωτόπουλος Επαμεινώνδας, «Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου», Τόμος 1, 13η έκδοση (Νοέμβριος 2010), Νομική Βιβλιοθήκη
- Σπηλιωτόπουλος Επαμεινώνδας, «Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου», Τόμος 2, 13η έκδοση (Δεκέμβριος 2010), Νομική Βιβλιοθήκη
- Στάικου Βασιλική και Πετροπούλου Ελένη-Αντιγόνη, «Η εξέλιξη της νομολογίας και η στάση της θεωρίας σχετικά με το ζήτημα της συμφωνίας με το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ της διετούς παραγραφής των αξιώσεων των υπαλλήλων του Δημοσίου, σύμφωνα με το άρθρο 90 § 3 ν. 2362/1995», ΔιΔικ 2013/300

- Σταματόπουλος Στυλιανός, «Η προσωρινή εκτελεστικότητα εναντίον του ελληνικού Δημοσίου», με αφορμή τις αποφάσεις 3684/1998 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών και 221/1998 του ΜΠρΗλείας, Δίκη, Μάρτιος 2000, <http://kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=18191>
- Σταματόπουλος Στυλιανός, «Το αντικείμενο της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του ελληνικού Δημοσίου και των ν.π.δ.δ.», Δίκη, Οκτώβριος 2003, <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=17244>
- Φατούρου Χριστίνα, παρατηρήσεις στην ΑΕΔ 25/2012, ΘΠΔΔ 2013/46
- Φωτόπουλος Ι., Σημείωμα επί της ΣτΕ 1620/2011, ΔΕΕ 2011/1301
- Χασάπης Κωνσταντίνος, «Η οποιαδήποτε οικονομική κρίση δεν μεταλλάσσει το νομικό χαρακτήρα του τόκου υπερημερίας που οφείλει το κράτος στους δανειστές του. Με αφορμή την 1620/2011 απόφαση του ΣτΕ», ΘΠΔΔ 2012/12
- Χρυσόγονος Κωνσταντίνος, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», Νομική Βιβλιοθήκη, 2006 (3^η αναθεωρημένη έκδοση)
- Χρυσόγονος Κωνσταντίνος, «Η νομοθετική ρύθμιση της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Δημοσίου με τον ν. 3068/2002», Δίκη, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2004 (το κείμενο είναι διαθέσιμο και στο διαδίκτυο, στον υπερσύνδεσμο <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=18969>)

Πληροφορίες αντλήθηκαν και από τους κάτωθι ιστοτόπους:

- Βικιλεξικό (<http://el.wiktionary.org/wiki/>)
- Εθνικό Τυπογραφείο (επίσημη ιστοσελίδα): <http://www.et.gr/>
- Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ιδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, έκδοση 1998. http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/index.html
- Πληροφορίες για το Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/combating_discrimination/133501_el.htm

NΟΜΟΛΟΓΙΑ

i. Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ), νυν Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ)

- ΔΕΚ 11/70, Internationale Handelsgesellschaft, Συλλ. 1970, σ. 1125 ή <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61970CJ0011:EL:PDF>, και την πλούσια μεταγενέστερη νομολογία.

ii. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

- *ΕΔΔΑ, απόφαση της 25.6.2009, Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδας II (αριθ. προσφυγής 36963/06)*. Το κείμενο της απόφασης διατίθεται σε ελληνική μετάφραση από τον ιστότοπο του ΝΣΚ, στον υπερσύνδεσμο <http://www.nsk.gov.gr/webnsk/pdf.jsp?fileid=1331059>. Το αυθεντικό (γαλλικό) κείμενο διατίθεται στον υπερσύνδεσμο <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-93254?TID=cuaqhnetun>
- *ΕΔΔΑ, απόφαση της 22.5.2008, Μειδάνης κατά Ελλάδας (αριθ. προσφυγής 33977/06)*, σε ελληνική μετάφραση από τον ιστότοπο του ΝΣΚ, <http://www.nsk.gov.gr/webnsk/pdf.jsp?fileid=1330993>. Το αυθεντικό κείμενο της απόφασης διατίθεται στη γαλλική γλώσσα, στον υπερσύνδεσμο <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-86466?TID=giycfsemxg>
- *ΕΔΔΑ, απόφαση της 11.12.2003, Καραχάλιος κατά Ελλάδας (προσφυγή 62503/00)*, σε ελληνική μετάφραση από τον ιστότοπο του ΝΣΚ: <http://www.nsk.gov.gr/webnsk/pdf.jsp?fileid=1330714>. Το αυθεντικό κείμενο της απόφασης διατίθεται στη γαλλική γλώσσα, στον υπερσύνδεσμο <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-66094?TID=zryffnyfmo>
- *ΕΔΔΑ, απόφαση της 11.01.2001, Πλατάκου κατά Ελλάδος (αριθ. προσφυγής 38460/97)*, σε ελληνική μετάφραση από τον ιστότοπο του ΝΣΚ, <http://www.nsk.gov.gr/webnsk/pdf.jsp?fileid=1330534>. Το αυθεντικό κείμενο

της απόφασης διατίθεται στην αγγλική γλώσσα, στον υπερσύνδεσμο <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59125>

- *ΕΔΔΑ, απόφαση της 19.3.1997, Hornsby κατά Ελλάδας (προσφυγή 18357/91), <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-58020?TID=gdxbutuakf> (αγγλικό κείμενο).*
- *ΕΔΔΑ, απόφαση της 26.4.1979, Sunday Times κατά Ηνωμένου Βασιλείου (προσφυγή 6538/74), <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-57584?TID=zryffnyfmo> (αυθεντικό αγγλικό κείμενο)*

iii. Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο

- *ΑΕΔ 25/2012 [NOMOS = ΕΔΚΑ 2012/908 = ΕφΑΔ 2012/1056 = ΔΕΕ 2013/177 = ΝοΒ 2013/217 (με σχόλιο Αργυρού Α. στη σελ. 226) = Αρμ 2013/339 (με παρατηρήσεις Καϊδατζή Α. στη σελ. 346)]*
- *ΑΕΔ 2/2012 [NOMOS = ΝοΒ 2012/1298, 1579 (με σχόλιο Αργυρού Α.) = ΘΠΔΔ 2012/335 (με παρατηρήσεις Καραγκούνη Β.)]*
- *ΑΕΔ 1/2012 [NOMOS = ΕΔΔΔΔ 2012/596, 603 (με παρατηρήσεις Προυσανίδη Α.) = ΠειρΝομ 2012/345]*
- *ΑΕΔ 7/2011 [NOMOS = Ε7 2011/950 = ΕφΑΔ 2011/318 = ΝοΒ 2011/460 = Αρμ 2011/816 και 941 = ΕΔΔΔΔ 2011/941 = ΠειρΝομ 2011/31 = ΘΠΔΔ 2011/269 (με παρατηρήσεις Καϊμενάκη Ε.)]*
- *ΑΕΔ 9/2009 (NOMOS = ΕφΑΔ 2009/798 = ΘΠΔΔ 2009/741)*
- *ΑΕΔ 29/1999 (ΔΔικ 2000/816 = NOMOS)*
- *ΑΕΔ 85/1991 (ΔΔικ 1992/523 = ΕΔΚΑ 1992/229)*
- *ΑΕΔ 1/1991 (ΔιΔικ 1991/1065 = Δίκη 1991/628 = ΔΦΝ 1991/1292 = ΕΔΚΑ 1991/486)*

iv. Διοικητικά Δικαστήρια

- *ΣτΕ Ολ. 668/2012 (NOMOS)*
- *ΣτΕ Ολ. 954/2011 (NOMOS = ΕΔΚΑ 2011/344)*
- *ΣτΕ Ολ. 953/2011 (NOMOS = ΕΔΚΑ 2011/340 = ΔΦΝ 2012/184)*
- *ΣτΕ Ολ. 3919/2010 (ΘΠΔΔ 2011/40)*

- ΣτΕ Ολ. 833/2010 (ΕΔΔΔΔ 2010/675 = ΕΔΚΑ 2010/302)
- ΣτΕ Ολ. 1663/2009 [ΝΟΜΟΣ = Αρμ 2009/925 = ΔΔικ 2010/507 = ΑρχΝ 2010/106 = ΘΠΔΔ 2009/737 (με παρατηρήσεις *Διβάνη Χριστίνας*)]
- ΣτΕ Ολ. 3654/2008 (ΝΟΜΟΣ = ΕΔΚΑ 2009/29)
- ΣτΕ Ολ. 3036/2008 (ΝΟΜΟΣ)
- ΣτΕ Ολ. 3141/2006 [ΝΟΜΟΣ = ΕΔΚΑ 2007/139 (με σχόλιο στη σελ. 141) = ΔΔικ 2007/783 (με παρατηρήσεις *Παπαγιαννόπουλου Γεωργίου*) = ΝοΒ 2007/967 (με σημείωμα *Σαμαρτζή Κωνσταντίνου* στη σελ. 968)]
- ΣτΕ Ολ. 3193/2000 (ΝΟΜΟΣ)
- ΣτΕ Ολ. 3434/1998 (ΔΔικ 1999/57 = ΝοΒ 1999/842 = ΝΟΜΟΣ)
- ΣτΕ Ολ. 3433/1998 (ΝΟΜΟΣ = Αρμ 1998/1406, ΝοΒ 1999/508)
- ΣτΕ Ολ. 2156/1998 (Δ/νη 1998/1058 = ΔιΔικ 1999/1431 = ΝοΒ 1999/505 = ΤοΣ 1999/1160)
- ΣτΕ Ολ. 1386/1994 (ΕΔΚΑ 1994/591 = ΤοΣ 1994/699 = ΝΟΜΟΣ)
- ΣτΕ Ολ. 1315/1992 (Αρμ 1992/398 = ΔιΔικ 1993/78)
- ΣτΕ Ολ. 792/1990 (ΔΔικ 1990/563 = ΝΟΜΟΣ)
- ΣτΕ Ολ. 1095/1987 (ΔιΔικ 1989/37)
- ΣτΕ Ολ. 1094/1987 (Αρμ 1987/335 = ΔΔ/νη 1989/628 = ΝοΒ 1987/979)
- ΣτΕ Ολ. 4740/1986 (ΝοΒ 1987/1462)
- ΣτΕ 7μ. 2067/2011 [ΝΟΜΟΣ = ΝοΒ 2011/1952 = ΔΕΕ 2011/1171 = ΕΔΔΔΔ 2011/1061 = ΔΦΝ 2012/333 (παρατηρήσεις *Κλούδα Ε.* στο ΝοΒ 2011/1965, σημείωση *Πανταζόπουλου Π.* στο ΔΕΕ 2011/1183, παρατηρήσεις *Μάλλιου Α.* στο ΔΦΝ 2012/350)]
- ΣτΕ 7μ. 3428/2006 (ΝΟΜΟΣ = Αρμ 2007/105)
- ΣτΕ 5357/2012 (βάση δεδομένων του Συμβουλίου της Επικρατείας)
- ΣτΕ 3751/2012 (ΝΟΜΟΣ)
- ΣτΕ 3087/2012 (βάση δεδομένων του Συμβουλίου της Επικρατείας)
- ΣτΕ 2758/2012 (ΝΟΜΟΣ)
- ΣτΕ 301/2012 (ΝΟΜΟΣ)
- ΣτΕ 1620/2011 [ΝΟΜΟΣ = ΕΔΚΑ 2011/350 = ΕΔΔΔΔ 2011/998 = ΔΕΕ 2011/1301 (με σημείωμα *Φωτόπουλου Ι.*) = Αρμ 2011/1887 (με παρατηρήσεις *Μαθιουδάκη Ιακ.* και *Πεχλιβάνου Αικ.-Ε.*) = ΔΦΝ 2012/15 = ΘΠΔΔ 2011/619 και 708 (με παρατηρήσεις *Διβάνη Χ.*)

- ΣτΕ 1557/2011 (NOMOS)
- ΣτΕ 4024/2010 (NOMOS)
- ΣτΕ 3246/2010 (ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ)
- ΣτΕ 397/2009 (NOMOS)
- ΣτΕ 1108/2008 (NOMOS)
- ΣτΕ 2436/2007 (NOMOS = ΔΦΝ 2008/558)
- ΣτΕ 2418/2005 (NOMOS = ΔΦΝ 2006/1561)
- ΣτΕ 1095/2005 (NOMOS = ΔΔικ 2006/70)
- ΣτΕ 2606/2001 (NOMOS)
- ΣτΕ 2150/2001 (NOMOS = ΔιΔικ 2002/1204)
- ΣτΕ 3850/2000 (ΔιΔικ 2003/633, με παρατηρήσεις *Γιαννόπουλου Κων/νου*)
- ΣτΕ 2171/2000 (Αρμ 2001/132 = ΔΦΝ 2001/1555 = ΕΔΚΑ 2001/518)
- ΣτΕ 761/2000 (ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ)
- ΣτΕ 41/2000 (NOMOS)
- ΣτΕ 4266/1999 (ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ)
- ΣτΕ 4125/1999 (NOMOS)
- ΣτΕ 849/1999 (ΔιΔικ 2001/25 = NOMOS)
- ΣτΕ 3031/1998 (NOMOS)
- ΣτΕ 4743/1997 (NOMOS)
- ΣτΕ 62/1995 (ΔΦΝ 1997/74 = ΔιΔικ)
- ΣτΕ 3310/1994 (ΔιΔικ 1996/365 = ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ)
- ΣτΕ 2020/1994 (ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ)
- ΣτΕ 2112/1984 (ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ = ΤοΣ 1985/63)
- ΣτΕ 3653/1981 (ΝοΒ 1982/589 = ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ)
- ΣτΕ ΕΑ 726/2007 (NOMOS)
- ΔΕφΑθ 2836/2012 (NOMOS)
- ΔΕφΑθ 2052/2012 (NOMOS)

ν. Πολιτικά Δικαστήρια

- *ΑΠ Ολ. 2/2011* [NOMOS = ΧρΙΔ 2011/438 (με παρατηρήσεις *Ιωακειμίδα Σ.* στην σελ. 440) = ΕΔΚΑ 2011/468 = ΝοΒ 2011/1274 (με σημείωση *Μαργαρίτη Μ.* στη σελ. 1277) = Δ/νη 2011/678 = ΕφΑΔ 2011/1165]
- *ΑΠ Ολ. 10/2008* (NOMOS = ΕΔΚΑ 2008/503 = Αρμ 2008/1182 = ΕΕργΔ 2009/185)
- *ΑΠ Ολ. 3/2006* (ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ)
- *ΑΠ Ολ. 17/2002* [NOMOS = ΔΔικ 2003/102 (με παρατηρήσεις Παπαγιαννόπουλου Γ. και Γιαννόπουλου Κ. στη σελ. 105 επ.) = Δ/νη 2002/1009 = ΝοΒ 2003/30].
- *ΑΠ Ολ. 12/2002* (NOMOS = ΝοΒ 2003/659)
- *ΑΠ Ολ. 21/2001* (NOMOS = ΑρχΝ 2002/86 και 2002/456 = Δ/νη 2002/83 = ΔΕΝ 2002/185 = ΕΔΚΑ 2002/122 = ΕΕργΔ 2002/494 = Δίκη 2002/20 (με ενημερωτικό σημείωμα Κ.Ε.Μ., διαθέσιμο και στον υπερσύνδεσμο <http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=17308>).
- *ΑΠ Ολ. 40/1998* (NOMOS = Αρμ 1999/412 = Δίκη 1999/230 = ΕΔΚΑ 1999/138, ΕΕμπΔ 1999/28 = ΕΕργΔ 1999/694 = ΝοΒ 1999/752 = ΤοΣ 1999/103)
- *ΑΠ 256/2011* (NOMOS)
- *ΑΠ 1127, 1128/2010* (NOMOS)
- *ΑΠ 2347/2009* [ΕΔΚΑ 2009/887 = ΧρΙΔ 2011/115 = NOMOS = ΝοΒ 2010/1172 (με παρατηρήσεις *Γιαννακάκι Εμμανουήλ*, σελ. 1175)]
- *ΑΠ 1560/2007* (NOMOS = ΔΙΚΗ 2007/1180)
- *ΑΠ 588/2007* (NOMOS = Δίκη 2008/117, με παρατηρήσεις *Μπαλογιάννη Ε.*)
- *ΑΠ 250/2006* (NOMOS = ΧρΙΔ 2006/661)
- *ΑΠ 145/2006* (NOMOS)
- *ΑΠ 1346/2003* (Δ/νη 2005/750)
- *ΑΠ 804/2002* [NOMOS = ΔΕΕ 2003/346 (με σημείωση *Πανταζόπουλου Π.*) = Δ/νη 2003/987 = ΔΦΝ 2002/1789]
- *ΑΠ 43/2002* (NOMOS = ΕΕργΔ 2003/1310 = Δίκη 2002/699)
- *ΑΠ 1270/1983*

- *ΜΠρΑθηνών 22180/1999* (Δίκη 2000/1051, με παρατηρήσεις *Μπαλογιάννη Ευαγγελίας*)
- *ΜΠρΠειραιώς 1212/1999* [ΕΕργΔ 1999/503 = ΠειρΝομ 1999/213 = Δίκη 2000/1051 (με παρατηρήσεις *Μπαλογιάννη Ευαγγελίας*)]
- *ΜΠρΘηβών 360/1998* (ΑρχΝ 1999/68 = Δ/νη 1998/1429 = Δίκη 1998/1079 = ΝΟΜΟΣ)

vi. Ελεγκτικό Συνέδριο

- *ΕλΣυν Ολ. 2812/2011* (ΝΟΜΟΣ = ΕΔΔΔΔ 2012/432 (με παρατηρήσεις Προυσανίδη Α. στη σελ. 435))
- *ΕλΣυν Ολ. 1575/2011* (ΕΔΔΔΔ 2011/1013 = ΝΟΜΟΣ)
- *ΕλΣυν Ολ. 148, 416, 744, 1730/2010* (ΝΟΜΟΣ)
- *ΕλΣυν Ολ. 513/2009* [ΑρχΝ 2009/250 = ΘΠΔΔ 2009/607 (με παρατηρήσεις *Λιακόπουλου Βασιλείου*)]
- *ΕλΣυν Ολ. 2442/2008* (ΕΔΔΔΔ 2009/183 = ΕΔΚΑ 2009/68 = ΝΟΜΟΣ)

vii. Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 88 παρ. 1 του Συντάγματος

- 1/2005 (ΝΟΜΟΣ = ΕΔΚΑ 2005/892 = ΑρχΝ 2006/78 = Δ/νη 2006/65 = Δίκη 2006/157)